

JÉ
LEN
KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1965 · 1

MŰVÉSZETI DÍJAK
ÉS ÖSZTÖNDÍJAK
AZ 1965. ÉVRE

A Baranya megyei Tanács és Pécs város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, a Szakszervezetek megyei Tanácsa a művészeti élet szocialista irányú fejlődésének előmozdítására, a pécsi és baranyai művészeti élet támogatása, a kiemelkedő művészeti alkotások elismerése céljából évenként művészeti díjban részesíti a művészek arra érdemes műveit. E mellett ösztöndíj adományozásával és alkotószabadság biztosításával segíti a készülöben lévő műalkotások mielőbbi befejezését.

I.

A művészeti díjakat és ösztöndíjakat alapító szervek a művészeti szövetségek előterjesztésének figyelembevételével művészeti díjjal jutalmazzák az 1964. november 7-től 1965. október 1-ig nyilvánosságra hozott műalkotásokat. (Könyvben, folyóiratokban, vagy más módon publikált; megfilmesített, vagy a televízióban, rádióban, színpadon előadott irodalmi műveket; kiállításon bemutatott, vagy zsűrizett képzőművészeti alkotásokat; nyomtatásban megjelent, vagy a nyilvánosságnak bemutatott ének- és zeneműveket.) A bíráló bizottság bármely, a szocialista társadalom igényeinek eszmei és művészi szempontból megfelelő művet jutalmaz, különösen méltányolja a felszabadulás és a szocialista építés 20 évének művészi bemutatását.

A művészeti szövetségek 1965. október 1-ig tegyenek előterjesztést a fenti követelményeknek megfelelő művek díjazására. Az előterjesztést a Megyei Tanács Művelődésügyi Osztályára kell eljuttatni. A díjak odaiteléséről a művészeti díjakat biztosító szervek képviselőiből alakult bizottság dönt.

A művészeti díjnak 3 fokozata van: I. fokozat: 5000 Ft; II. fokozat: 4000 Ft; III. fokozat: 3000 Ft. Az egyes fokozatokat több műalkotás is elnyerheti. A bizottság kivételes esetben (kiemelkedő alkotás, művészi jubileum) nagydíjat is adhat. A nagydíj 10 000 Ft. A díjakat 1965. november 7-én ünnepélyesen adják át a művészeknek.

II.

Az I. pontban megjelölt határidőig ösztöndíj elnyerésére is lehet pályázni minden művészeti ágban és műfajban, olyan konkrét művekkel, melyek befejezéséhez alkotószabadságra van szükség. A pályázatban ismertetni kell a készülő mű tartalmát, terjedelmét (méreteit), a már elvégzett munkát, az alkotószabadság időtartamát.

Az ösztöndíjak benyújtásának helye és ideje, a döntés módja és kihirdetése azonos az I. pontban foglaltakkal.
Pécs, 1964. november 7.

*Baranya megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága
Pécs mj. város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága
Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa*

Számunk szerzői:

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAJOMI LAZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
CSORBA GYÖZÖ
DANKÓ IMRE
D. NÁDOR TAMÁS
ERDÉLYI JÓZSEF
GÁLDONYI BÉLA
HAJNAL GÁBOR
HARCOS OTTÓ
KANYAR JÓZSEF
KÁLDI JÁNOS
KISS IVÁN
KOLTA FERENC
LAZÁR ERVIN
LUKÁCSY SÁNDOR
NAGY IMRE
NÁDOR TAMÁS
NÉMETH FERENC
ORDAS IVÁN
PESTI JÁNOS
SERFÓZÓ SIMON
SIMON EMIL
SIMOR ANDRÁS
SZÖLLÖSY KÁLMÁN
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPÁD
VASVÁRI FERENC
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VOLLY ISTVÁN

Rajzok:

LUX ADORJÁN
SZABÓ LÁSZLÓ
SZIGETHY ISTVÁN

10.09

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VIII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1965. JANUÁR

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei — — — — —	3
SIMON EMIL: Egyforma jegenyék (novella) — — — — —	5
ERDÉLYI JÓZSEF versei — — — — —	13
NÁDOR TAMÁS versei — — — — —	15
SERFŐZŐ SIMON: Támad halottaiból (vers) — — — — —	16
PESTI JÁNOS: Esküvő (novella) — — — — —	17
KÁLDI JÁNOS: Egyre magasodva (vers) — — — — —	20
HAJNAL GÁBOR: Tübingen (vers) — — — — —	21
NÉMETH FERENC: Hol vas, fa és salak (vers) — — — — —	22
KISS IVÁN versei — — — — —	23
LÁZÁR ERVIN: Bartusek Géza, a kutya (novella) — — — — —	24
SIMOR ANDRÁS: Utazás, kérdésekkel (vers) — — — — —	28

HÚSZ ÉV

ORDAS IVÁN: Képek Kemenessömjénből — — — — —	33
GÁLDONYI BÉLA: Kémes, 1964. — — — — —	41

DOKUMENTUM

LUKÁCSY SÁNDOR: Kölcsey emlékszobra — — — — —	44
KANYAR JÓZSEF: Kisfaludy Sándor három ismeretlen levele — — — — —	48

MŰVÉSZET

Zene

ANDRÁSFALVY BERTALAN: A népdalművelés alapjai — — — — —	50
VOLLY ISTVÁN: Gondolatok a népzeneről — — — — —	60

Színház

BERTHA BULCSU: Az ördög cimborája — — — — —	63
THIERY ÁRPÁD: A III. Richárd Pécssett — — — — —	64
D. NÁDOR TAMÁS: Gondolatok Katyerina Izmajlováról — — — — —	66
VASVÁRI FERENC: Évadközi megjegyzések — — — — —	67

FILM

SZÖLLÖSY KÁLMÁN: Nehéz emberek — — — — — 70

JEGYZET

KOLTA FERENC: Epilógus és prolóógus — — — — — 72

TAKÁTS GYULA: Csanádi Imre verseiről — — — — — 78

DANKÓ IMRE: A Pécs-Baranyai múzeumi hónap, 1964. — — 83

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: A Montmartre és a magyarok — — 85

SZEMLE

VÁRKONYI NAGY BÉLA: Fodor József: Emlékek a hőskor-
szakból — — — — — 91

NAGY IMRE: Sobor Antal: Ég alatt kanyargó utak — — — 93

HARCOS OTTÓ: Aradi Nóra: Absztrakt képzőművészet — — 94

RAJZOK

SZABÓ LÁSZLÓ — — — — — 4, 49

SZIGETHY ISTVÁN — — — — — 9, 37

LUX ADORJÁN — — — — — 69, 84

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkeszti:

SZEDERKÉNYI ERVIN

főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYÖZŐ, PÁKOLITZ ISTVÁN, PINTÉR ZOLIÁN

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 24. Telefon: 13-05.

Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig

Kéziratot nem örzünk meg, és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó Vállalat; Pécs, Hunyadi János u. 11.

Telefon 15-32, 50-00. — Egyes szám ára 6,- Ft. Évi előfizetés díja 72,- Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.). Egyéni előfizetési csekk-számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk-számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

64—5314 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

CSORBA GYÖZÖ

NÉGY NAPJA-ÉJE

Kevesek közt se – egymagamban
négy napja-éje szólatatlan
néhányak társa: a magányban
váratlan társakra találtam
megjelöletlen mindenekre
jóismerős idegekre
kövekre fákra csillagokra
kölykökre nőkre férfiakra
utakra házakra esőkre
madarakra szitakötőkre –

S négy napja-éje szólatlant
szólítanak most fogyhatatlan
s én boldogan lényem kibontva
lesem mit hogy ki és mi mondja:
a csillagok kristály-beszédét
az esők cinkos zümmögését
ingó gögjét a férfiaknak
türelmét a tiport utaknak
a kő érdes szavát a kötől
a nő édes szavát a nőtől
csak a magáét mindahánytól
nem az enyém sokféle szájból

csak a magáét: a valódit
mely kedvemért fogalmazódik.

PÉLDA

Már reggel óta figyelem
a legyet az ablaküvegen

A táblán körbe-körbejár
kicsit elszáll majd visszaszáll

Zizzen koppan sohase pihen
a légy az ablaküvegen –

Kint aranyósz gyöngécske nap
dajkálja a tört virágokat

És kék kék kék határtalan
a hársnak is kék árnya van

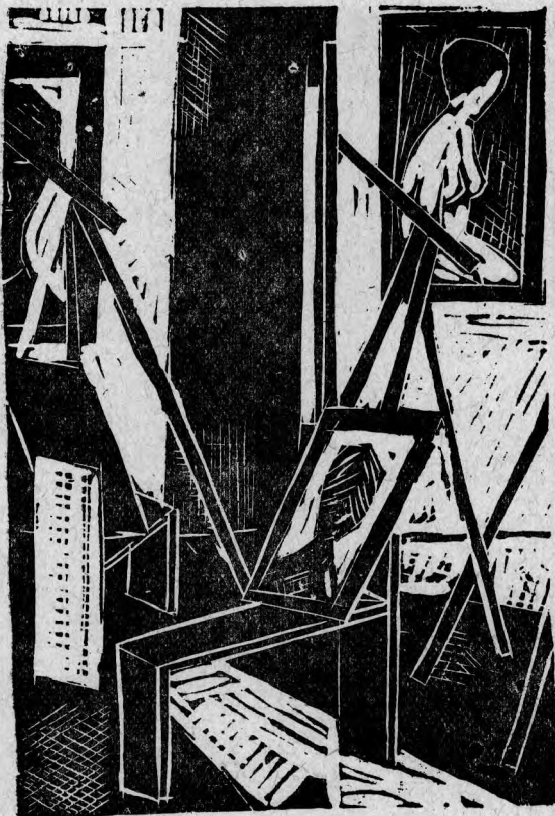
Odamenne a légy hajózni igen
a kék ég tág kékségeiben

Ereje fogy de vágya nem
csak zizereg zuppan szüntelen

és írja a példát írja nekem
a légy az ablaküvegen.

IGÉNYTELEN FAUST

Oly szép vagy, pillanat, ne menj tovább,
maradj, ne menj tovább!
– hajtom, nyögöm mohón, igénytelen Faust,
a szürke, rongyos pillanatnak is.
Mert gyorsul az idő,
és mégsincs jobb jó mint az élet,
s mégsincs rosszabb rossz, mint hogy elszalad.

SZABÓ LÁSZLÓ rajza

EGYFORMA JEGENYÉK

Hirtelen elállt a szél, vaskos károgással szólta a varjak. A domb felől kalapácsolás zaja hallatszott.

„Ólakat szegez az öreg Bognár” – gondoltam. Elindultam a domb irányába. Valóban, ott hajlongott.

Ahány embert hallottam róla beszélni, majdnem mindegyiknek más véleménye volt. „Beleüti az orrát mindenbe. Kommunista, de hát mivel törődik? A saját javával.”

– A szegezést nézi? – mosolygott rám.

– Nem. Nem – mondtam zavartan. Akkor jöttem rá, hogy többet foglalkoztam vele, mint amennyire érdekelt.

Biccentettem a fejemmel, aztán lefelé sétáltam a dombról. Fújtam ki magamból az irdai, füstös levegőt. A bakancsot is megszoktam már, nem esett nehezemre a lépés. Az út melletti ösvényen mentem. Az úton kerékpárosok húztak, küllőik között az őszi nap aranyát szabdalták. Néhányan rámköszöntek, mások igyekeztek előre figyelni, hogy ne lássanak. Tudtam róluk, hogy a jövevényeket nem kedvelik.

Hazaballagtam. A szobám olyan volt, akár tegnap, vagy tegnapelőtt. A reggel szétgyúrt ágy, a mosdóban maradt szappanos víz. Az ablak előtt négy, egyforma jegenye. Mintha egy sívár íróasztalon felállított, kopott tollszárakkal néztem volna szemközt. Mert minden eszembe jutott róluk, csak az nem, hogy egyszerűen fák.

Attól féltam, hogy abba belebolondulnék.

Amikor ide készültem, meqigérték, hogy a legjobb szobát kapom. Az igazgató ajtótól ablaki részletesen leírta, végül azt mondta:

– Négy jegenye áll az ablaka előtt. Olyan egyformák, mintha az Isten válogatta volna őket!

Két hétig a fákat mindennap megcsodáltam. Magányosságomban azzal szórakoztam: milyen eltérést tudok közöttük felfedezni? Ha valamit kigondoltam, a jegyzetembe egy pontot beírtam magamnak.

Roszsabb idegállapotban azt kívántam, bárcsak vihar támadna, s törné darabokra a jegenyéket!

Égész nap számokkal dolgozom. A számok mindig egyformák. Nullától kilencig. Rovatokba rakom a számokat. Párhuzamos vonalaik lefelé futnak. Mintha egy malom keresztmetszeti rajzát látnám.

Legtöbb estén hanyattfeküdtem a heverőn, hagytam a sötétséget terjedni, a felugrás és bágyadtan heverés veqyes érzésével. Mintha egy részeg hajós feküdt volna a helyemben, s a sülyedő kabinban a vízszint emelkedését figyelné.

Böröc megmondta, hogy vidéken nem nekem való. Mi mást akarhattam volna? Apám akaratlanul is gondoskodott arról, hogy a rossz származás bélyegét viseljem. Ide felvettek. Ide élvonalbeli szakemberek nem jöttek.

Amikor az igazgatónak megmondták, ki vagyok, rámnézett.

– Nálunk dolgozhat! – mondta röviden. – Csak becsülettel ellássa!

Hálás voltam neki, aztán úgy éreztem, olyan közösségbe kerültem, ahol a gyanúsítottat könnyen szemmel tarthatják. Miből éreztem azt, hogy figyelnek?

Bejött hozzám az igazgató. Leült, keresztbe vetette a lábát, hogy otthonosságát éreztesse.

– Hogy tetszik a hely? – kérdezte unalmasan.

Hallgattam, mert nem tudtam, mit válaszoljak.

Odahajolt hozzám, tenyerét szétnyitva, vaskos ujjait billegette.

– Én hoztam ide, kell, hogy tudjam! – mondta követelőzőve.

– Ahol dolgozni lehet, megfelel – mondtam rá gépiesen.

– Aha! – mondtá az igazgató. Aztán nézte, hogy elterültem a heverőn. – Nem kívánja a várost? – kérdezte.

– Nem nagyon.
– Szórakozni sem akar?
– Nem mindig.
– Beleún! – mondta biztos tudattal. – Attól félek, hogy hamar beleún!
– Fél? – kérdeztem meglepetéssel.
– Igen – mondta bizalmasan. – Innen úgy vándorolnak a szakemberek, mintha zarándokhely lenne. Nekem sem mindegy!
– Ilyen még akad! – mutattam magamra, ingerkedve.
Kicsit meghökkenten nézett rám.
– Szóval ezen gondolkodik?
– Csöppet se – mondtam.
– Fura ember maga – csóválta a fejét. – Nem lehet tudni, mivel lep meg holnap!

– Magam se tudom! – mondtam mérgesen.

Elment. Felkeltem, az ablakhoz álltam. Gyenge szél indult, finoman zörgette a jegenyék száradó leveleit. Most úgy állt a négy fa, mintha az én világom kerítése lett volna. Váratlanul az öreg Bognárra gondoltam, s róla eszembe jutott, én is menynyire szerettem szögezni. Külvárosban laktunk, kertes házban. Deszkaólakban nyulat, meg baromfit tartottunk. Apám szerszámosládájából kivettem a kalapácsot, szöveget markoltam, s indultam javítani. Nagynéném ha meglátott, felsikoltott.

– Teszed le azonnal! Nem értesz te ahhoz!

Duzzogva visszatettem a szerszámot és ültem tétlenül.

– Olvass! – mondta anyám.

Egész napokat olvastam. Végül beleúntam, elsomfordáltam az ólak mögé. De már kiabáltak értem.

– Mért nem vagy szem előtt? – kérdezték. – Örökösen aggódhatunk miattad!

Végül ez maradt meg bennem. A félelem, hogy amit csinálnom kell, ahhoz nem értek, s hogy örökösen szem előtt kell lennem.

Apámat viharos tárgyalások után igazolták. Hetekig sápadtan, meggyötörten járt közöttünk. Azon a napon diadalmasan ereszkedett le a néhány lépcsőfokon.

– Minden rendben van! Akadt egy jó emberem! – Dudorászva dolgozott a kertben.

Ennek ellenére bizalmatlanság maradt körülötte. Mint ahogy a hálóból kiszakadó bogár is magán viseli a finom pók-szálak ezüstjét.

Ebbe is beleszoktunk, s az életünk semmi változást nem hozott. Apám, anyám, a nagynéném, olyan egyformán álltak körülöttem, mint ezek a jegenyék. Amikor felnöttem, megvizsgáltak, mint egy anatómiai leletet. Elhatározták, hogy megházasítanak. Odahoztak egy lányt. Magunkra hagytak, álltunk a kertben egymás mellett, mint az elmaradt ígéretek oszlopai.

– Szóljon már valamit – kérte a lány.

– Nincs hozzá kedvem – mondtam őszintén.

Pedig szép volt. De nem kellett, mert odahozták.

Amikor az eredménytelenséget látták, apám félrevont, hatásosan magyarázott.

– A vér tisztaságára kell ügyelnünk! – mondta többek között. – A faj öröklődését biztosítanunk kell! A mi családunk, meg az ő családja kiválasztott példány.

Majdnem elnevettem magam. Segéd munkásként dolgoztam egy fatelepen. Mi közöm volt a tiszta faj fenntartásához?

Egy idő múlva a lány elmaradt. Tűrhetetlenül bántak velem, elköltöztem, hazulról. Valaki tanácsolta, hogy iratkozzam egy számviteli tanfolyamra. Kicsit meghamisítottam az életrajzomat. Nem toldottam semmit, csak kihagytam. Nem tudnám megmondani, hogy rájöttek-e? Mindenesetre állást kaptam és beletemetkeztem a munkába. Amikor szóbajött ez a hely, a barátaim elém tartották kifeszített mutatójukat.

– Aha! – mondták diadalmasan. – Mindenki látja, csak te nem! Ez az új taktikájuk: nem a származásodba kötnek, hanem a saját munkádba buktatnak! Vigyázz, mert nagyot eshetsz!

Az igazgató volt az első ember, aki keveset törődött a múltammal. A személyzetisnek azt mondta:

– Elvtársnő, nekem értő munkatárs kell! Negyvenöt óta mennyit haladt a világ!

Átruházták rá a felelősséget. Idekerültem, szemben a négy jegenyével. Kialakult egy jó gépezet. Énnekem éppen ez az állapot kellett. Nem kívántam gondolkozó, vagy kérdező embereket. Barátokra, vállat veregető ismerősökre sem volt szükségem. Az illeszkedésnek, közös napi életnek ilyen közönyös állapota kellett.

Olykor az igazgató hívott a városba. Kacsintva ígért jó, görbe estéket. Nem mentem. Nyugtalanságban virrasztottam, jóval éjfél után hallottam a hazatérő gépkocsi moráját.

Másnap az igazgató a táblák legtúlsó szélén kezdett. Üzenetben hagyta, hogy ott kezd. Tudtam, hogy ilyenkor alig áll a lábán, s valamelyik fa tövébe roskadt, mint egy kiürített batyu.

Néha megrekesztett az unalom. Kimutatásokat szerkesztettem, rovatokat rajzoltam, kockás füzetekbe. Bejöttek hozzám az emberek, arcukon, mint a feltépett seb, szívärgott a harag. Az elszámolásukat mutatták. Harsogtak, s a szavamra nem hallgattak. Otthagytak bennünket, dologidőben.

Az igazgató napokig szaladgált, aztán cigányokat hozott.

– Feketékkel dolgozunk! – mondta határozottan.

A többiek elhúzták a szájukat.

– Ki hallott ilyet? – mondták meg nyíltan a brigádvezetők.

– Az emberek egyformák! – mérgelődött az igazgató. – Ha maga is a napon dolgozik, magát is feketére égeti!

Tréfának szánta, de komoly sértődés lett belőle. Két nap múlva úgy mondták vissza, hogy az igazgató mindenkit cigánynak nevezett.

Ez sem érdekelt. Valahogyan ment a munka, valamit elértünk. Rakosgattam a számokat, mint egy szánalmas építmény roncsait. Sokszor csak ültem, a ceruzámat magam elé állítottam az asztalra. Tiltó merevségben állt előttem, akár a jegenyék.

Ha az igazgató felment Pestre, nekem kellett helyettesítenem. Ilyen alkalommal ismerkedtem az emberekkel. Az öreg Bognárral is így kezdtem beszélgetni. Ahogy járt-kelt, itt is, ott is megállt. Ráragadtak a hírek, mint a bogáncsos termés. Mellettem is megállt, oldalról pislogott rám.

– Furákat mondanak az emberek – kezdte és várakozva nézett.

– Nem újság.

– Lehet, hogy nekünk az. Tudja főkönyvelő úr, mi van Pesten? Alighanem a felesék veszekszenek!

Egy pillanatra ránéztem, aztán kedélyeskedő mozdulattal megveregettem a hátát.

– Nem a mi dolgunk! – mondtam mosolyogva.

Az öreg lehajtotta a fejét.

– Én úgy vélem, hogy igen – mondta csöndesen. – Ha máma nem, holnap!

Gyorsan továbbmentem, mintha sietős dolgom lett volna. Szokás szerint hazakocogtam, s leheveredtem. Szétterült az este. Először az ablak keretében feszengett, majd a szobába ömlött.

Kopogtak. Aztán belépett az igazgató. Tapogatózva megkereste a villanykapcsolót, s felkattintotta. Hunyorogva néztünk egymásra. Az igazgató összegyűrt újságot dobott mellém.

– Ezt olvassa!

Belelapoztam, a fő címekről láttam, hogy körülbelül mit kellene megtalálnom. Tudtam, hogy les rám, azért odafordultam hozzá.

– Az egészet?

– Fenét! – mondta csalódottan, méreggel. – Csak ezt!

Valójában éleshangú bírálat volt. Egy pártmunkást kezdtek ki, olyan érzésem volt, mintha valakit a pocsolyába löktek volna előttem, s most azon tűnődnek: mennyit segítsék rajta.

Amikor felnéztem, hallgattam. Az igazgató idegesen kérdezte:

- Mit szól hozzá?
- Megfogadtam, hogy politikával nem foglalkozom!
- Ez nem politika! - mondta ingerülten. Arcom előtt hadonászott a kezével.
- Hát mi?
- Napi élet! A maga élete, meg az enyém is! Érti?
- Miért az enyém is? - kérdeztem kihívóan.
- Mert ez azok hangja, akik közül maga is kiszakadt!

Döbbsent csend támadt, meghökkenésemben szólni sem tudtam. Aztán erőt vettem magamon.

- Egyébként örülök, hogy kiszakadtam! - mondtam gúnyosan.
- Örülhet is! - mondta az igazgató. Az újságot morzsolgatta szenvedélyesen. Felültem.

- Úgy látom, felpaprikázták, ezzel a cikkel! - mondtam. - Tett ellene valamit? A kérdés láthatóan meglepte. Tudtam, hogy telibe találok. Olyan fajta embernek ismertem, aki minden készlet elfogad, de keveset akar kockáztatni. Láttam, hogy beleizzadt, azért gyorsan másról beszéltem.

- Mit intézett Pesten? Megkapjuk a félmilliót?
- Á! - Legyintett.
- Baj - mondtam.

Ő még mindig az újságcikken töprengett. Felkeltem, a szekrényből pálinkát, s két poharat tettem az asztalra.

- Igyunk. - Fejemmel intettem az újságra. - Nem kell az ilyesmit komolyan venni! Látszik, hogy hivatalból megengedték. Odafönt is únják az egyhangúságot.

Rámcsodálkozott.

- Gondolja?

Újra visszafeküdtem, nem is titkoltam: örülnék, ha most elmenne. Pár perc múlva távozott. Mindenféleére akartam gondolni, de csak tolakodott elém a cikk. Volt a mondatok között valami sürgető kérdés, amelyre mindenkinek, aki olvasta, választania kellett. Vagy így, vagy úgy! Persze, lehet, hogy ez csupán az én rögeszmém volt.

Meglepetésemre, másnap már széltében beszéltek róla. Az embereken észrevehető volt a meghökkenés. Egy kicsit szédelegtek, aztán felemelték a fejüket. A tekintély, amely sokszor az ijesztés árnyékából nőtt, hamvába esett. A sokféle emberről most kezdett kiderülni, hogy mindegyik a saját életét éli, s nem olvadt a közösségbe. Morcosan, mogorván figyeltek bennünket, mint gazdag porták kerítése a vándort. Visszabeszéltek a brigádvezetőknek, az igazgató előtt pedig dacosan hallgattak.

Ahogy a vihar elől szaladót az eresz alól már kíváncsivá teszi a vihar folyása, érdekelni kezdtek a változások. Úgy gondoltam, Pestre kellene eljutnom. Csomagolni is kezdtem, aztán abbahagytam.

Amikor az igazgató bejött hozzám, észrevette a félig begyömöszölt bőröndöt.

- Utazni akart? - kérdezte.
- Akartam - mondtam hangsúllyal.
- Pestre?
- Igen.
- És?
- Abbahagytam.
- Mi volt a célja?
- Többet akartam tudni. Végül rájöttem, hogy nem érdekel.
- Megőrjít ezzel a közömbösségével!
- Igazán nem mondhatja...

SZIGETHY ISTVÁN: Három jajongó fa

Félbeszakított.

– Tudom. Ellátja a munkáját, de hát kell ezt mondani? Panaszkodtam én? Csak másban. Nem olyan időket élünk, hogy valaki is eldughatja a fejét!

– Elhiheti, hogy én úgy vagyok.

Legyintett.

– Bemennünk a városba? – kérdezte rábeszéléssel. – Megbolondul, ha örökös en itt heverész.

– Menjünk! – mondtam hirtelen beleegyezéssel. – De csak mi ketten.

– Jól! Nagyon jó! – lelkesedett.

Ahhoz, hogy úgy örüljek, mint ő örült, hasonlóan kellett volna gondolkoznom. Beültünk az autóba. A városban álltunk meg először. Valahol kiszálltunk.

– Jó lesz? – kérdezte az igazgató.

– Jól!

Otthonosan előre ment, intézkedett a pincérnél, asztalt szerzett, italokat rendelt. Mindjárt az első pohárnál azt mondta:

– Szervusz!

Viszonzva koccintottam.

– Szervusz!

– A vezetőknek össze kell tartaniuk! – mondta keményen.

Alig figyeltem rá. Vastag combú nők ültek velem szemben, akár a dűsan termő virágok. Őket néztem. Az igazgató követte a tekintetemet. Undorítóan éreztem, ahogy szemével végigment a nyomomban, akár egy kutya.

– A nőket nézed?

– Igen! – mondtam mérgesen.

– Néha kellenének. Nem?

– De!

– Szerezhetsz, ha akarsz! – mondta rábeszéléssel.

– Előbb igyunk még – válaszoltam.

Az igazgató újra rendelt. A pincér hozta az italt, odahajolt hozzánk.

– Pesten már kavarog! Most mondja a rádió.

Az igazgató elsápadt. Felugrott, karon ragadott.

– Gyere!

Kimentünk a kocsihoz, bekapcsoltuk a rádiót és hallgattuk.

– Nem igaz! Nem lehet igaz! – mondta makacsul.

Robogtunk hazafelé.

– Gondolod, hogy ideig is elér? – kérdezte tőlem.

– Nem látok bele – mondtam őszintén.

Felcsattant.

– Hagyd már abba ezt a bábjátékot!

– Igazán nem tudom! – mondtam. Semmi izgalmat nem éreztem. Sem a bukásra, sem az emelkedésre nem gondoltam. Úgy éreztem, bármi történik, abba a közőmbös rétegbe, amelybe tartozom, az események nem hatolnak.

Azt mondtam, nyugodtan:

– Reggel beszéljünk az emberekkel. Jobb, ha mi beszélünk velük először.

Ennek úgy örült, hogy majdnem megcsókolt.

Dél előtt készült a találkozóra. Délben jöttek az emberek. Szorosan egymáshoz húzóva ültek le előttünk, mintha mindegyik az életet melegítette volna a másikban. Hallgattak, ültek, huzogatták a vállukat. Úgy bocsájtottuk el őket, mintha kőoszlopokat görgettünk volna kifelé. Fáradtak voltunk és a szándékukat sem tudtuk.

Azon a napon már semmi sem történt. Másnap beszélni kezdték, hogy felosztják a gazdaság földjeit. Ám ez is úgy terjedt, akár a köd. Eleje, vége nem volt, s belemarkolni sem lehetett. Órák múlva pálinkázó emberek gyülekeztek, s nyíltan szidták az igazgatót. Tanácsoltam, hogy menjen haza. Estére kimondták a sztrájkot. Énelőttem álltak. Fogatlan, öreg parasztok, vékonydongájú cigányok. Csöndesen, szívósan beszéltek. Idegesítettek.

– Sztrájk? – kérdeztem. – Láttak már olyat, hogy a föld sztrájkol?
– Ha a miénk lesz, nem is! Néhány nap múlva felosztják a gazdaságot, akkor majd dolgozunk!

– Magukat félrevezették! A gazdaság akármilyen rendszerben egy tag! – mondtam konokul.

Mérgesen végigmértek és otthagytak. Most kellett volna kitartanom, de úgy éreztem máris többet avatkoztam a dolgokba, mint amennyit kellett volna. Siettem haza és végigdőltem a heverőn. Azt sem tudom, mit csináltak, kivel beszéltek. Esteledett már, mikor rámnitották az ajtót. Fénylett a szemük, arcukban lüktetett a pirosság. Láttam, hogy ittak. Leültek, anélkül, hogy kínáltam volna.

– Hol van az igazgató? – kérdezte egyikük.

– Nem tudom!

– Maga semmit sem akar tudni?

A goromba hangra felpattantam.

– Mit akarnak maguk?

Szembenéztek velem.

– Minket a bizottság küldött!

– Miféle?

– Amelyik most alakult. Ítékezni akarunk az igazgatón!

– Úristen! – mondtam elsápadva. – Elment az eszük?

– Hagyja csak ránk a főkönyvelő úr! – mondták nyersen. – Mink már megbeszéltünk mindent a járásiakkal.

– Akkor se tudom!

Dühösen otthagytak. Alig negyed óra múlva kopogtak. Az öreg Bognár lépett be. Ahogy megláttam, megijedtem. Arcán horzsolt seb, nadrágja egyik szára leszakadt.

– Mi történt magával? – kérdeztem szörnyűlködve.

– Kaptam egy pofont és belémrúgtak – mondta tárgyilagosan, mintha láttelethez sorolná.

– Kitől?

– A bizottságtól. Amelyik most az irodában fészkel.

– De hát ez rettenetes! – mondtam elszomorodva, s egyszerre bénaság fogott el. – Miért kapta? – kérdeztem kis idő múlva.

– Vörös-katona voltam, tizenkilencben. Számontartották.

Az ablakhoz mentem, s kifelé néztem a jegenyékre.

– Elszabadult a pokol!

– El – mondta az öreg. – Itt már csak egy ember tehet valamit. Maga, főkönyvelő úr!

Rábámultam.

– Én?

– Magára hallgatnának. Okos, józan beszéddel magyarázhatná nekik, hogy senkinek nem jó ez a veszettség!

– Nem értek a nyelvükön. – Odaléptem az öreghez, megragadtam a kabátját.

– Érti, milyen szörnyű ez? Nincs olyan közösség, amelyiknek a nyelvét én beszélném!

Bognár ijedten pislogott. Most fogta fel, hogy a veszélyt én sem tudom elhárítani. Tehetetlenül álltunk egymás mellett.

Egyszerre, a folyosó felől meghallottam a dübörgést. Csapatnyi ember rontott a szobámba. A küszöbön megálltak és ordítottak.

– Megvan az igazgató!

Valami fojtó kavarodásban nyüzsögtek, más szavukat nem is értettem, csak ezt, ahogyan állandóan ismételték. Magamban kérdezgettem, mitévő legyek?

Aztán elcsendesedtek, némaság kavargott felettük, mint a hullámvész után pihenő víz tetején. Egy ember kilépett közülük, nyirkos zsákot dobott az öreg Bognár lába elé. Hallottuk a vas eszközök csörömpölését.

– Ezeket szegezzé valamelyik jegenyébe!

Ízzott a szemük, belsejüket a parancs kimondás láza alattomos tüzként forralta. Láttam, hogy az öreg habozott. Aztán mégis lehajolt, felemelte a zsákot és kiment. Egyedül maradtam az emberekkel. A szobát megtöltötte a sokféle szag, amit magukkal hoztak. Kicsiny rést nyitottam az ablakon. Abba is belekötöttek.

– Nem bírja a szagunkat? – mondta valaki.

Egy másik azt dörmögte:

– Maga is átállt?

Nem tudtam, miért tapadtak idc, olyan mozdulatlanul. Hirtelen eszembe jutott, hogy őriznek! Kinéztem az ablakon. Imbolygó lámpással jelent meg az öreg, nyújtózkodva illesztette a vaskampót. Egyikük kihajolt az ablakon, s rászólt:

– Följebb!

Iszonyatos erőlködésembe került, hogy megszólaljak.

– Mit akarnak?

Durván válaszoltak:

– Talán rájött már?

Gyenge nevetés futott végig az arcukon.

Fél óra múlhatott. Odakint még zajosabb csoport közeledett. Akkor az én embereim is kiszállingóztak. Most értettem meg: azért őriztek, hogy az igazgatót ne értesíthessem.

Odaálltam az ablakhoz. Láttam a tolongó embereket. Ordítani akartam, de arcomba vágott a szél, a váratlanul jött eső. A lélegzetem is elakadt. A félelem is szorított, mintha vasúti sínekre kötöztek volna.

Az igazgatót a fa alá terelték. Nyakára hurkolták a kötelet, másik végét feldobták a kampóra. – Húúúzd! – vonították többen is. A mozdulatuk villant, s akkor a kampó tehetetlenül kifordult a fa törzséből. Megdermedtek a meglepetéstől, majd felcsapott a mérgük, Bognár nevét kiáltották. Néhányan elindultak érte. Lassan mindenki a nyomukba csatlakozott, s végül az igazgató ottmaradt a földön.

Indultam, hogy felsegítsem, de már megelőztek. Két árnyék vált ki a fák mögül, gyorsan felkapták és eltűntek vele.

Visszamentem, lassú mozdulattal becsuktam az ablakot, s leheveredtem, mint aki megmenekült. Hajnalban, a nehezen világosodó gomolygásban összeakadtam Bognárral. Megállt, én is megálltam, mintha párbajra indultunk volna, s most a lépések számlásához kívántunk volna kezdeni. Aztán megszólalt, végtelen mélyről hallatszott a hangja.

– Az én kezem már gyöngé. Mi mást tehettem volna?

Odacövekelték. A közömbösség az embert végül tehetetlenségbe fullasztja. Kivert a veríték. Lehajtottam a fejem.

– Iszonyú volt – mondtam csöndesen.

Az öreg rámnézett.

– Hát látta? – kérdezte csodálkozással.

Nem szóltam.

– Hát látta? – kérdezte megegyeszer.

Aztán megfordult és elment.

Még azokban a zürzavaros napokban megfogadtam néhány, távolabb lakó embert. Ezer, vagy ezerötszáz forintért a jegenyéket kivágták.

ERDÉLYI JÓZSEF

HUSZÁROK

Vadgácsértollas, zöld vadászkalappal,
részabott, finom, zöld vadászruhában,
a zöld fűvön, ott állt az uraság,
közel a sáros dűlőhöz, magában;
kétsövű, angol vadászpuska nála,
ott állt az úr, húszezer hold ura;
egy pillantást, napnál közömbösebbet,
rám is vetett, napszámosfiúra.
Szép, világoskék, nagy, csendes
virágtenger volt mellette a len,
a lentábla, gyönyörködött magában
abban a látványban, önkéntelen,
nem feledve és egyszersmind számítva
a lenzár és a lenmag tiszta hasznát,
virágjában, a magas árfolyam
hogyan duzzasztja pénzzel a páncélkasszát.
Arravitt engem a pocstétás dűlőn
egy deres ló, hátán volt még a hám;
a sík határ szélén, veres sugárral
esett a nap, – letelt vele a szám,
letelt a napszám; napkeltevel kezdtük,
szálló nappal az égiháború
kitört; nem tudtunk tovább gereblyézni,
kifogtunk hát, eláztunk cudarul;
facsaró víz lett rajtunk ami rongy volt;
eső után az igáslovakon
hazaindultunk, a ló szőrén ülve ...
Pillantását a napszámosokon
nem jártatta a gögös uraság;
selyem mellény diszítette kidöntött,
válogatott étkeken nőtt hasát.
Mi kenyeret, szalonnát, veres hagymát
ebédeltünk, horpasz volt a hasunk,
bordánk kilátszott ... De letelt egy napszám,
a hét végén egy koronát kapunk
ezért is az uraság pénztárából,
most meg, hazáig, huszárok leszünk;
otthon leszállunk, leszerszámolunk és
egy jó tányér meleg ételt eszünk,
krumplit, paszulyt, amit főzött anyánk,
vacsorálunk és lefekszünk korán;
korán kelünk, már hajnalszürkületben

s indulunk a tethelyre szaporán;
gereblyélünk a lovasgereblyékkal, --
csatába megy a fiú, a huszár;
pénzt gereblyélünk reggeltől napestig,
parancsnokunk, vezérünk a Muszály...

M Á L N A S Z E D Ő

Mennyi vadmálna! Nem lehet megállni,
hogy meg ne álljon az ember, ha lát
egy málnabokrot, ahogy földighajló
ágaival úgy ajánlja magát, --
„Állj meg és nézd érett bogyóimat:
elvarázsolt fekete lány szemek,
azt súgja minden fürt az ág hegyén, hogy
nem ember, aki engem nem szeret,
nem ember, aki gögösen továbbmegy,
ki tuskéimtól félti a kezét, --
gyáva, pipogya!”... Csillog a vadmálnák
minden szemén ez a néma beszéd.
Szeretem én, ha a lányok szeretnek,
engedek hát a csillogó szemeknek,
s míg magyarázom a málna nevét:
medvekisasszony, eszem a szemét,
valósággal, nemcsak úgy szível-szóval,
nem bírok betelni azzal a jóval,
jobb szeretem bár a tarlói szedret,
de örüljön az, aki málnát szedhet,
fekete vadmálnát fenn a hegyen,
az erdőben, egy szava se legyen,
hogyha egy túske a kezét megszúrja, --
mi az a csepp vér s az a karmolás? --
s a málnalétől tintás lesz az ujja, --
ne szedjen málnát és ne szedjen szedret,
szalajtsa el a szép lányt, a legszebbet,
s ne írjon verset az a nyavalyás!...

Ö Z P Á R

Özpár legelt, májusi nap lementén,
magas fűben, egy bak, meg egy üdő;
lestem őket egy bokor mögé állva,
festem őket, -- nem számít az idő.
Nyakukban csengett a csend vertaranyánál,
ezüstnél drágább csengője, a nap,
a lemenő nap arany sugarából
s árnyékból öntve; pára, légharang...

NÁDOR TAMÁS

ÁLDOTT FÖLDRENGÉS

Áldott földrengés: szerelem,
Falak hasadnak, fák kidőlnek,
Közönyöm városa leomlik,
Vére fakad a halott kőnek,

Ami aludt, most fölsikoltva
Tótágast zuhan az ég fele,
A részeg érzékek felbuknak,
Kicsap a föld tüzes keze.

Romokba fúlt, zúzott halottak
A régi feszes asszonyok,
S mint zilált, menekülő állat,
Ki megmaradt: szívem dobog.

Micsoda város épül itt majd!
Iszony és remény szent betonját
Hordja az erős, hű idő,
S majd lelkem, testem úgy befonják

Föltámadó utak, terek,
Hogy aki egyszer erre járt rég,
Azt hiszi, hogy egy isten tenyerén
Szépült fel újra így e tájék.

NINCS BOCSÁNAT

Szolgálni bomlott látszatot
Alázattal és csöndesen,
Lengeni napról-napra minden
Pici mozdulat áramára,
Inogni s félni szüntelen,

Tűrni a fölbillent mezők,
A fákra nyársalt fellegek,
Fuldokló bokrok rettenetét,
Az egyre kékebb, feketébb
Ködöt riadt szemünk felett,

Néma növényi fájdalomban,
Mint megtört ág, hasadt levél
Csüngeni ég és föld között,
Míg a halál testünkbe lódul,
Mint ájult tájra téli szél:

Ó ostoba és menthetetlen,
Tétova, vaksi fájdalom,
Mi nem születünk így remegni,
S lesni, hogy ölni törne ránk
A végső gyilkos szánalom.

Nem a világ, mi billenünk,
Mikor tótágast áll velünk.
Az élet forró villanás:
Ha vakoskodtunk, nincs bocsánat,
És nyomtalanul elveszünk.

FRISSEK VAGYUNK

Frissek vagyunk, mint boldog nyírfák,
Ha vihar mosta arcukat,
És tiszták, mint a fűszagú
Párák a fák alatt.

Mosdatott felhőszakadás
És mennydörgő történelem.
A szabadság nyers illata
Lebeg a sziveken.

SERFŐZŐ SIMON

TÁMAD HALOTTAIBÓL

Folytatódnak a történések, ahogy elmennek
a kazlakról ásítva a tavaszvégi párák,
száll róluk a hold, mese-illatú kakas,
hid alá bujó örvények tornácain át.

Mielőtt megérkezem a kovácsműhelyek fák közé
kitett, táncos láda kis menedékhelyeihez
nyitva a mennybolt kertkapuja, a pusztákon
fölkelt napot tenyeremben boldogan viszem.

Váratlan ugrik eléem a hajdani út,
szivemen átkanyargó harmatos nyomokkal,
a gyermek itt hajtotta le fejét bennem, hallani
a lábak futását még, de ki tudja már honnan?

Hol hagytam riadt képem, hogy a szivekig eljutottam,
a kivilágított ég alatt száll a mindenség szárnyverése,
tenyerem mellett kígyókoponya, halotti rom,
nem mozdul a picí orgonafa-zenére.

Folytatódnak a történések, ahogy prédikálni
leül egy dombon a csend gyalogosa,
mennyei, szép légáramlat támad halottaiból,
már a falu felől jön, arany nádak fészkeket nyomozva.

ESKÜVŐ

Kibirhatatlan a hőség a zsúfolt, régimódi parasztházban.

Az újdonsült anyós megbontja a fejkendőjét, kenyérmorzsát keblén rázza, fújja a blúzát. Nem néz ide senki, a felső gombokat óvatosan kiszabadítja, egy száraz ronggyal a melle alá kanyarítja, s hozzádörgölődzködik az ajtószárfához.

Benn, a vendégek a hatodik fogást piszkálják.

Az alacsony mennyezet alatt vastagon ül a dohányfüst, a falak, bútorok hónapokig lehelik majd, amit most magukba szednek. Idősebb férfiak öblögetik a torkukat, ingujjban. Alig férnek az asztalok köré, pedig Ácsék csak a legközelebbi rokonokat hívták meg. Kár a nagy fölhajtásért – vélte Ácsné.

De a templomi esküvőnek nagyon örült.

Nem engedett belőle, hogy a nagymise után legyen. Jó az isten, tömve volt a templom. Idősebb lányában úgy sincs semmi öröme, ötvenhatban megszökött egy taxifórral. Nyálkás, rideg, esős idő volt, a jobb térd akkor fázott fel a gyóntatószék térdeplőjétől. Vera hetekig rakta rá a melegsős zacskókat. Jaj, csak találja meg, szegénykém, a számítását...! Igaz, elvált ember akadt neki, de ez a Pista legalább csinos, innen a harmincon, jó állásban van, autóra gyűjt. Van ugyan hóbortja – ejtőernyőz, vitorlázik és bolondja a futballmeccseknek – de ha a templomi ceremóniát bevetették vele, talán leszoktatják erről is. Hiába, Vera az ő lánya! És úgy látszik, Pista szereti, mert – ha nehezen is – őt választotta, mikor kijelentették neki, hogy templomi esküvő vagy mehet. Hej, ha az ura megérhette volna ezt a napot...! Szegény, annyit emésztette magát az idősebbik lánya miatt, hogy ötvenhétben vihették a temetőbe.

– Verám, kincsem, hol az az istentagadó párod? – töröli meg verejtékes homlokát, de úgy, hogy a szeme is fölszaradjon. És elnézi a kismenyecskét az ártatlanság fehéreben. Le nem vette a fátylát ebédkor se, és már kétszer kiment valamilyen ürügygel az utcára. Hát istenem, a jó házból való leányoknak egyszer adatik ilyesmi...

– Az a pogányember hova lett? – tekinget kifelé, de az evők-ivók között nem fedezi föl a szeme. Nicsak, a vén Langmár, hogy alszik! Nyakán nyitva a fehér gallér, áll a mellére esett, csillogó homlokán legyenek mászkálnak. A felesége meg nem győz eltetni a tyúkcombokkal. Mondta ő Verának, nem kellett volna meghívni ezt a bélpoklost. Biztos már egy hete erre a napra koplalt.

– Pista! Pista! – hajol ki az udvarra, de Verára mosolyog. Húsz éves, milyen szép!... Mintha leánykori önmagát látná. Fénykép őrzí a falon, szenteltvíztartó van mellette. Házassági évfordulóikon gyertyát is szokott gyújtani, ha nem is él már András. Együtt fogadták meg, hogy azt a napot akkor is számontartja a másik, ha isten rendeléséből egyedül marad. Jaj, a héten ki se ment hozzá! Igaz, András áldott lélek volt, biztos megbocsátja. És ha isten segít, szerencsével múlnak el majd ezek a napok is.

– Pista! Pista! – dökög kifelé. Elrontotta volna ez a szerencsétlen a gyomrát? Na, jól néz ki az ilyen új ember az üdülőben! Siófokra indulnak a hajnalival. De a jövő nyárra meglesz a kocsis. Beleül ő is, az biztos. A gyerekek ráérnek, bár mondta Verának, nyugodtan hazaadhatják, embert farag ő belőle. Különbet, mint száz iskola. És inkább ő kinlódik vele, mint Pista anyjára szoruljanak. Lám, el se jött. „Gyászolja” az első menyét. Meg szerencse – ha ez a férfi elvált ember is – hogy azzal a nőszeméllyel nem esküdött templomban. A tisztelendő úr így is le akarta beszélni, ne adja elvált emberhez a lányát, nem istennek tetsző dolog az... Ördög bele, hol bújkalhat most?! Verával húzódott el valahova? Nem, a lánya az utcáról jön most is. Halvány arca sugárzik, nagy, fekete szemében furcsa tüzek cikáznak.

– Kisleányom, nézd meg az emberedet! Csak nem a menyecskéket hajszolja a kertek alatt? – kacsint ügyetlenül, és fáradt sóhaj hagyja el a száját.

Vera túsarkaival végigkopog a folyosón, úszik utána kicsi, fehér fátyla. Divatos, rövid menyasszonyi ruhája alól a térde kivillan, kemény alsószoknyája hintázik. Anyjának könny fut a szemébe, talán el is sirja magát, ha odabenn a vendégek rá nem kezdenek egy nótára. A fene a belüket, úgy látszik, nem unatkoznak, ha magukra maradtak is. Igaz, ott van Pista öccse, nem kell féltetni, töltöget a poharakba. Nem sajnálja ő se, na, legyen karácsonyuk. Langmárné holnap telekürtölné a falut, ha valamiben hiányt szenvednének. Itt jön, hintázik a nagy testével, szívja a friss levegőt a széles udvaron, csintalankodik:

– Nem is táncolunk? Hol az új ember?!

– Traktor kellene temelléd, hallod-e?! – nézi végig Ácsné csipős mosolygással, és nem titkolja, hogy ellene van minden mókának. A vendég igyék, tömje tele a hasát és üljön a fenekén. Nem engedte Verának se, hogy zenekart hívjanak a házhoz. Az hiányoznék! Szegény András megfordulna a sírjában... És az a töméntelen költőség! Mert ha egyszer az olyan embereket rászabadítják valamire, az isten se bír velük. Akinek viskét a talpa, inkább nyissa fel Pista rádióját, ott lóg mindig a nyakában.

Száraz a torka, iszik egy pohár vizet. Halántéka gyöngyözik, a füle zúg, összefüggéstelen hangok keverednek a fülében. Mi az, jól hall? Éktelen láрма jön a kert felől. Megbolondult valaki?! – fordul kifelé, majd' fellöki Langmárnét.

– Verám! Pista! – kiált, s eláll a lélegzete. Ezek meccset hallgatnak a szederfa árnyékában. A táskagépét húzta elő az a hóbortos. Esküvőjük hallgán! Vera meg ott ül a térdén, illegeti magát, s nyerít, mint egy kanca.

– Te leány, te leány...! – kezdené a szóáradatot, ha nem félne, hogy valaki meghallja. Na, még az kellene! Éppen ölöget nyelt tavaly, amikor városi munkásszállóba engedte a lányát. Pedig nem is engedte, csak Vera egyszerűen bejelentette, hogy megúnta az utazást. Most meg ez az újmódi... A villám vágna szét mindenféle meccset! Ha Langmárné észreveszi, holnap már a verebek is azt csiripelik, hogy az Ács-leány lakodalmán futballbíró füttyölt...

– Vera! Vera! – kapja körbe a fejét. – Pista, oltsa el azt az istentelenséget! És feltűri nekem az ingét. Ezért vasaltam reggelig?

Vera nyelvelni akar, Pista lekapcsolja a gépet.

Fönn, a ház elején akkor vágódik ki a tisztaszoba ablaka. Valaki nem átall a kerítésre könyökölni, és báméskodik az udvar felé. Ácsné ráereszkedik valami fatörzsre, hatalmas melle jár, mint egy fújtató.

Az új pár és Langmárné a nyomában. Átfognák a vállát, de az asszony elhárít minden segítséget. Megy a vendégek közé, fejével int Pista öccsének, a maradék bort felhozatja a pincéből. Pista odaül a menyecskével az asztalfőre, bekapcsolódik a nótázásba, s olyant kurjant, hogy Langmár szeme is fölnyílik tőle. Aztán először a nyakendő, utána a kabát kerül az ágytetőre. Inge ujját csakazértis feltűri a hónaljáig. Nézi Verát, – tenyerétől szikrát vet a haja – valamit a fülébe súg, s a kis pofon elé odatartja az arcát. De jó lenne már, ha egyedül lennének...!

A vendégek – mintha sejtenék a sóhajtás okát – vacsora után váratlan gyorsan párologni kezdenek.

A háziasszony szinte csepeg a kedveskedéstől, mindenkinek útravalót csomagol. Maradt elég, az üvegekben is lotyog valami. Most Pista töltöget, sokat, szaporán. Vera szeme simogatja, mosoly játszik a szája sarkán, félkarja fölkúszik a férfi vállára.

Mint tavaly, azon az emlékezetes kiránduláson.

Távrepülésen voltak, a repülőklub legkedvesebb vitorlágépével, a fémépítésű Ifjúsággal. Vera készült rá egy hétig, pedig a Bociánnal már vitorlázott. Nem ő, a barátja fogta a botkormányt. Pistával szegyellt először felszállni, hogy ne lássa, ha fölfordul a gyomra. De jól bírta, azért volt kapható hosszabb túrára is. Nem győzött csodálkozni a hátsó ülésről. Falvak felett szálltak, távolabb csillogott a Duna. A nagyszerű emelőáramlatok néha kilométer fölé dobták a gépet. Vera – mintha más kapaszködő nem lett volna a gépben – egész idő alatt a vállát szorongatta, leste a ma-

gasságmérőt, aprókat sikoltott, s ahányszor oldalt fordult – csiklandik a gondolattól is – megcsókolta a fülcimpáját.

Részegítő volt a magasság...

Ott, fönny a levegőben kérte meg a lány kezét.

S Vera aznap este nem tért vissza a munkásszállóba...

Az esküvő napját Ácsné tüzte ki. Már az első látogatáskor, amint megették az ebédet. Március volt, az első szép tavaszi nap. A fiatalember előtte való szombaton nyerte meg az ejtőernyős területi bajnokságot.

– Képes kiugrálni? Annak is leverném a derekát, aki a röpülőt kitalálta! Megvadítják a tyúkjaimat! – sopánkodott a nagydarab asszony, és a szeme idegenül vizslatta a férfi arcát. Pista a lányra kacsintott, ő kinosan ropogtatta az ujjait, nyaka lüktető hajlásán átforrósodott a bőr. Pista meqölelte, Ácsnének – hiába ellenkezett – nagy komolyan kezét csókolt, s következett a hivatalos leánykérés. A fiatalok az anyai áldás után vallották be, hogy a férfi válópere még be sem fejeződött.

– Elvált ember? Jóságos szűzanyám!

– Dehogya, anyú. Hiszen ha már az volna...!

Vera olyan pofont kapott, hogy kivörösödött a képe. Az alkudozás ezután kezdődött. Éjfél múlt, mire befejezték. Ácsné sápadt volt, egy rékliben ült az ágya szélén.

– De ha valaki... Ha csak egy ember is megtudja a faluban, hogy elvált...! A többit pedig én beszélem meg a tisztelendő úrral!...

Éjjel arra riadt, üres Vera ágya.

S nem merete megnyomni a másik szoba kilincset. Vagy csak álmodta az egészet? Mert reggel Verát mégis ő ébresztette föl. Aludt, itt, a gyerekkori ágyon, mint egy kiscica. Hát mégiscsak álmodhatott...

Az összecsapás egy hónapja robbant ki.

A templomi esküvőről vitakoztak.

– Értse meg, mama, nem akarom megbántani, de én öt éve se templomban esküdtem!

– Mondhatom, jól is végződött! Isten nem ver bittal. A tisztelendő úr is megmondta...

Vera könyörgőn nézett egyikről a másikra. Érezte, mindketten a szavát várják.

– Anyu kedvéért, Pista! De igazán, anyu kedvéért ennyit csak megtehetünk! – lépett a férfi elé, hogy békítően a nyakába csimpaszkodjék.

De Pista elrántotta a vállát, s már Ácsné hangja csattant:

– Itt maradsz! Vagy hajlandó tisztességesen megesküdni, vagy mehet!

A férfi felállt, szó nélkül biccentett.

A kapuban ennyit mondott a lánynak:

– Várlak szombaton. Remélem, az eszed is megjön addig!

A lány ment, és maradt vasárnap is.

S Pista ráállt a templomi esküvőre...

– De azt mondd meg anyádnak, gyönni nem vagyok hajlandó! Ha nem tetszik neki, hazudd, hogy protestánsnak kereszteltek. Hadd örüljön még valaminek... Arra pedig te ügyelj, hogy a templomban ne csináljak valami cirkuszt.

Délelőtt a ceremóniát mégis eltévesztette. Fáradt volt, az üzemben a tervvel szorongatták, a válópere is csak a héten fejeződött be. Ujján a régi gyűrű, amit még az első házasságból örökölt.

De az anyós elégedett volt. Legalábbis látszatra. Kicsit sajnálta is Pista, hiszen olyan kevés az öröme szegénynek.

De most már jó lesz, ha mielőbb nyugovóra tér.

Öccse tapintatos, motorra ült; Langmárék is becsukták maguk mögött az ajtót. Búcsúzásul a vén kujon mindenféle malacságot sutyorgott a fülébe. Hazafelé a mászás nő is mesélhet. Ördög bánja, csak ő végre Verával maradhasson. Érti ugyan, hogy a kénes bor kissé a fejébe szállt, a szeme ragad, nem szokott ennyi cigarettát se, de hát aránylag ritkán van az embernek esküvője...!

Leül az asztalhoz, iszik még egyet.

- Hol van már az asszony? - néz az órájára. Víz csobog, a tűzhelyajtó csukódik, a konyhában zörögnek. Halkan odalép, átkémelel az ujjnyi résen. Vera kezében tányér, a mama helyet próbál szorítani az asztalon. Annyi a maradék, alig bírnak vele. Rakásban áll a mosatlan edény, ragad minden a zsirtól, édességtől, lépni is veszélyes a kövezeten. Űristen, hogyan fest egy konyha lakodalom végén! Legszívesebben menésre gondol ilyenkor az ember. Az idő még fiatal, de hol is az a vacak papír? Tegnap felírta, mikor megy a hajnali gyors Siófok felé.

Szunyog muzsikál a füle körül, visszahúzódik. Megint ásitás kerülgeti. Szidja magát, mért nem gondoskodott valami jobb borról. A kávé is hiányzik, pont most döglött be a kölcsönként főzőgép. Majd megcsinálja, csak nyújtózik egyet a sezlonon, amíg bejön Vera.

Arra ébred, sötét körülötte minden.

Valahol tehervonat sípol, kutyák felelnek egymással. Felül, a szemét dörzsöli, gyomrában mintha száz hangya mászkálna. Amint leszáll, az asztalnak ütközik. Persze, az esküvő...

- Esküvő! - jut el a tudatáig és átbotorkál a másik szobába. A mama nyitott szemmel fekszik, Vera összegömbölyögve kuporog mellette. S fülig szalad a szája, ahogy őt észreveszi.

Talán Pista is elmosolyodik, ha Ácsné rá nem dörren:

- Vegye tudomásul, az én házamban... Vera még az én leányom! - s ahogy egyenesedik a dereka, egyik melle kilódul a röpike hasadékán. Vera bugyborékolva nevet, följebb húzza a csipős pokrócot, megcsókolná az anyját. De Ácsné elrántja magát, és a kezét ráemeli, mintha a falusi szüzanya nevében tiltakozna valami szentségtörés ellen:

- Te, te... pillangó! Te, te... szégyentelen! Apád itt halt meg, itt fekszik anyád... Az üdülőig nem bírjátok ki?!!

K Á L D I J Á N O S

E G Y R E M A G A S O D V A

E délutánokból csak ő marad meg:

így,
a majdnem-fehér ég alatt,
szálló hajával,
ahogy elsiet
a végtelen dülőúton,
ahogy elszórja mosolyát minden megfontoltság nélkül
és nem gondol semmire.
A fákat majd kidönti a szél,
az utakat benövi a fű,
por lesz minden emberi szomorúságból
de ő suhog tovább
szüntelen
táj nélkül is,
kiszakadva télből és nyárból,
egyre magasodva.

HAJNAL GÁBOR

TÜBINGEN

1.

Hófoltok a barna mezőn,
idegen tájak sora jön,
álmos nap átnéz a ködön,
csörgedez, zubog halk öröm,
olvad, olvad, rohan a táj,
tünődöm, milyen csoda vár,
a lélek figyel, csupa láz
és izgatott várakozás.

2.

Sötét fenyőfalka felhős egen,
szemergő eső jön velem,
csak fenyő, fenyő, semmi más
s még tart e szédült rohanás –
de végre, végre most megérkezem:
csak puha párnát, ágyat esd szemem.

3.

Tizenkét óra alvás... ébredek.
Az égen még tegnapi fellegek.
Álmomban is remegett a vonat...
Elindulok, ódon város fogad,
Tübingen, Hölderlin utolsó otthona –
azt hittem már, nem láthatlak soha.

4.

Levelibékazöld Neckar,
vizeden dereshaju költő szeme jár,
nyugtalan szive repes és szorong,
szemben áll vele a sárga torony,
hol negyven évig nézte e folyót
Hölderlin, ki istenekkel barátkozott,
s önmaga árnyéka volt itt csupán...

Rigó lépdél a tavalyi fűvön,
csizék és rigók füttye köszönt,
mind érzi a tavaszt, szívük tele
s időtlenül zeng, mint költők éneke.
Nap szívja fel a felhőt és ködöt –
állok Hölderlin otthona előtt.

Emlékezem. Húszévesen
hányszor merengtem verseden,
mint néma villám, mord egekre fénylett
gyötrő sorsod s példádon nőtt e lélek.
Deres fejjel járok nyomdokodon,
késő győzelmed vigasza oson
a rigófüttyből szívemre s padokra,
hol fiatalok fonódnak tavaszi csókba.

5.

Ódon házak, barna, hegyes
háromszögű teteje
a Neckarnak zöld vizében
könnyedén lóg lefele.
Ömlik a víz, tavasz árja
lengeti a háztetőket
a hullámban, mint a zászlót:
friss szeleknek köszöngetnek.

NÉMETH FERENC

HOL VAS, FA ÉS SALAK

A világban, hol vas, fa és salak van,
várok az emberre lankadatlan.
figyelem a fűvet, mely fakad,
vizsgálom a rügyet, hogy hasad,
ha felkel a nap, öt ujjam kitárom,
este arcom a csillagokra tárom,
ez átvilágít, azok betakarnak,
nem maradhatok végülis magamnak.

Lehet virág, mely leszárad a fáról,
lehet madár, mely kiszáll a világból,
lehet az is, hogy jég hulljon az égből,
de az ember mindig fölnézzen a mélyből:
legyen keze kilincs, legyen szeme ablak,
legyen kulcsa hozzá világos szavaknak,
legyen bejárása, legyen kijárása,
vendégeit ne a napszak szerint váltsa.

Ha azt mondom: levegő – madarak repülnek,
ha azt mondom: asztal – kik körötte ülnek.
Tűz, víz, föld, ég – mindegy,
bármit mondok: mind Egy.
Megmozdítom a kezem:
isten dolgát végezem.
De isten kevés: maga van –
több az, kinek társa van.

KISS IVÁN

NYARAK

Azok a végtelen nyarak
azok voltak az igazi nyarak
ebédet vittem apámnak kosárban
kőrök szirmai lila ragadáncsok
körülöttem a hosszú úton

Beletapadtak jól a szemembe
a porral ami szintén végtelen
ég nagyságú nap forog velem
s a lóvásártér pejszínű árnyai
kimeszelt korlátoknál nyihognak

Sokáig egy félelmetes-szép lovat
akartam hazavinni mindenáron
vasdereset vagy feketét
hattyúnyakán fejemmel
benyargalok a nagykapun

A bámulatuk semmit sem jelent
azt kívánom azt a féktelent
nagyapám öreg taxiján
átugratnánk könnyen röpülve
barackfák ágai közt úsznánk

Már mindenfelől az őszi sövény
asszonyszagú virága nyílik
de a bogáncsok meg a lovak
azok voltak az igazi nyarak
azok a végtelen nyarak

MADÁRTÁVLAT

Pécs fölött

Ez az anyavér mely átjár
átmeneti ég alatt
szülőföld és idegen nyár
fák az üres forróságban
s elégett gyerekkorom

Bontott táj vagy kinőtt kertem
városszéli zürzavar
magasfeszültségű áram
fut át öreg búzatáblák
s Gyükés szöllei fölött

S ott a titokzatos birtok
árnyai közt izgató
esték szőke máglyatűzben
szerelmünknek hamva sincs már
kevesebb mint a halott

A kicserélt anyag bennem
vadonatúj sejtjeim
hogyan is emlékeznek rád ó
újra hasznos meddőhányó
míg a gép fordul velem

BARTUSEK GÉZA, A KUTYA

Bartusek a Ménesi úton jött fölfelé, csapongó jókedvet sugározva. Ide-oda szaladgált az úttesten, néha megállt, kilógatta a nyelvét, nagyokat lihegett és félrefordított fejjel, sóváran bámulta a kerítésen ülő verebeket. Aztán elunta, futott tovább, odailletlenkedett a villanyoszlopok tövébe és nagy riadalmat keltve szagolgatta a járókelőket. Első pillantásra a boldog elhagyatottság látszatát keltette. Bartuseken ugyanis nem volt szájkosár, sőt még egy árva nyakörv sem.

Meg kell jegyeznem, akkor még nem hívták Bartuseknek. Egyáltalán semminek sem hívták.

Éppen vitakoztunk, mikor Bartusek odafutott és végtelen kíváncsisággal körülszaglászott bennünket.

– Na, az anyád! – mondtam és egy félős lábmozdulattal próbáltam elkergetni.

Meqcsóválta a farkát s kissé odébb állt.

– Szép szeme van.

– Mennyit zabálhat egy ilyen dög.

Bartusek, mintha megértette volna, hogy a táplálkozásról esett néhány közvetlen szó, a fenekére ereszkedett és várakozóan nézett ránk.

– Hát pajtás, ha éhes vagy akkor most nem jó helyre jöttél.

Bartusek ennek, nem tudni miért, megörült, és ültében csóválni kezdte a farkát.

– Na menjünk.

Elindultunk a kollégium felé. Bartusek csalódottan felállt és első lábát felemelve szomorúan nézett utánunk.

Sötétszőrű farkaskutya volt.

A gyér téli napfény glóriát font Bartusek köré. Mint egy megbántott szent, úgy állt az aszfalton, folyton utánunk bámulva.

Ernő visszanezett. Füttyentett.

Bartusek robbant. Mint a nyíl rohant utánunk, körülugrált bennünket. Tibinek megnyalta a kezét, nekem barátságosan a lábamba harapott.

– Nana öregem.

– Klassz kutya, mi?

– Űhüm.

– Tartsuk meg. Úgy sincs a kollégiumnak kutyája.

– De marhája úgy látom van.

– Csak ne szellemeskedj, te kutyapecér.

Bartusek nem sokat törődött a vitával, most már végérvényesen közénk tartozónak érezte magát.

– Istenem, de gyönyörű – állt meg egy pávaszerű nő Bartusek mellett, s a festékréteg mögé bújtatott arcára a kutyák iránti szeretet kifejezése öltődött.

– A maguké?

– Természetesen. Nem tetszik ismerni? Ő a híres Néró.

A hölgy nem értette. Mi sem. De Tibi folytatta a magyarázatot.

– Pedig bent volt az újságban is. Kimentett egy kisfiút a Dunából. Kormánykitüntetést is kapott.

Ezzel Bartusek végleg megpecsételte hozzánk tartozását, holott ez idő alatt a legújabb fák számbavételével foglalatoskodott.

– Bedőlt a nő.

– Az ilyen mindent elhisz, csak az igazat nem.

– Néró! Viselkedj rendesen, elvégre kormánykitüntetésed van.

Bartusek mögénk sompolygott.

– Okos.

– Naná! A mi kutyánk.

A kollégium előtt kissé tanácstalanul néztünk egymásra.

- Most mi lesz?
- Beszállásoljuk az igazgatói irodába.
- Nem rossz ötlet!
- Adjunk neki valami kaját, aztán elzavarjuk.
- Talán föl se jön.

Ezt az utolsó megjegyzést én szerénykedtem, de ebből csak az látszott, hogy alaposan félreismertem Bartuseket. Ugyanis felüött. Mi az hogy jött!! Négyesével ugrált a lépcsőkön. A kanyarokban megállt, megvárt bennünket, aztán újra rohant felfelé. A szobába elsőnek tülekedett be. Körülszaladgált, megszagolta az ágyakat, bebújt az asztal alá, kinézett az ablakon, s miután a fütőtest megégette az orrát, helyet foglalt.

- Éhes. Van valami kajátok?

Szomorúan vigyorogtunk.

- Hát Nérókám, itt meotanulsz koplalni.

Bartusek mecsőválta a farkát.

- Nem érti szegeény.

Ernő csendesesen bámult egy darabig, aztán megszólalt.

- Nekem van egy darab kenyerelem.

- Hol?

- Itt - mondta és előkotorta a kenyeret Sanyi szekrényéből.

- Miért az én szekrényemben tartod a te kenyeredet, ha szabad érdeklődnöm?

- Mert másutt mindenütt megtalálsz, lóbelű úr. De van itt ész - ütött Ernő a saját homlokára és jókedvűen vigyorgott.

Sanvi némileg bosszankodott.

- Na megállj!

- Osszuk el.

- Mit osztasz el ezen. Fél foqára sem elég ennek a dögnék.

Bartusek röptében kapta el a kenyeret, aztán csalódottan ejtette maga elé.

- Na mi lesz? Egyél!

- Nem kell a kenyér, te dög!

- Látszik, hogy nem voltál még egyetemista. Majd megeszed.

- Te, ez valami előkelő tagé lehet.

- Talán még az újságokban is hirdetik. Öregem, egy becsületes megtalálónak még ötszázat is adhatnak.

- El is lehet adni.

- Eladni, eladni!? Ki a fenének? Inkább valami kaját szereztek neki.

- Gyere!

Ez a kutyának szólt. Véigmentünk a folyosón. Bartusek éktelen boldogsággal csattogott előttünk. Bekopogtunk a szobákba. Bartusek természetesen elsőnek ment be mindenhová, megszagolgatta a fiúkat. Azok ijedten húzták maguk alá a lábukat.

- Valami kajátok nincs a kutyának?

- Tiétek?

- Loptátok?

- Fenét, a faterom vele szokta a sürgős leveleket küldeni Orosházáról.

- Elhozza?

- Persze. Egy óra alatt fölé.

- Azannya.

Szalonnabőrke, csont, ez, az akadt, Bartusek vidáman lakmározott. Félóra múlva az egész kollégium tudott Bartusekről. Ő közben otthonosan az ágyunkra heveredett, alig győztük lezavarni. Kölcsönkértünk egy zsákot, hogy legyen mire feküdni.

Valaki kopogott. Kanizsai elsőéves magyar-történelem szakos.

- Hoztam a kutyának egy kis szalonnát.

- Jó, tedd az asztalra. Hüha, te, nehogy nekiadd. Csak sütvé eheti. Gyomor-fekélyes.

- A kutya?

- Naná, majd a nagyapám.

- Operálták is, annyira értékes. Az angol kutyatenyésztők országos szövetsége ezer fontot ígért érte... Na csak tedd le a szalonnát.
- Jó lenne, ha hoznál kenyeret is, mert kenyér nélkül nem nagyon szereti.
- Finnyás kutya.
- Ne simogasd, nem szereti. Hozol kenyeret?
- Hozott.. Megettük. Bartusek nyálcsorgatva nézte.
- Te már elegendet zabáltál öregem, s a kenyeret különben sem etted meg. Csak dögölj le a helyedre.
- Srácok, tulajdonképpen neve sincs.
- Dehogynem, hát Néró.
- Rossz. Minden második kutya Néró.
- Ennek kormánykitüntetése is van.
- Orosházáról levelet hord.
- Neveltünk és büszkén néztünk a kutyára. Vakarózott.
- Nana. A bolháidat csak tartsd meg magadnak.
- Legyen a neve Absalom.
- Ugyan.
- Erélyesen kopogtattak. A gondnok jött kissé felpaprikázva.
- Maguk hoztak kutyát a kollégiumba! Na persze... Még jó, hogy nem nyitnak állatkertet.
- Mi nem hoztuk, jött.
- Mi az hogy jött?!
- Jött utánunk. Nem lehetett elzavarni. Vicsorgott.
- Ne meséljenek.
- Tessék megpróbálni, Absalom!
- Micsoda?
- Mondom Absalom. Úgy hívják.
- Ja.
- Tessék megpróbálni elzavarni.
- A gondnok kissé megszeppent. Hátralépett.
- Távolítsák el a kutyát félórán belül. Ez nem cirkusz. Különben bajok lesznek. Ez úgy igaz, mint ahogy Bartusek Géza a nevem.
- Elment.
- Na öreg, cső!
- Nem szeret a főnök.
- Legyen a neve Bartusek. Bartusek Géza.
- Nem rossz. Bartusek gyere ide!
- Később beállított a diákbizottság.
- A gondnok elvtárs mondta, hogy kutya van nálatok. Fiúk ezt nem lehet, ez kollégium – mondta a kissé pocakosodó, bürokratapalánta Gebauer, a diákbizottság elnöke, Aztán Bartusekre nézett és, hogy bebizonyítsa, ő azért szereti az állatokat, de hát kollégium az kollégium, így szólt:
- Gyeride kutyus.
- Hogy beszélsz vele!?
- Mi az, hogy hogy beszéllek?
- Először is nem vagy vele pertuban, másodsor pedig van neki tisztességes neve.
- Ne hülyéskedj.
- Bartusek, ne vakarózzon a diákbizottság jelenlétében. Micsoda illetlenség ez.
- Feküdjön nyugodtan.
- Magázzátok a kutyát!?
- Na hallod. Hát persze, hogy magázzuk.
- Mi a neve?
- Bartusek. Bartusek Géza.
- Ez disznóság. A gondnokról elnevezni!

- Hát ki nevezte el?
- Egy kis tisztelet lehetne bennetek.
- Mit jár a szád, nem mi neveztük el.
- Hát akkor miért Bartusek?
- Bejött kérékszépen az ajtón és bemutatkozott. Aszondja, Bartusek Géza vagyok.

- Ez fiam, tud illelemet.
- Még az anyakönyvi kivonatát is megmutatta.
- Na elég volt a cirkusból, vigyétek el.
- Bartusek köszönjön a diákbizottságnak. Mit tátja a száját?
- Hülyék.

A kutyát mégis csak el kellett valahogy tünteni. Kivittük a Gellérthegyre. Megbeszélt terv szerint négy felé osontunk, Bartuseknek elhajítottunk egy követ s míg ő utánaloholt, rohantunk hazafelé. Lent találkoztunk a Ménesi úton.

- Szegény kutya.
- Kár érte.
- Jobb neki így.
- Bevihettük volna az egyetemre.

A kollégium előtt a lépcsőn egy kutya ült. Mikor meglátott bennünket, elénk szaladt, vidáman csóválta a farkát.

Bartusek volt.

Aznap éjjel nálunk aludt. Minden félórában körülszaladt a szobában, csak úgy csattogtak hegyes körmei. Hajnalban ugatott is egy kicsit és sorban megszaglátszott bennünket.

Délelőtt bejött velünk az egyetemre.

Aznap Bartusek a menzán étkezett. Bejött nyelvészet előadásra és a tömorfémák tárgyalásánál felugatott. Szerencsére az előadó kutya barát volt.

Még két napig maradt nálunk. Megevett minden ehétőt, nem hagyott bennünket aludni, halálra ijesztette az egyik takarítónőt. Helyzete tarthatatlanná vált a kollégiumban. Az udvaron akartunk neki építeni egy kutyaólat, de neki ez semmiképpen sem tetszett. A világ minden kincséért nem maradt otthon, mindig utánunk szökött. Ráadásul a szombati vacsoránkat is megette. Kissé nehezteltünk rá.

- Ez nem volt szép magától Bartusek - mondtuk neki szemrehányóan.

Bartusek erre mintha vigyorgott volna.

Az újságot naponta végigböngésztük, de farkaskutyát senki sem keresett.

Egyik nap az utcán ballagtunk vele.

- Bartusek ne bizalmaskodjon, tűnjön el, mer megrúgom.

- Nem eladó ez a szép kutya?

Kalapos, magas férfi kérdezte ezt.

- Ritka jó kutya kérem.

- Megvenném.

- Hát...

- Mennyibe lenne?

- Kiállítást nyert. Idomított. Nem közönséges kutya. Bartusek kissé félreállt s gyanakodva nézett ránk.

- Százat adok érte. - Spárgát kötöttünk a nyakára.

- Mi a neve?

- Bartusek Géza.

- A kutyáét kérdezem.

- Na persze, azé.

Megütözve nézett ránk.

- Hogy?

- Hívhatja másképpen is.

- Na gyere Néró.

A kutya rángatta a madzagot, vinnyogott. Visszanézett ránk fájdalmasan. Elfordultunk és sokáig nem néztünk egymásra.

UTAZÁS, KÉRDÉSEKKEL

*„Con la inmensa mayoría”**(Blas de Otero)*

Ki ül ebben a kávéházban ötven, nyolcvan, százhusz év múlva, milyen nép issza majd a sört, eszi a halat, kenyeret, kinek kiabál a mulatt: „oyeme, companero!”, hol lesz az álldolgaló kisfiú, zsebéből kigurul a múlt, akár a régi pénzdarab, nem nyúl utána senki sem már... Emlékeztek-e ránk, akik újság-cikkeken vitatkoztunk, számoltuk a halottakat, készülődtünk a futballmeccsre, „pszt, az elnök nyilatkozott, átmeneti a Castro-rendszer”, „vasárnap dolgozni megvünk, le kell vágni a cukornádat”, néha azt hittük, béke volt, ám mindig felrobbant egy akna, torpedóra futott hajó rajzolt hullámokat a vízre, mi alatt ültünk egymás mellett szánkban szavak revolverével. „A kubai forradalom múlt századi” meséli X-né négyhetes nyaralás után, tán éppen abban a pillanatban, amikor korszerűen meghalt Pedro, a mindig vidám tolmács, nevetve mondta: „Budapestben látjuk egymást, minek búcsúzzunk?” Absztrakt festővé kéne lennem portrét rajzolni gyönyörű, undok koromról, melyben élek, egy a sokmilliók közül, erőmből kérdezni telik csak, a végtelen többség nevében, legyen bár két néger csupán Mister Lynch egyeteme mellett, négy bekerített partizán Señor Árulás erdejében vagy karneválra készülő nép a Szabadság Szigetén.

(Kérdés a hajdani győztesek unokáihoz)

Tegnap az Optimista Tragédiát néztem meg filmen és utána Alekszej kísért az utcára harmonika helyett gitárral. „Optimista tragédiában élünk?” (így merengtem én az utca közepén két görkorcsolyás kisfiú között), mikor szembejött Alekszej unokája, vagy dédunokája talán, „oyeme, companero”, kubai Alekszej, mindig vidám, (megdorgálnak majd a néprajzosok, mert ez a típus „költői dolog”, ám ő állt ott az utca oldalán), nem tehetek róla, bevallom, szovjetebbnek tűnt ott a sarkon (Alekszej is így vélekedett),

latin arcával és övén revolverével e legény, mint az irodalomban megjelent kifinomult alekszejek, e nagyapákat fitymáló fiúk, kiknek a múlt ötperces kegyelet. (Ne dorgáljátok meg a költőt ezért a furcsa ötletért ekép: „az a kor végetért, fölöslegesek ma a hősök.”) Mit feleltek, ha megkérdezem Alekszej meg a kubai unokája nevében, ki meghalt a tengeren, ha megkérdezem csöndesen, merre járnak ma az alekszejek? Költő vagyok, ügyetlen fickó, utcák nevét sose tudom, egy házra emlékszem csupán. „zdrásztvujtyé”re a trafik oldalán,

Ivánra meg Pedrora az úton.
Hát megkérdem nevükben újra én,
a keskeny utca közepén
két „hola” és két „cómo estás” között,
merre jár a harmónikás legény,
melyik földrészen keres kikötőt?

Csupán kérdezek,
szerényen,
a végtelen többség nevében
(Havannában vagy Budapesten),
amíg kérdések élnek bennem,
amíg nem hallom a feleletet.

Vicclapba való békegalambbal jön a Nagy Zsonglőr, galambszárny alatt az United States Steel bújik titokban. „*please, please, a tárgyalások kamatlába, a Nagy Mutatvány, a Híres Mutatvány . . .*” Ki látta a vért, Ngog, Mihail, Pedro? A nézőtérén az urak nevetnek: „*kitűnő kérlek, jó üzlet a béke, ha izesíti a vietnami fűszer, panamai vér ingerlőbb a rumnál.*” Nézem a reggelt, Ngog barátja halt meg szalmazetős, védtelen falujában, hová a zsonglőr galambja szállt tegnap . . . A békét kérem kedvesem nevében, egyszerű lány ő, bánatom nem érti, ölelni vágyik az öröm szavával. Állunk a sarkon, míg készül a churro, cigarettát kér, míg mozira várunk, cukrot ropogtat fehér nevetéssel . . . Nevében írom ezt a költeményt, kérdéseit ismételem csupán.

(Utazás, kérdésekkel)

Először neved
érkezett:
„Digna. Nem érted? Paz con dignidad.”
Az ének útjain át
megleltelek.
Utána jött a szemed:
egy absztrakt kép előtt,
belőle elszökött
a fehér antilop.
Később a karod:
„mitől félsz? nem értek!”
milyen dob dobolt téged,
az őserdőtől jött az illatod.
Ekkor megszólalt a hajad:
néger nagyapád
kúszott felém indái alatt.
Csöpp kontinens, bejárom útjaid,
ruganyos combodig,
hol megpihen a hajnali szél.
Szememben nem látsz dobot,
nagyanyám
papagáj orra orrom vonalán
beszédes nyomot
hagyott,
szemem
pajszos ősök idegességét
idézi szüntelen,

apám
egyedüllétét talán
a lebombázott Budapesten.
Halál a krematóriumban.
Halál az ültetvényeken.
Halál a Dunaparton.
Halál Santiago de Cubában.
Halál a Ku-Klux-Klan álarcosai között.
Halál az auschwitzi hivatalnok könyvében.
Milyen félelem
bárkáján hajózik ez a szerelem?
(Panama feleli: „-alvadt vér vagyok
az óriási térképen,
mely Amerikától Vietnámig ér.”)
Ismeritek ezt a térképet?
Elsüllyesztenétek talán
mellényzsebben,
diplomatafényében,
mikrofon oldalán,
vagy kórházban,
hol aszottan
feküdt az író, Sándor Kálmán,
megíratlan regényeivel
immár
örökre szótlan?
Én megkérdem:
meddig beszél még a félelem

a legszebb pillanatban?
 Szavamban
 kérdez nagyapád és nagyapám,
 tegnapi halottak dédapja,
 a jövő énekese tán.
 Kinek mutatkozunk be mi?
 Két név a végtelen térképen,
 a jövő ismeretlen örömét
 hozzuk a múlt megismert fájdalmából,
 ez a szerelem
 halott nagyapák unokája még,
 Mit feleltek nekem,
 ó, tudtok-e felelni?
 Mikor lehull az éj,
 fehér, néger, sárga szeretők

tekintete a végtelenbe ér.
 Magaly,
 Andrés,
 Digna,
 Liu,
 Julieta,
 Ali,
 Yolanda,
 képzeljétek el a jövőt,
 ma még félénken didereg
 két mozdulat között,
 a Karib-tenger vagy a Csendes Óceán
 oldalán
 őrzí az ismeretlen örömöt.

Mint örült térképész, ki földeket rajzolna a végtelen óceánra, új kontinenst keresek bennetek a Cinizmus 64° és a Közöny még fölméretlen szélességi fokai között. Hallom a nevetést a hátam mögött: „*még fölfelez nekünk egy Új Világot!*”, ó, jól érzitek ti magatokat lakásnyi világotokban, hol a bölcsőkben vidáman oáznak nyugdíjjozósult csecsemők. Halottak nevét elfeleditek, „*kérlek, nyíltan kimondom, az atomkorban én pacifista vagyok, a humanizmus hive.*” Jön a Hidrogén Bomba ifjúsága szajháival és léhűtőivel „*minek dolgozni, úgys meghalunk mind!*”. Barátom leqyint: „*Élni? ám mivégre?*” apja a börtönfalra írta: „*napred*”, „*az öreg nem volt intellektuel*”, sírna a fiú, rumban lát csodákat. És végül egy részlet az United States Steel üzleti jegyzőkönyvből: „*... amennyiben az atomtélelem kellően átalakítja a világ közhangulatát, ezévi hadibefektetéseink látszólagos nyereség nélkülsége az elkövetkező években busásan kamatozódik...*”

(Vers a szavakról, kérdésekkel)

Ismerem ezt a szót: „*forradalom*”,
 pedig költő vagyok csupán,
 ki közérzetéről beszámol,
 (szubjektív talán).
 ám
 mindig arról beszélek, amit láttam
 utcán, hivatalban, kávéházban,
 műhelyben vagy a bárók oldalán.
 Ismerem ezt a szót: „*kispolgár*”
 (mondják: „ezek nem adatok,
 csalóka a költői szótár”).
 Az én szótáram nem a hold,
 tenger, szivárvány, pirkadat,
 az utcán jönnek szembe a szavak:
 „Kérlekalássan, kispolgár vagyok,

szótáram legszebbik szava: *enyém*.”
 Vagy a másik szó: „*magány*”
 (mondják: ezt a szót érzem én,
 mert szubjektív költő vagyok),
 tudtok-e rólam minden adatot,
 ismeritek ezt a szót: „*enyém*”
 (például a végtelen többség,
 melyről megfeledkeztek könnyedén),
 ismeritek ezt a szót: „*magány*”
 (például a meglincselt néger
 zsebében Lincoln képével talán).
 Nézőpont kérdése csupán,
 kinek magánya enyém,
 mit jelent „*enyém*” és „*magány*”.
 Ezért kérdezem én

e versben (szerény
és illedelmes kérdés ez csupán),
emlékeztek-e a szavakra még,
vagy emlékezni ártalmas talán?

Nem tehetek mást,
csupán kérdezek,
amíg kérdések élnek bennem,
amíg nem hallom a feleletet.

Kérdez a tér, ahol megállok, nép az „*hola*”-ban és „*que tal*”-ban, kérdez a sportpálya, a taxi, a villamos, a földalatti, búcsúzó nép a „*zdrasztyujtyék*”-ban ismerősök a „*szervuszok*”-ban, az ismeretlen vályogviskók, a szalmatető, apró házak; nép a földeken, hol nem jártam, kérdez a körüti mozikban, káromkodásban, nevetésben, kérdez Figaro, Sancho Panza, Kosevoj és a megiratlan nép a megiratlan regényben . . .

Mit feleljek, ha megkérdez a nép,
(a Volgánál, a Tiszaparton),
tudok-e majd felelni még?
Kérdez a nép (az ismeretlen
ismerős Hanoiban, Pesten),
egyszerűen kérdi: „*hogya vagy?*”,
„*szervusz*” és társalog velem:
„*világ*”, „*béke*”, „*forradalom*”
(a választ vele együtt keresem,
„*Modern Kolombusz*”, írtam én,
ki hajózik a szavak tengerén),
most szerényebben fogalmazom:
költő,
mindennapi ember csupán,
mit feleljek, ha megkérdez a nép,
(gyárkapuban vagy csapszékben talán),
tudok-e majd felelni még?

Am a nép kérdezés helyett válaszol, „*huszonhat diák halt meg Panamában*”, halottak nevét rikoltja az újság, halottak ülnek mellém a bárskéken, mert élnek ők, ásványi elmúlás csak testükben a golyó, a gáz, a bomba, mert élnek ők, „*cuando venga Fidel*” – mondják Madridban, Venezuelában, „*én tizenkét gyereket szültem néki, ismerik mind a hegyekben a járást*” – suttog a ráncosarcú indián nő, hálót kötöz halász válaszol, az útépítő, ki a Körönd sarkán költeményé lett észrevétlenül, a kislány a téren labdájával, rikkancs az első úrhajós nevével, a kalauz a pávaléptű asszony, fáradt munkás, ki az olajos estben a jövőbe vált villamosjegyet . . .

Kérem a békét a halász nevében,
ki hálóját a kor vizébe mártja,
(ideges költő, a szavak halásza),
kérem a békét a cserepező,
a téglá, az üveg, a háztető,
férfiak, nők és gyerekek nevében.
Én,
tüllépve a század közepén,
(éjszakában és hajnal előtt),

kérem a békeidőt
a vietnami halottak nevében,
(barátom Ngog és barátja helyett,
ki meghalt egy levélben).
Költő vagyok csupán,
szívesen mondanám:
„virág”, „nyár”, „hajnali ég”,
ám
a nyár virágjából kilép
a bomba, az akna, a gáz,
(az Egyesült Főlelem magyaráz
hüvelykmatyi minisztercivvel),
kérem a békét a város nevében,
hol helyettem mondja a verset
a nép (hangos és észrevétlen),
a nép (rumot kortyol a széken,
nevetve csinál történelmet.)
Kérem a szót: „béke”, „paz”, „mir”,
(Havannában, Moszkvában, Budapesten).

(Utolsó felelet)

Egyszerre mondom őket: „béke”, „nép”,
(a „nép” nélkül a „béke” néptelen
én ezt a két szót együtt ismerem),
magyarul hét betű csak: „béke”, „nép”.
Hajnalban fölém magaslik az ég,
(hét betűt hozok a tenyeremben,
az utcán a nép beszélget velem),
új költeményt mondok: „lesz béke még...”

Velem írja a verset a halász,
a taxisofőr, a pincér, a nő,
az út, a kávéház, a kikötő,

hol jókedvű nép iszik, magyaráz
(nappal, éjszaka vagy hajnal előtt)
gyereket csinál és biztos jövőt.

Havanna, 1964.

ORDAS IVÁN

KÉPEK KEMENESSÖMJÉN BŐL

1.

Amikor a magyar költészet egyik legnagyobb alakja, *Berzsenyi Dániel*, egy néhány évtizede még állott öreg cseresznyefa tövében halhatatlan ódáit írogatta; a domb oldaláról alátékintő szem elé majdnem ugyanaz a kép tárult, mint amelyet a mai látogató élvez. Balra, a messzeségben, a Somló süvegkupja, idébb a csonka Ság látszott, melynek oldalát már a rómaiak megbontották valamikor. Cell és Dömölk, Szentmárton, Vönöck és Mihályfa tornya szintén a közvetlen közelből integetett. Viszonylag békésen fejlődő falvak, a török-, sőt alighanem a mongoldulásnak is csak a szele érte ezt a környéket. Évszázadok óta ugyanazok a földesurak gazdálkodtak itt. Kisvagyonú és nagynevű családok sarjai, akik legalább annyira számontartották őseik nevét, mint amennyire jobbágyaiknak nem sok lehetőségük volt erre. A kései korok kíváncsi kutatója éppen ezért legelsősorban a régi nemesi összeírásokat forgatva állapíthatja meg legbiztosabban, hogy Kemenessömjén már jóval *Berzsenyi* előtt, az ezerhatszázad évek elején lakott hely volt. Valószínű azonban, hogy a megelőző évszázadok során nemkülönben. A kiváló mérnöki képességgel megáldott rómaiak egyik hadiútja erre felé kanyargott és a mai községek úgy sorakoznak e régi út mentén, akár a felfűzött gyöngy szemei. Az utat ma is használják, tagútként szolgál Sömjén és Vönöck között. Valószínűleg kevés erre dübörgő Zetor vezetője tudja, hogy gépével légiók lábnyomát és egykor erre száguldó kvadrigák kerékcsapását követi.

A rómaiak gyakorlati érzését egyébként az a tény is dicséri, hogy útjukat éppen azon a választóvonalon vezették, amely a Kemenessömjén nevének értelmét adó tájrészek találkozásánál kialakult. A „kemenes” szláv szó, kövecset jelent. A „sömjén” pedig az itt-ott még ma is használatos semjénest, zombékost, lápost, amiben a Cinca árterületén valóban nem lehetett hiány. Kemenessömjénnek, vagyis Kövecseslaposnak, ezt a kétféle jellemzőjét a gyakorlatban minden helybeli gazdálkodó ember ismeri és szidja. Az egyik az eltűnt erdők nyomán lekopott termőtalajú, kavicsos Cser, a másik pedig a humuszanyagokban gazdagabb, valamikor vízjárta Alsómezők tájéka.

A falu lakossága lassan gyarapodott. A fejlődést különböző régi egyházi összeírások, később pedig a pontos statisztikák jóvoltából nyomon tudjuk követni.

1698-ban	355	1910-ben	735
1787-ben	582	1920-ban	822
1830-ban	660	1930-ban	843
1869-ben	729	1941-ben	808
1880-ban	704	1949-ben	818
1889-ben	737	1960-ban	817
1900-ban	776		

lakosa volt a községnek.

A mai nagyobb számokhoz szokott szemet az ilyesfajta összehasonlítás könnyen megcsalhatja. Ma Kemenessömjén nem tartozik a nagyobb lélekszámú települések közé. *Berzsenyi Dániel* idejében azonban meglehetősen nagy falunak számított. 1832-ben például egész Vas megyében, ahová akkoriban Burgenland javarésze is tartozott, nem élt több 47 867 jobbágnál és 5703 nemesnél. Tehát az akkori megye összlakossága nem érte el a mai Szombathelyét. Egy hatszázhatvan lakosú község jelentősnek számított. Az apjával összekülönbözött költőt tehát, aki 1799-ben ide költözött, hogy anyai örökségén és felesége hozomány-jószágán gazdálkodjon, nem kell különösebben szánandó számúzottnek tartani. A Kemenesalja, a Rába-mentével együtt, akkor is a megye legértékesebb termőtalajú része volt. Itt gazdálkodtak a legfejlettebb módszerekkel, ami az elméletben és gyakorlatban egyaránt jó gazda *Berzsenyi* földjein annyit jelentett, hogy őszi vetemények alá háromszor forgattak és egy magyar holdra hat-tizenkét éves forgóban hordtak ki ötven szekér trágyát. Az igaerő elsősorban ökör volt. 1832-ben az egész megyében alig akadt több, mint 9000 ló, ami arra vall, hogy a lófogat elsősorban közlekedési eszközülv szolgált. Sertést viszonylag keveset tenyésztettek, birkát annál többet. A földesurak anyagi létalapját a birka jelentette. A korabeli levelek tele vannak panasszal, ha történetesen esik a gyapjú ára, és tüstént az ellenkező végletbe csapnak, amikor emelkedik. Maga a költő is több ezer birkát tartott, hozzá hasonlóan szintűgy a többi uraság.

A felszabadulást közvetlenül megelőző évek sömjéni ismerői előtt talán furcsának tűnik ezt olvasni, de a múlt század elején, a falubeli úri élet meglehetősen szerény volt. *Berzsenyi Dániel* szegényes, zsuptetős házban lakott. Három szobája közül csak egy volt nagyobb, kilenc méter hosszú, a többi nem sokban különbözött az egy évszázaddal későbbi cselédházaktól. Nagynevű ősüknek ezt a családjuk későbbi „fényéhez” méltatlan lakhelyét az utódok alighanem szégyellhették, mert semmit nem tettek megóvása érdekében. Pontos helyét maqam is csak a legutolsó *Berzsenyi* földesúr útmutatása alapján ismertem meg. Az épület legnagyobb része ma is áll, ottjártamkor még emléktábla, vagy bármilyen megjelölés nélkül. Csak egy akkori cikksorozatam követően kapott megfelelő emlékjelet. *Szente Gyula* tsz-tag udvarán van és takarmánypajtaként szolgál. *Berzsenyi* nyolc esztendeig élt itt és ha tavasszal kifogy az épületből a takarmány, még az egykori szobabeosztást is fel lehet ismerni az ősi falakon. Sömjénben született a költő három gyermeke, Lídia, Farkas és Antal. És itt születtek olyan költemények, mint *A magyarokhoz*. Ebben az épületben fedezte fel *Kis János* lelkész a fiatal földesúr litterátor hajlandóságát, tehát aligha vitás, hogy a helynek van valamelyes becse a magyar irodalom történetében. A mai tulajdonos, *Szente Gyula* 1917-ben építtette otthonát. Tetőszerkezetének egy részét máig a *Berzsenyi* ház lerontott részéből (eredetileg I. alakú épület volt) kitermelt hatalmas és négy részre fűrészelt tölgyfagerenda hordja, amelyen az első világháború idején még olvasható volt a tulipánkoszorúba foglalt 1745-ös évszám. Nagyobb dicsőségére a kereszény-magyar úri hagyományokra oly büszke Horthy-korszak műemlékvédelmének.

Bármilyen szerény volt azonban akkoriban a földesúri élet, a nemesember nem adózott, ugyanakkor jobbágya ezt négyfelé is kénytelen volt tenni. Contributiót, vagyis hadiadót fizetett az államnak; bérleti illetéket földesurának; domesticát, azaz házadót a megyei közigazgatás céljaira és tizedet az egyháznak. Az adók többségét az 1848-as jobbágyfelszabadítás megszüntette ugyan, de a falubeli parasztság életében majdnem száz esztendeig – a felszabadulásig – nem következett be jelentős változás.

A kis falu fölé súlyosan nehezedett három kastély árnyéka.

2.

A Kemenessömjén felett uralkodó három kastély közül egy, az ősüknél lényegesen hivalkodóbb életkörülmények közé költözött, *Berzsenyieké* volt. Egy a szentmártoni *Radóké*, egy pedig bizonyos *Nagy Dénes* uraságé, akinek halála után a kastélyt

a *Dömölki-Deutschok* vásárolták meg. Az 1935-ös évben készített statisztika egyetlen nagyvonalú gesztussal ugyanabba a kategóriába sorolja az ötholdas kisparasztokat és az ötvenholdas basaparasztokat. De még ennek a torzításnak az árán is nyújt némi képet az akkori egészségtelen földbirtokviszonyokról.

0– 1 kh földje volt	115 személynek
1– 5 kh földje volt	92 személynek
5– 50 kh földje volt	59 személynek
50– 100 kh földje volt	2 személynek
100– 500 kh földje volt	5 személynek
500–1000 kh földje volt	1 személynek

Mindez természetesen csak a falu határában birtokolt földeket jelenti. *Radó Kalmánnak*, a leggazdagabb földesúrnak, volt birtoka ezenkívül még Hőgyészben, Szerényben és egyebütt is. Az uraságok közt kétségtelenül akadt különbség. A kitűnően gazdálkodó és egykori cselédei többségének véleménye szerint emberséges *Radóval* szemben a másik végletet a szolgálalkúséget kedvelő *Berzsényi Ádám* képviselte. A *Dömölki*-testvéreket a falu urai nem sorolták maguk közé, hiszen zsidók voltak, noha azok gazdasági erő, szakmai felkészültség dolgában nem egy téren vetekedtek velük.

Kellemesen telt az úri élet Kemenessömjénben. Az uraságok gazdálkodtak, vasárnaponként pedig át-átkocsikáztak egymáshoz a szomszédos falvakba egy kis eszmecserére, bőséges uzsonnára. A nagy vadászatok idején pedig valóságos kocsikaravánokat csodálhatott meg a falu népe. Itt volt Mihályfalváról a *Vidos-uraság*. Merséről a másik *Vidos*, Cellből az *Eltz* gróf, Szentmártonból *Pottyondy* alezredes, a távoli Külsővatról a *Boda-uraság*, Bánhalmáról *Smithék*, vagy éppen *Somkuthy* altábornagy, a szomszéd faluból a gomba *Minnich* ezredes úr és hellyel közel egy-egy fővárosi nagyság is, mint például *Lázár Andor* miniszter. A vadászatokon sűrűn hullott a fácán, fogoly, nyúl, az uraikra várakozó kocsisoknak pedig bőségesen alkalmuk volt megtárgyalni, hogy melyikük parancsolója kezeli jobban a fegyvert.

Megtárgyalnivaló természetesen másféle is akadt. A háború idején *Sulyok István*, az egyik *Berzsényi*-kocsis, például elújságozhatta más faluból való ismerőseinek, hogy fiát véresre verték a csendőrök. Tizenegyéves *Dodi* lánya pedig már kora reggeltől ott kuporgott nagyobb lánypajtásai, *Bárány Irma*, *Szabó Irma*, *Baranyai Margit*, *Porkoláb Jolán* és a többiek mellett a rosszul elvermelt, rothadó krumpli válogatásánál és a csipős szélben legfeljebb több-kevésbé szórakoztató társasjátékokkal teremthetett jó hangulatot magának. Ezek a játékok a felületes megfigyelőnek talán együgyűeknek tünnek, pedig a mélyükön ott rejtőzött a vágy egy jobb, emberibb, de akkor minden reális számítás szerint elérhetetlennek tűnő életforma iránt. Hogyan is kezdődött?

- *Szervusz te!*
- *Semmi te!*
- *Miért nem te?*
- *Mert már térjhez mentem!*
- *Az már jó!*
- *Semmi jó!*
- *Miért nem jó?*
- *Mert meghalt a térjem!*
- *Az már baj!*
- *Semmi baj!*
- *Miért nem baj?*
- *Mert ház maradt utána!*

És így tovább, a végtelenségig, félórák hosszát, de feltétlenül úgy, hogy a beszélgetésben sűrűn szerepeljen a ház, a vagyon, a föld, a szép ruha. Amennyire e sorok írója visszaemlékezni tud, más jellegű értékekről, mondjuk egy rádióról, vagy éppen néhány jó könyvről sosem esett szó. Ilyesmire teljes volt a közöny. Csak kevesen engedhették meg maguknak azt a fényűzést, mint *Bárány Sándor*, a juhász, aki a birkái mögött és Zörgő kutyájának éberségében bízva olvashatott és olvasott is.

Fényüzérsől a cselédházakban egyáltalán nem lehetett szó. Hosszúra nyúlt, zsupp-
tetős épületek voltak ezek, két-két szobával, melyek közös konyhára nyíltak. A na-
gyobbacska legények, ha csak tehették, menekültek innen és inkább az istállókban,
a lovak lényegesen téresebb lakhelyén háltak, semmint hogy otthon szorokonkodjanak.
Mert kevesen soha nem voltak. A szűk szoba, az állandó együttlét, bőséges gyerek-
áldást eredményezett, aminek egyformán örülhetett az uraság és a szülő, hiszen mind-
ketten hamar hasznosítható munkáskezekhez jutottak. A földes, nedves, szűk szobák,
a szabadságidő nélküli szakadatlan munka azonban eredményezett egészen mást is,
és ez az eredmény csak most, jóval a felszabadulás után jelentkezik. A valamikori
szálfatermetű, erős férfiak – mint idősebb *Buti István*, a már említett *Bárány Sándor*,
vagy a *Dömölkiek* nagyhirű kocsisa, *Keszei János* – ma idő előtt megöregedett, súlyos
izületi és idegbántalmakkal küzdő, nemegyszer járni alig képes, roncsberek.

A világ változtathatatlanak tűnt. Az 1914-es nagy háború idején tizenhatalan
mentek el a császár-király ruhájában, hogy mire a falevelek lehullanak, visszatérje-
nek, de nem került haza belőlük több ötnél – a negyedik lombohullás után. 1920-ban
az urak csináltak ugyan egy kisebb, látszátföldreformot, de ez csakugyan annyira lát-
szatszerű volt, hogy az 1932-ben megjelent könyv Kemenessömjénre vonatkoztatva
kategórikusan kijelentette: „*A földbirtokreform során földosztás nem történt.*” Azt
ugyan érezni lehetett, hogy az urak második háborúja is vesztesre áll, de előre ki
sejtheti a jövőt? Ki tudhatja, hogy ami utánuk jön, az jobb lesz-e ez előzőknél? És
nem maradnak-e nyeregben ők maguk? Hiszen 1919 után is ez történt!

Ilyesformán azon az 1945-ös márciusi estén, amikor a kovácsműhely melletti út-
kanyarból szabadszeggel is jól lehetett látni a távoli ágyúk villódzó torkolatúztét
és Pápa irányában fényességbe borította az égboltot egy Sztálin-gyertya, senki nem
volt tisztában az elkövetkezendőkkel. Pedig az események akkoriban már filmszerű
gyorsasággal peregtek. Március 26-án hajnalban a Radó-kastélyban lakó német ör-
nagy szokatlan hevességgel verte meg öklével a hatalmas termetű *Scholtz* intéző
ablakát.

– *Die Russen sind bei Dáka durchgebrochen!* – azaz – Dákánál áttörtek az
oroszkok! – közölte izgatottan és alakulatának néhány perc múlva már csak hült helye
volt.

Kétféle népvándorlás indult meg. Az országúton végeláthatatlan sorokban szá-
guldottak a német gépkocsik és motorkerékpárok Sárvár, Szombathely irányába. A
falubeliek oszlopai pedig a szőlők felé húzódtak, hogy a főútvonaltól félreeső pincék
védelmében várják meg a vihar elmúltát. A *Berzsenyi*- és *Radó*-pincékben ötven-hat-
van ember, asszony, lány és gyerek éjszakázott. 1945 március 27-én hajnalban még
egy foszlott magyar csendőrszázlój is elvonult Mihályfa felé, azután hosszú ideig
várakozással teli, bénító csend borult Sömjénre. Pontosan reggel fél kilenckor buk-
kantak fel az első szovjet katonák a falu szélénél. Lovasok voltak.

3.

Gondoljunk vissza a megelőzőkben már közölt statisztikára és próbáljuk ismét a
számok szenttelen nyelvén érzékeltetni azt a változást, amit a felszabadulást követő
földosztás a falu életében hozott. Az 1945. utáni első adatok mögött, összehasonlító-
sul, zárójelben közöljük az 1935. évi helyzetet tükrözőket:

0– 1 kh földje volt	16 személynek (115)
1– 5 kh földje volt	37 személynek (92)
5–50 kh földje volt	150 személynek (59)
50 kh-nál többje volt	1 személynek (8)

Ha tovább boncolgatnánk a túlságosan átfogónak tűnő 5–50 holdas kategóriát,
kiderülne, hogy az egykori cselédemberek faluja egészséges kis- és középparaszti jel-

SZIGETHY ISTVÁN: Öregség

legef kapott. A 71 gazda mellett, akinek 5–10 hold földje volt, ugyanennyi erős kőzépárszt sorakozott és a kulákok száma nem volt több kilencnél.

Ezek után érthető a várakozás, amivel a régi sőmjéni élet meglehetősen alapos ismerője hosszú évekkal a felszabadulás után ismét végigsétál az utcákon. A változás nagy, ezt nem lehet elvitatni. Hosszas gondolkodásba és nem kevés kérdezősködésbe kerül, amíg a látogatónak önmaga előtt is sikerül megvilágítani, hogy mindennek ellenére mégis mi az, ami a faluban kielégítetlenül hagyja? A kutatás nem éppen könnyű, hiszen a látszat szerint – néhány apró-cseprő hibára nem ügyelve – Kemenessőmjénben a legjobb rendjén mennek a dolgok.

Szögezzük le mindenekelőtt, hogy az utolsó, de leginkább az 1956 óta eltelt esztendő során Magyarországon a legtöbb ember, tudva vagy tudatlan, meglehetősen igényes lett. Olyan dolgok, melyek húsz évvel ezelőtt senkinek még csak az eszébe sem ötlöttek volna, ma már annyira mindennapiak, hogy el sem gondolunk felet-tük. 1941-ben legjobb tudomásunk szerint egész Kemenessőmjénben mindössze egyetlen motorkerékpár volt, *dr. Berzsényi Ádám* kis Csepelje. Ma legkevesebb ötven van és ezen senki sem csodálkozik. Úgyszintén természetes, hogy minden faluban gyarapodnak a rádiók, egyre több ház tetején ágaskodik televíziós antenna és naponta anynyi újságot hord szét a postás, hogy jóformán valamennyi családhoz jut belőlük. Nem kevésbé mindennapi jelenség, hogy egyik-másik falu mellé az új lakóházakból valóságos pótközség épült, az üzletekben a legdrágább árura is lehet vevőt találni, a falusiak könnyen és szívesen költenek öltözködésre.

A részleteket illetően Kemenessőmjénben is ez a helyzet. Ház ugyan lényegesen kevesebb épül, mint máshol, de anyagi gondjai senkinek nincsenek és a község képe is megváltozott. Bár a régi cselédházakban sokan még pontosan ugyanott laknak, mint harmincöt évvel előbb, de a kastélyokból például gyermekotthon lett. Az urasági majorokban termelészövetkezet működik és az egykori Berzsényi-szérű mögött új gazdasági épületek fehérre meszelt falán játszik a napsugár.

Ahhoz, hogy a sőmjéni gondolkodásmódjához közelebb férközhessünk, feltétlenül foglalkoznunk kell a termelészövetkezettel, hiszen ma már alig-alig van falu az országbán, amelyről a termelészövetkezet ismertetése nélkül írni lehet. Sőmjén sem kivétel.

A közös gazdálkodás falubeli múltja változatos. Első termelészövetkezetük, a *Vörös Csillag*, 1952-ben túlnyomórészt volt cselédemberekből alakult. Eleinte csak harmincan voltak, nem a legjobb földekkel, részben a rossz hírű Cseren. A létszám és a terület gyorsan gyarapodott, aztán az emlékezetes Nagy Imre-féle nyilatkozat hatására visszaesett. Ebben a termelészövetkezetben, régi parasztemberek, „törzsökös” gazdák még csak alig-alig voltak. A régi gazdasági helyzet által teremtett és valamilyen nem csekély mértékben mesterségesen is szított gazda-cseléd ellentét alaposan éreztette hatását. Olyannyira, hogy 1956 tavaszán a kis faluban még egy termelészövetkezet létesült, a javarészt régi, önálló gazdákat tömörítő, erősebb és sikeresebb Kemesalja. Az ellenforradalom mindkét termelészövetkezetet szétbomlasztotta.

Mai utódjuk, az *Előre*, 1959 március 3-án, egy heti tsz-szervezés után alakult. Mint a faluban mondják: „Egy falu, egy nóta” azaz kivétel nélkül tagja mindenki. A szervezés során semmilyen törvénysértés nem történt, a termelészövetkezet él, működik, dolgozik és jól dolgozik. Ezek a rideg tények, amelyeket jó ismerni, de ugyanakkor csak ezeket ismerni édeskevés. A kemenessőmjéni Előre termelészövetkezet ugyanis nem egy olyan problémával küzd, amelyek a pusztai termelési eredmények felsorolása árán nem kerülhetnek napvilágra. Ezek vizsgálatánál mélyebbre kell menni.

4.

A statisztika ritkán szórakoztató, de legtöbbször tanulságos olvasmány. Kemenessőmjénben a statisztika azt bizonyítja, hogy 1949. és 1960. között egy fővel csökken a lakosság létszáma. Ez a szám, így magában rideg és egyáltalán nem reális. A

születések száma emelkedett Sömjénben. Az, hogy a számok mégis másról vallanak, egyedül az elvándorlásnak tulajdonítható. A termelőszövetkezeti elnökök homloka joggal felhősödik el, ha az alábbi, vagy ahhoz hasonló, de évenként csak alig-alig változó-életkor kimutatásokra tekint:

	A férfiak	A nők
	k ö z ü l	
21–26 éves	–	4
27–40 éves	4	13
41–50 éves	7	14
51–60 éves	27	12
61–70 éves	40	13
70 évesnél idősebb	20	11 személy

Más szóval, a termelőszövetkezetnek legkésőbb tíz év leforgása alatt fiatal erőkre lesz szüksége, különben menthetetlenül kiöregszik és tagjai a jelenlegi magas gépességi fok mellett sem bírhatják a munkát. A most ténylegesen dolgozó fiatalok többsége idegenkedik a termelőszövetkezeti tagság gondolatától, csak mint besegítő családtag tevékenykedik. Van egy olyan, szó szerint feljegyzett vélemény, mely szerint:

– Majd ha biztosítják, hogy városban kevesebbet lehessen keresni, mint nálunk, akkor visszatérnek!

Aligha kétséges, hogy nem ilyesféle a megoldás kulcsa. Sömjénben kell megteremteni azokat az anyagi és kulturális feltételeket, amelyek között a felnövő fiatalok otthon érezheti magát és nem kívánczik el máshova.

Az anyagi feltételek terén nem lehet és nincs is különösebb panaszra ok. A termelőszövetkezetben tavaly 31,30 forintot ért egy munkaegység. Átlagos szorgalommal és a családtagok viszonylag kismértékű besegítésével minden átlagos gyalogmunkás elérhette az év végére a négyszáz munkaegységes szintet. Ez kerekén tizenkét és fél-ezer forint. Hozzáértő helybeliek véleménye szerint a háztáji gazdaságokból származó jövedelem ugyanennyi lehetett, különösen ha számításba vesszük azokat a tételeket is, melyeket a legtöbb termelőszövetkezeti tag egyszerűen elfelejt. A tojást, a tejet, gyümölcsöt, a kertben megtermelt zöldségfélét, amelyekért csak bizonyos munkamennyiséget kell adni, pénzt nem. A sömjéni háztáji gazdaságok komoly áruteremlőként kapcsolódnak az ország ellátásába. Ez különösen a faluból kikerülő hizott sertések és gőbolyók nagy számán mérhető le. Ilyesformán az említett évi jövedelem a huszonnégyezer forintot kerülgeti, vagyis átlagosan eléri a havi kettőezret. Ez különösen azért nem megvetendő, mert helyben van és nem kell máshová menni érte. Napi nyolcórás munkaidőt nyújtani ma még természetesen nem tud, de anyagiakban feltétlenül biztosítja a termelőszövetkezet mindenkinek azt, amit lakhelyétől távol szerezhetne.

Sokkal kevésbé szívderítő azonban a helyzet a művelődési lehetőségek területén.

5.

A hagyományok megbecsüléséről Kemenessömjénben ha nem is lehetetlen, de mindenesetre túlzás beszélni:

„E helyen állott vén cseresznyefa árnyékában írta halhatatlan ódáit Berzsenyi Dániel” – hirdette még alig több, mint tizenöt éve egy márványtábla a hegyoldali Berzsenyi pince mellé emelt kőpiramison. A márványtáblát azóta vandál kezek szétzúzták, a piramis oldalát – feltehetően „kincskeresési” szándékkal – megbontották. A műemléki értékű pince és présház üresen, gondozatlanul, elhagyatottan áll. Tetőszerkezetének egy részét ellopták, az eső szabadon csurog be, mállasztja, omlasztja a régi falakat. *Berzsenyi Dániel* itteni éveinek emlékei a legjobb úton vannak ahhoz,

hogyan valóban csak emlékké váljanak. A budapesti Berzsényi Dániel Gimnázium diákjainak már évekkel ezelőtt eszébe jutott, hogy ezen a helyzeten valahogy változtatni kellene, a járás kulturális vezetőinek csak legújában, amikor is egy szemle során elhatározták a szép fekvésű és valamikor csakugyan szép épület restaurálását.

Akaratlanul is rá kell döbbszenni ezzel kapcsolatban arra a teljes kulturális közönségre, amelyben a múlt rendszer felnevelkedni hagyta a fiatalokat. Az magában érthető és emberileg teljesen igazolt volt, hogy a falubeli cselédemberek nagy történelmi nevet viselő földesuruk iránt nem éreztek túlzott rokonszenvet és ez – immár teljesen indokolatlanul – a pusztító csákányt adhatta egyesek kezébe. A felszabadulást megelőző évtizedek egész falubeli közoktatásának nem sikerült elérnie, hogy a név mögött a név egykori viselőjének, a nagy költőnek emlékét is megtanulják megkülönböztetni és becsülni.

Ha erre a kiindulópontonra gondolunk, akkor az utolsó tizenhat év legcsekélyebb művelődési eredménye is óriási jelentőségű Kemenessömjénben.

Melyek ezek az eredmények?

A kis falu majdnem minden második házában rádió szól. Hetente két alkalommal tart előadást a keskenyfilm vetítógéppel felszerelt mozi. A letéti könyvtár állományának átlagosan négyötöde megfordul negyedévenként az olvasók kezén. Téli időben a hallgatók népes tábora látogatja a különböző előadásokat.

De:

Ha a fiatalok össze akarnak jönni (és mikor nem akarnak a fiatalok összejönni?) egyetlen tágasabb kocsmahelyiségre vannak utalva. A falu művelődési háza, szép, modern épület, csak az idei őszre készül el. Több évi takarékoskodás, nagyarányú társadalmi munka gyümölcse, létrejött mégis talányos kissé. A faluban három kastély is van. A Berzsényi-féle gyermekotthon lett, a szentmártoni Radók egykori otthonát hosszú éveken át restauráltatta a Művelődésügyi Minisztérium és végül szintén a gyermekotthonnak juttatta. Alig lehet a sömjéniek véleményén vitatkozni, mely szerint bármennyire fontos és öröndetes, hogy a minisztérium rászoruló gyermekek elhelyezésével hasznosítja a község egyik kastélyát, túlzás egy kis faluban mindkét nagy épületet ugyanannak a szervnek igénybe vennie.

6.

Bárkit kérdezzünk is, a kemenessömjéni *Előret* senki nem illeti más szóval, mint hogy:

– *Jó termelőségvetkezet!*

Vannak, akik még dicsérőleg hozzáteszik:

– *Szorgalmasak, dolgoznak, meg is látszik a munkájuk eredményén.*

Ezután legtöbbször némi feszült csend következik, majd egy bizonytalan vélemény:

– *Valami hiba mégis van náluk...*

Elég néhány napot sétálni a falu utcáin, beszélgetni régi ismerősökkel és bárki észreveheti, hogy valami hiba valóban akad. Röviden: az emberi bizalmatlanság okait kell kideríteni. Miért bizalmatlanok a sömjéniek? Kiben vagy miben nem bíznak és egyáltalán: – valóban bizalmatlanok-e?

Azok.

Ennek olykor egészen megdöbbenő jeleivel lehet találkozni. Bizalmasan beszélgetünk egy idős, szorgalmas, jó jövedelmű tsz-taggal, aki valamikor urasági cseléd volt. Szóba kerül a tsz vezetése. Elismeri, hogy az elnök eleven eszű, határozott, alkalmas a tisztségére. Csak „*ne lenne benne az a parasztgög*”... Ne tévedjünk! Itt nem arról van szó, hogy az elnök csakugyan gögös-e vagy sem. A hangsúly a „*paraszt*” jelzőn van, amivel az egykori egyéni gazdát, a középparasztot illetik. Ugyanez él fordítottan is, egyesek valamikori „*cseléd*” voltát hangsúlyozandó. A termelőségvetkezet vezetői hivatalosan nem ismerik el, hogy az *Előrében* ezek az egykori:

vagyonkülönbségre visszavezethető súrlódások még megvannak, de a valóság azt bizonyítja, hogy igen.

Él azonban a bizalmatlanságnak egy másik változata is és ezt különösen a tanácsi vezetők panaszolják. A termelőszövetkezet első szervezésével (1952) kapcsolatos túlkapások, a személyi kultusz idejének minden hibája egyetlen személyben összpontosult Kemenessömjénben. Ez az akkori tanácselnök volt, aki magáról és beosztásáról megfélemlítve, addig basáskodott és zsarnokoskodott, míg végül több tizezernyi forint elsikkasztása után, a felelősségrevonás előtt az öngyilkosságba menekült. A tanácsrendszer azonban sajnos éppen az ő személyében mutatkozott be a sömjénieknek és ezt a bemutatkozást nemcsak a falubelieknek, hanem a tanácsok tisztességes, minden elismerésre érdemes dolgozóinak is nehéz volt kiheverniük.

A legutóbbi tsz-szervezés során törvénysértés nem történt. Elhangzott azonban néhány felelőtlen ígéret, melyek beváltására természetesen soha nem került sor és így ugyancsak hozzájárultak ahhoz, hogy a bizalom légköre csak lassan alakuljon. (Például a sokszor jelentős méretű zárt kertekben lévő földekkel nyilvánvalóan nem lehetett alapszabály ellenesen megnövelni a háztáji területet stb., stb.)

*

A nagy költő valamikor halhatatlan ódáit írta a sömjéni dombon. Most ugyanott az egykori jobbágyok ivadékai maguk írják, formálják a történelmet. A falu lehetőségeit, lakóinak adottságait ismerve nem lehet kételkedni abban, hogy ez a történelem szép és napsugaras lesz.

(1964 augusztus)

G Á L D O N Y I B É L A

K É M E S, 1 9 6 4

Kémesen nincs babona és hogy mégis ezzel kezdem, annak egyetlen oka van: sok évvel ezelőtt, itt az Ormánság szívében embereket, gyerekeket ölt a babona. S amíg akkor rettegtek az egyik parasztnak a fehérköpenyes, injekciós tűt szorongató, receptet emlegető doktortól, ma a babonát hessegetik el maguktól éppen azzal, hogy orvoshoz szaladnak a legkisebb bajjal, fejfájással.

De csak szaladjanak.

Mindez akkor jutott eszembe, amikor megálltam a kémesi egészségház előtt. Az ablakban egy pirospozsgás asszonyka, fehér köpenyben a gyerekeket nézte. Hazafelé csörtettek a sáros, keskeny járdán. Vége a tanításnak, kezdődik a délutáni szabadság. Egy kis lecke és sok hancúrozás az udvarban, az utcán. Ez már kijár a gyerekeknek, ha egyszer öt órát kibírt a padban, viszonylag szótlanul és fegyelmelzeten.

Bíró Jánosné – így hívják a kémesi körzeti védőnőt – igen barátságos, közlékeny asszony. Tizenegy községben figyeli a terhes asszonyok, gyerekek fejlődését. Gyalog, vagy kerékpáron járja a falukat, néha harminc kilométert is karikázik naponta, például, ha a távoli Majláth-pusztára kell sietnie.

– Megszokta már?

– Mindent meg lehet szokni, ha egyszer szereti az ember. Én nagyon szeretem a hivatásom, meg a gyerekeket. Ezekért a gyerekekért mindent megtennék, értük sokat elviselek.

Hitvallása ez, amit mond és a munka szeretete. Most is mehetne már haza, otthon a saját gyereke, családja várja, de még néhány adatot feljegyez a kartonokra, füzetekbe. Ezek a kartonok és képfedelű irkák tartalmazzák tizenegy ormánsági község gyermekeinek életét. Az első sírástól hároméves korig mindent, a súlyukat, a betegségeiket, a fejlődésüket.

Ilyeneket – például:

– Tavaly 69 csecsemő született a 11 községben, az idén 55, eddig. Az asszonyok 97–98 százalékban kórházban szülnék. Ha valakit már annyira elkap a szülési fájdalom, hogy nem tudjuk időben kórházba vinni, akkor a szülés után megy kezelésre, néhány napra, de nem marad orvosi szakfelügyelet nélkül. Mindössze egy asszonyunk volt, aki nem szülhetett kórházban, és utána sem ment oda.

És a számokon érdemes egy kicsit elgondolkodni.

Húsz-harminc esztendeje, amikor az egyke-divat torát ülte ezen a vidéken, jó volt, ha egy faluban két gyereket anyakönyveztek a jegyzőségen, a plébánián. Volt egy plébános – valahonnan az Alföldről, a Tisza mellől szakadt ide – aki prédikációba foglalta az asszonyok meddőségét. Felhívta őket a gyermekáldás boldogságára, istenellenességgel vádolta az egykés öregasszonyokat és buzdította a férfiakat. Az lett a vége, hogy reverendában seprűzték ki a papot prédikáció után a faluból. A házvetetőnője vitte utána a batyuját.

Csak annyit még a plébános históriájához: egymaga három gyereket nevelt fel. Úgy is hívták azokat, hogy a pap-fiú, meg a pap-lányok.

Ma pedig egy falura átlagosan öt-hat szülés jut az annyit elátkozott Ormán-ságban. Néhol még több is.

Persze ez még nem sok.

Hol vannak ezek az ormánsági családok az alföldi „rekorderektől”, a Tóthoktól, Szundiaktól, Bagiaktól, ahol nyolc-tíz gyerek tátja a száját ebédkor a kenyérrre. Él itt a körzetben is egy alföldi család, a Tassiék, Szabolcs-Szatmárból jöttek és tíz gyerekre mosnak, főznek egyszerre.

Ezek a kis kartonlapok arra is választ adnak, hol, miért és mennyi gyerek van. Általában az intelligencia kevés gyerekekkel akar bajmóldni. A tanítónak, tanácselnöknek, orvosnak – az értelmiségieknek egy-két gyerekük van. Azt hallom, ez csak kényelemszeretet, bár hivatás-érzettel is magyarázzák. Mert ha egy tanítónő szülni megy, akkor félévre kiesik a tanításból, elfelejtik a gyerekek, kezdheti előről a nevelési módszereit. Lehet, hogy ez érv, de csak egyoldalú érvelés. Mert az a fél év egy csöpp az életből, viszont egy gyermek nagyon sokat jelent a családban is, a faluban is.

A pástorcsaládoknál már nem érvelnek ilyenképpen. Ott, ahol a megélhetés is gyengébb, a kenyér is nehezebben kerül az asztalra, hús is ritkábban fő a fazékban, ott megvan a négy-öt gyerek, de még itt sem annyi, mint az Alföldön. Az alföldi ember sokkal jobban babusgatja, szereti a gyereket, mind a tizet – ha éppen ennyi van – mint a dunántúli.

Így alakult már ez ki valahogyan az évszázadok folyamán és nehéz vele leszámolni.

Sokkal könnyebb volt a babonákkal.

– Én kilencedik éve itt vagyok a körzetben, de még nem hallottam babonáról – mondja Biróné. – Vagyishogy mondogattak az öregek sok mindent, hogy a nyílt sebre legjobb a friss falvakarék, meg a fokhagyma gyógyítja a gyereksírást, és ilyeneket, de nem tapasztaltam, hogy mostanában is alkalmazzák. Inkább elh hozzák a gyereket az orvoshoz, mert van rendelés igen gyakran.

– Gyermekorvosi szakrendelés?

– Az is, meg másik is. Ide jár dr. Horváth Mihály, a siklői gyermekorvos és dr. Zámbo Zoltán nőgyógyász és dr. Sánta László, a körzeti általános orvos.

– Maga pedig állandó védőnő a körzetben.

– És kiségitője az orvosi munkának. Figyelem a gyerekeket, tanácsokkal látom el az asszonyokat.

– Megfogadják a tanácsait?

– Eddig még mindig, ismernek jól, hiszen a 11 községben is csak 4600 lakos él. Tudják, hogy a javukat akarom, és ha eljárnak a tanácsadásra, a szakvizsgálatokra, akkor megkapják a kelengyét is.

– Tisztán tartják a gyerekeket?

– Mit mondjak, nagyon tisztán, igazán megfogadják a tanácsot, hogy a tisztaság fél egészség.

– Milyen betegségek vannak a körzetben?

– Ma már alig van betegség, inkább csak az általános és gyors lefolyású megfázás a gyakori, a többi valahogyan eltűnt az utóbbi években, csakúgy mint másutt. Szamárköhögéssel nem igen találkozunk, gyermekparalízis 1957-ben volt utoljára, itt Kémesen. Inkább a hurutos megbetegedések mutatkoznak, főleg augusztustól októberig, de hát ez már nem is igen számít betegségnek.

– Oltás?

– Száz százalékos. Mindenki elhozza a gyermekét az első dobólásra. Megértették, hogy ez a gyerek érdekében történik.

– Milyen fejlettek az ormánsági gyerekek?

Statisztikát keres elő az íróasztal fiókból. Itt a testsúlynak nagy jelentősége van, mennyivel jön a gyermek a világra, naponta, sőt étkezésként mennyit szed magára. Erre van a fonothálós mérleg az egészségházban. Az idei első félévi adatokat sorolja:

1500–1999 gramm között	született 1 gyerek
2000–2499 gramm között	született 1 gyerek
2500–2999 gramm között	született 7 gyerek
3000–3499 gramm között	született 8 gyerek
3500–3999 gramm között	született 8 gyerek
4000–4499 gramm között	született 1 gyerek
4500 gramm felett	született 1 gyerek

Ezek az adatok inkább a szakorvos számára mondanak sokat, leolvassa belőlük a szülők és a gyermek életét, állapotát, de a laikus is megállapíthatja belőle, hogy a gyerekek az Ormánság kellős közepén is vaskosak, erősek, egészségesek. Koraszülött mindössze három volt és a csecsemőhalandóság is visszahúzódóban van.

Kérem az adatokat:

1960-ban	5.1 százalék
1961-ben	4.3 százalék
1962-ben	1.8 százalék
1963-ban	2.8 százalék

– Vigyázni kell, megint emelkedik – mondom.

– Vigyázunk nagyon, az idén majd ismét csökken – mondja Biróné, a védőnéni.

Furcsa szó jut eszembe. Móricz Zsigmond mondta ezekről a védőnőkről, hogy „a falu tündérei”. Tévedett, nem tündérek ők, sokkal inkább reális lények, akik naponta ott állnak a terhes asszonyok, a kisgyermekes mamák mellett tanácsaikkal, kedvességükkel. Elképzelem magam előtt, hogy megvizsgálódik az az asszony, akinek Biróné magyarázza meg: Ne féljen, gyorsan elmúlik ez a hurut, csak pontosan tartsa be az orvos előírásait.

Es tekintélye is van ennek az asszonynak a többiek előtt. Nemcsak azért mert maga is asszony, családjánya, hanem azért, mert a gyermekét és hamarosan a gyermekeit – most várják a második babát – mintaszerűen neveli. Nála a példamutatás a hivatásszeretéből is fakad.

A pedantéria nemcsak Birónén látszik, hanem a munkahelyén is. Meleg van a rendelőben, és a hófehérre mázolt váróteremben is. Az orvos rendben találja mindig a helyiséget, ami rendre kényszeríti a pácienseket is. A házat a múltból örökölték, öreg, rozszant, régimódi, a berendezés és a munka, amit itt végeznek, új és modern.

Amikor a kapuban elbúcsúzunk, már délutáni hancúrozással vannak elfoglalva a kémesi gyerekek. Ipi-apacsot játszanak a sárban, de kint az egészséges levegőn. S ahogy elfutnak mellettem, friss sár fröccsen a nadrágra. Bosszankodás helyett utánuk nevet az ember, annyi a jókedv, a kicsattanó egészség ezekben a gyerekekben.

Hangos, vidám lett tőlük az ormánsági Kémes főutcája.

KÖLCSEY EMLÉKSZOBRA

Vörösmarty ismeretlen írásai

Újsághír: „Kölcsey Ferenc nincs többé! E kevés szóban ki van mondva a nagy, a pótolhatlan veszteség. Tegnap, azaz aug. 24-én reggel hunyt el a nagy fértüű rendes lakhelyén, Csekében, nyolc napi gyengélkedés után... mi kétségkívül megszokott éji munkálkodásának volt következése...”

A jók feljajdultak. Szemere Pállal napokig nem merik tudatni a gyászeseeményt; Kossuth, börtönében, így kiált: „Miért nem inkább én!... Versek, epigrammák...”

Képet már festi Einsle; szobrot kellene állítani az elhunytnak. Egyletek, közadakozás kora; Szemere Bertalan Borsodban már gyűjt, Botka Imre szatmári követ szintén. A Kisfaludy Társaság tagjai a mozgalom élére állnak. 1840 február elején felhívás jelenik meg a lapokban, Fáy András elnök, Bártfay László, Botka Imre, Eötvös József, Schedel Ferenc, Szalay László, Szemere Pál, Vörösmarty és Bajza József jegyző aláírásával.

Gyönyörű, költői szöveg. Az irodalomtörténet eddig nem vett tudomást arról, hogy szerzője nem más, mint Vörösmarty, noha Bártfay kiadatlan naplójából világosan kiderül: „Még öltözködéskor cédulát vevék Bajzától, hogy Fáynál a Kölcsey emlékkállítás iránt tanácskozás fog tartatni, melyre mint társ én is híva vagyok. Elmenék oda kilenc órákor. Bajza, Szemere, Vörösmarty már ott valának. Valamivel később Schedel is eljött. Legelőbb a múltkori, e tárgyban volt értekezés (de melyen én jelen nem leheték) rövid jegyzőkönyve olvastatott föl, utána pedig azon fölszólítás, melyet Vörösmarty tett föl a társak megbízásából, mégpedig lelkesen és derekasán. Elolvasás után kezdtük mi azt taglalni, rostálni; ki ez, ki amaz észrevételi tevé, de végre is gypár kifejezés megmásolta után jóváhagyatván elfogadtatott.” (1839. dec. 28.)

A frissiben készült napló-bejegyzés hiteléhez kétség nem fér; a fölhívást Vörösmarty művei közt kell számon tartanunk.

Felszólítás Kölcsey emléke ügyében.

Alig múlt éve, hogy Kölcsey, házi és nyilvános életben s a literatura szellemdús világában, a szerénységnek és jelességnek oly ritka vegyületével szemünk előtt állott. még többnyire életben, kik a magas lelkesedésű szónokot, a buzgó tisztviselőt, a legnemesb barátot, a gyermekileg szelíd embert, a költőt és bölcszet egyszersmind, ismerték s ismervén csodálni, s mi ennél sokkal több, tisztelni és szeretni voltak kénytelenek, kiket értelmi s érzelmi tisztaságának varázsa lekötött: ki akarná őt eltelejteni? ki nem akarná megörökíteni a nevet, melyhez a legszentebb emberi s polgári erények, a legfényesebb szellemi tulajdonok valának kapcsolva? És mégis titkolhatatlan tájdommal kell megvallanunk, hogy az emberek közsorsa őt is utolérte: Kölcsey, annyi érdemnek, oly sok jelességeinek kíséretében is csaknem felejtve lön.

A világ oly zajos, oly roppant, az örök rombolás s teremtés munkáival annyira elfoglalt, hogy nagyszerű mozgásai nem engednek megállapodni a sírnál, melyben a hon s emberiség jobbjai nyugsznak; az élet, sürgető gondjai s talán örömeivel a jelennek, kilátásaival s aggodalmaival a jövőnek, nem hagy egész lélekkel eszmélni a múltra, ha szinte legkedvesebbünk lett volna is, mit annak örvénye besodort. Kölcsey, tiszta elméje világával, érzelmei szent hevével megszűnt emlékeztetni bennünket arra, hogy ha dicsőbbet, mint ő, számosat látott is a világ, de léleknességre hozzá hasonló kevés van a földön: s mi általadók magunkat a sorsnak, mely ránk

SORS - SZAM

938

A

KÖLCSEY FERENCZ EMLÉKE

költségeinek kiegészítéseül készített

huszonnégynői szép-kézműnek

Pesten

a' nemz. casinóban 1842. augusztus' első hetében nyilvánosan eszközözendő kijátszására.

PEST, Január' 9. 1842.

A' Kölcsey-emléktársaság nevében.

Vörösmarjay Miklós

ÁRA EGY EZÜST HUSZAS.

Tudni valók.

Több hölgynek a' Kölcsey Ferencznek állítandó emlék' pénztökéje' nevelésére 24 darab asszonyi munkát küldöttek Deák Ferenczhez kijátszás végett. Reményli az emléktársaság, hogy nem annyira a nyereség' becse, mint Kölcseynek, a' selejthetetlen honfinak megtisztelése 's a' hőkeblü bár ismeretlen adakozók iránti hála-érzet, olly részvételt lesz képes támasztani, melly a' már véső alatt levő mágyányműre szükséges, de még eddig egészen nem fedezett költséget kiegészítendi.

A' tárgyak következők:

1. tábori szék; 2. gömbölyü guzgony; 3. könyvtám; 4. nőszekrény; 5. egyes fogalú lóra való csótár; 6. pamlagpárna; 7. cigaro-tartó; 8. és 9. szinte az; 10. és 11. dohánytartó; 12. vörös bársony dohányzacskó; 14. barna bársony; 15. vörös libet; 16. és 17. gyöngy erszény; 18. fidibus-tartó; 19. kártya-prés; 20. levéltárcza; 21. pénztárcza; 22. fűveg; 23. állal-kötő; 24. falra függeszthető mindenek.

Ezekért 3000 sors játszik. A' húzás nyilvánosan, Pesten a' nemzeti casino' teremében folyó év' augusztus első hetében történik. Az először kihúzott szám az 1. szám alatti tárgyat nyer, a' másodszori a 2. szám alatti 's így tovább. Az addig el nem keltett számok nem játszanak. A' nyert tárgyak az emléktársaság' azon képviselőitől lesznek átvehetők, kik a' nyertő számokat eladták. Pesten január' 9. 1842.

e csapást intézte, által a tompa merengésnek, mely a téríthetetlen veszteséget kísérni szokta. Ideje, hogy e merengésből fölébredjünk, ideje, hogy a múlandósággal megvíjjunk a fértiuért, kit oly méltó tájdalom kisére sírjába.

Amit Kölcsey ön halhatlanítására tehetett, megtevé, noha alig felét annak, amit lelke fiatalsága- s nagy készütségénél fogva tőle várni jogosítva valánk: munkái tanúk egy felsőbb ihletű lélek felől, teljesek a bölcsnek és költőnek világos gondolatjai- s mély érzelmeivel, másfelől a nem kevésbé tiszta éshev kebel ömlengéseivel. De hol van letéve azon szép tulajdonok emléke, melyek saját személyességétől nyerének életet? Olvashatjuk értekezéseit, beszédeit, költeményeit; de megnémult az ajak, mely azokat mondá; az arc, melyen ezek szelidsége kifejezve volt, a föld méhében hamvad. Nekünk látni kell még valamit ezekből, felidézniünk a halottat elhamvadásából, képének, ha csak árnyát is, bírnunk kell, hogy vigasztalódjunk; általadunk a jövő kor nemzedékeinek, hogy lelkesedjenek, midőn egy kitünő elődöt a hála s hűség kezeitől megtisztelve látnak. Ez az, miért a magyar közönséghez, a nemzet minden rendű fiái- s lányaihoz felszólalunk: őket illeti minél számosabban járulni a vállalathoz, mely Kölcsey emlékezetének megörökítésére indittatik. Megbántanók a dicsőültnek hamvait, ha a mondottakhoz kérelmet kapcsolnánk: csak alkalmat és módot akarunk nyújtani, hogy e célra ki-ki saját érzelmei szerint adózhassék. Mi csak kezdői leszünk e vállalatnak, s magas örömmünkül leend, ha a jeles honfinak, tisztelt és szeretett barátunknak e végszolgálatot illőn megtehetjük.

1840. január 25-i keltezéssel Fáy szétküldte a gyűjtőiveket. Kapott belőlük Bihar híres ellenzéki szónoka, *Beöthy Ödön*, Csongrádban *Klauzál*, Debrecenben *Péczely József*, a historia professzora, Pápán *Tarczy Lajos* és *Stettner György*, Sopronban *Felsőbüki Nagy Pál*, Zalában *Deák Ferenc*, *Csányi László* és mások; az erdélyi hazában *Bölöni Farkas Sándor*, *Szász Károly*, *Kriza János*, *Teleki Domokos* gróf gyűjt. A lapok nyugtazzák az adományokat; pontos kimutatásuk ma is megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, *Fáy András* szépen megörzött iratai között, *Fol. Hung. 969* jelzet alatt. *Pulszky* ötven forintot adott, egy bizonyos *Pap Nina* kisasszony ötöt, az eperjesi diákok önképzőköre huszonnyolcat; a szegénylegény kezdő írónak, *Remellay Gusztávnak* sem kellett szégyenkeznie egy forintjával; *Stettnerék* maguk mutattak jó példát; az egész család adakozott: a jogakadémiai tanár úr huszat, felesége ötöt, *Lilácska*, leányuk két forint harminc krajcárt; még a pozsonyi *Hirnők* aulikus szerkesztője, *Orosz József* sem vonhatta ki magát (5 Ft), s adott, egy forintot, a megbántott Berzsenyi családjának egyik tagja is. Engesztelődés, nagy kor jellemeihez méltó.

Honunk szép buzgalmú hölgyei sem tétlenek. Kézimunkáikat küldik Deáknak: rendezzen tombolát! Közlöm egy fennmaradt sorsjegy mindkét oldalának hasonmását.

Bártfay naplójából megtudjuk, hogy „a huszonnégy női szép-kézmű” készítői borsodi hölgyek voltak.

Olyik gyűjtőiv azonban üresen érkezett vissza, vagy mentegetőző sorokkal: Szabadka keveset áldozhatott, mert az elemi csapástól sújtott Baján kellett segítenie; másutt egyszerűen „szegény az eklézsia”; *Csacskó Imre* Győrből csak negyvenhat forintot küldhet, mivel „az ilyesekre nincs még elegendő inger, talán sokakat tartóztatott hitbéli előítélet és Kölcseynek érdemeinek ismeretlensége, mert nem kis álmélkodásomra felszólításom alkalmával többek, és mi valóban szomorító, nyilvános olvasók kérdezek: kicsoda Kölcsey?”; *Kapy István* Somogyból arról ír, hogy sokan politikai „elvtékintetből” zárkóztak el az adakozás elől, mert a jobbágypartoló izgágának még most, halálában sem hajlandók megbocsátani, midőn „minden politicus viszonyai megszüntenek”. Akadnak, akik a hírlapokban szólalnak fel: minek Kölcseynek szobor?

Néhány ezer forint összegyűlt azért. És most szomorú epizód következik.

Fáy András iratai között az alábbi jegyzőkönyvi kivonatot találtam, *Bajza* sajátkezű fogalmazványát:

Jegyzőkönyvi kivonat

A Kölcsey emléktársaság december 27. 1840. tartott ülésében Vörösmarty Mihály tagtárs előadja:

Hogy miután a Kölcsey emléktársaság pénztárában nagyobb summa heverne, melyhez a társaságnak egy év lefolyta előtt alig leszen szüksége nyúlni, kéri a társaságot, lenne szíves neki, legújabb munkái kiadásánál tett némi költségei fedezésére, kétszáz pengő forintot kölcsönözni, hat százaléki kamatra; ő a kölcsönzés esetére lekötöti a magyar akadémia elnöke által már assignált, de pénz szűke miatt még mind- eddig ki nem fizethetett zsebszótári tiszteletdíját.

Ez előadásra az elnök Fáy András, mind Schedel Ferenc és Bajza József jelen volt tagok úgy nyilatkoztak, hogy e kölcsönadás ellen nincs semmi kifogások, mind- azáltal, minthogy ez pénztárt illető kérdés, ohajtják, hogy az a többi Pesten lakó, de ma nem tudni mi okból meg nem jelent tagoknak is tudtával és megegyezésével történjék. Minek következtében a társaság alulírt jegyzője ezennel közölvén a nevezett tagokkal e tárgyat, egész tisztelettel felszólítja őket, méltóztassanak a jelen jegyzőkönyvi kivonat alá írni meg- vagy meg nem egyezéseket. Pesten, dec. 27. tartott Kölcsey emléktársaság üléséből.

Bajza József
jegyző

A bizottság tagjai, Bártfay, Szalay László, Szemere Pál, megadták beleegyezésüket. Alapítványi pénzből kamatra kölcsönözni a kor szokásai szerint való volt, s a társaság aggályos tisztességgel járt el. A szomorú az, hogy Vörösmarty, a nemzet koszorúsa, ilyen lépésre kényszerült, versei kiadása érdekében. Íme sajátkezű nyugtája:

Kötelezvény

Kétszáz pengő fról, melyet a Kölcsey-emlék pénztárából T. Fáy András úr kezé-
ből kölcsön fölvettem, s melyet száztól hat kamatjával együtt mához egy évre le-
fizetni magamat kötelezem; különösen lekötöm pedig nagyobb biztosság végelt azon
zsebszótári díjat, mellyel az akadémia mint a szerkesztők egyikének tartozik. Ha ezen
díj akarmi okból nem volna kikaptható, a fenn kitett összeget minden esetre kifizetni
magamat kötelezem.

Pest, 1. Jan. 1841.

Vörösmarty Mihály

A költő ekkoriban annyira meg volt szorulva, hogy másoktól is kért, kisebb ösz-
szegeket is, Bártfaytól például 1841. március 26-án tíz pengőt. „Valóban szomorító ál-
lapot – írja Bártfay – midőn még ő is ilyenre szorul; ily embernek legalább a min-
dennapi élelem gondja ellen fedve kellene lennie”. Ezt a tíz pengőt április 7-én meg-
adta Vörösmarty, de a Kölcsey-pénztárból fölvetett kétszáz forintot nem tudta vissza-
fizetni a kitézött időben, a kamatot is csak nagy késéssel:

Mai napon befizettem három évi kamatot, azaz 36, azaz harminchat pengő trt.
Pest, Február 8-án, 1844.

Vörösmarty Mihály

Egy év múlva újabb nyugtát állít ki:

Alábbirt bizonyítom, hogy azon 36, azaz harminchat pengő trt, melyet a Kölcsey-
pénztárból nálam volt 200 pengő fnyi tőke kamatjául lefizettem, mai napon T. Fáy
András úrtól ismét visszavettem. Pest, Apr. 18-án, 1845.

Vörösmarty Mihály

Nehéz évei ezek az immár családos Vörösmartynak. A nemzet első költője
elemi iskolai nyelvtant ír és imakönyvet fordít – ő, az „elszokott katolikus” – bérért.
Adósságát, mint Fáy igazoló sorai tanúsítják, 1846. február 10-én nyögte le nagy-
nehezen.

A szobrot különben Ferenczy István készítette el.

LUKÁCSY SÁNDOR

KISFALUDY SÁNDOR HÁROM ISMERETLEN LEVELE

Az 1857-ben elhunyt sümegi Rosty Vince uradalmi és közbirtokossági ügyész családi iratait rendezve került elő nemrégiben a Kaposvári Állami Levéltárban Kisfaludy Sándor három ismeretlen levele. „*A múzsák és gráziák szép társaságiban*” a „*Sümegh és Csobántz bértzein mulató*” költő életének utolsó esztendeiben íródtak e levelek. Ekkorra már visszhangzott az ország a költő nevétől és munkásságától, egy ország könnyezett a *Kesergő szerelem*, és mosolygott a *Boldog szerelem* versfüzérein. Nem volt többé már szüksége a közfigyelem iránta való felkeltésére és a névtelenség homályából való kiemelésére.

Bennük aligha találunk irodalomtörténeti vonatkozásokat az életrajzi adalékokon kívül, inkább a dunántúli birtokos-gazda emberségére, a birtokvezetéssel együttjáró fiscalitásokban való jártasságára nyújtanak azok új adatokat és harsányan árulkodnak a könnyedén megírt, levélben is kellemesen csevegő és szép nyelvű költő stílusáról is.

A Sümegen kelt első levélben a csabrendeki közbirtokosság közös jövedelme terhére kívánja ősi jussát felmérteni a költő, ugyanolyan birtokfelmérési előnyök közepette, amelyek az „*igazság és a törvény*” szerint rá csakúgy vonatkoznak, mint közbirtokos társaira. „*Alulirt mindenben csak a törvények rendelkezéseihez tartya magát – írta Mihálkovich József királyi tanácsosnak. – S miután a törvény minden határnak felméréstét közös költséggel eszközöndőnek rendeli, tehát Alulirtt is a maga részjóságát közös költségekkel kívánna felmérettetni, úgy mint a többi Rendeki Közbirtokos Urak, kik közül bizonyosan egy sem lessz, ki birtokának, utóbb talán mások által gyanúba is vonatható felmérését ön maga, és tulajdon költségeivel hajlatná végre. A közös jövedelmekben az Alulirttnak is bennök van ötlet illető része, mellyből eddig még soha egy fillér sem adatott kezére. Birtokának felméréstére ezen pénzt kívánna fordíttatni. Alulirtt egyébiránt mindenben ahhoz tartandgya magát, amit vele egy just bíró Közbirtokos társai cselekedni jónak, és tanácsosnak tartandanak, fenntartván magának minden időre Alulirtt mindent, amit az Igazság és törvény hozand magával: úgy nevezetesen a mérésnek utóbbi szoros authenticációját is. Sümeghen September 10 dikén 1837. Kisfaludy Sándor.*”

A második levél ugyancsak Sümegről kelt, pár hónappal később, 1838. február 10-én. „*Kedves Öcsém! Jobb karomon egy tüzes seb miatt nem ölthetvén posztó ruhát, személyesen nem lehetek tiszteletedre, hanem írás által kell kérelmemet jelenítenem: Testvéremet Mayrnét, miután Kuthy, ki elejbe előbb idézve volt, hivataláról lemondott Lehner, pörét folytatólag, most Malatinszky Főbíró Úr elejbe idézte. Megküldöm az idéző levelet. A határnap folyó Február 15. napja. Kérlek, kedves öcsém, méltóztassál az Alperes félnek nevében megjelenni, vagy valakit helyetted, ha Egerszeghre nem mennél, a megjelenésre megkérni. Mihelyt Szél József pörében Itélet hozattatik, Mayrné, a möringlevélnek tartalma szerint az egész masszának felét (ámbar míg él, Testamentom szerint, az egészet használhatná) mindgyárt által adandgya, akár Szélnak, akár Lehnernek, amellyiknek jussát a törvény elesmérndi. Egyébiránt Uri Szívességedbe ajánlott tisztelettel vagyok Kedves Öcsém Sümeghen Febr. 10 kén 1838. Alázatos szolgád Kisfaludy Sándor.*”

A harmadik levél a sümegi városbíróhoz címezve 1844. szeptember 12-én datálódott. Embersége, a birtokos gazda patriarchális humanitása bújjik elő leveléből, aki gondoskodni kívánt „*örökös kenyér*” biztosításával négy gyermekes régóta betegeskedő majorgazdájának a családjáról. „*Régóta betegeskedő sümeghi majorgazdám azt gondollya, hogy meghal. Négy gyermeke lévén, és attól tartván, hogy ezek, halála után, majd hátra maradó özvegyét, noha édes anyyokat, csekély ingó javai miatt majd húznák vonnák, s még abból ki is foszthatnák, két eskütt embert kíván, kik előtt szándékát és akarattját kijelenthesse, s kik halálának esetére erről most bizonyosság levelet adgyanak az én kezemhez, minthogy feleségének én örökös kenyeret kívánok adni. Kérem sümeghi Városbíró Urat, ne terheltessek két eskütt embert e végre*

hivatalánál fogva kinevezni, és oda küldeni. Sümeghen September 12 kén 1844. Kistaludy Sándor."

A majorgazda családjáról gondoskodó költő maga is halála felé közeledett. Egy hónap múlva az októberi sümegi ős már halottként búcsúztatta a *Boldogtalan szerelem* halhatatlan költőjét. A végrendelethez esküdteket kérő levél, talán a költő utolsó levelének a külső felzetére ismeretlen kéz rávezette a költő halálának az időpontját. A 72 esztendőös költő 1844. okt. 29-én, este 11 órakor halt meg. A sümegi plébánia halotti anyakönyve is így tudja, nem pedig úgy, mint lexikonjaink és irodalomtörténeteink, amelyek október 28-át tüntették fel halála időpontjául.

KANYAR JÓZSEF

SZABÓ LÁSZLÓ rajza

ZENE

A NÉPDALMŰVELÉS ALAPJAI

A népdalművelés – Kodály Zoltán nevezi így a népdalok tanulását és éneklését – XX. századi nemzeti műveltségünk kialakításának és népi hagyományaink ápolásának mindmáig legnagyobb tudatos mozgalma. A magyar népdal nemcsak zenei nevelésünk alapjává lett fáradozása nyomán, hanem még többre hivatott: „A nemzet kezd lassanként tudatára ébredni, milyen kincset bír a néphagyományban. Biztató jelek mutatkoznak már, de népünk zenéje még sokkal nagyobb hatással lehetne – és lesz – az egész magyar szellemi életre, mint volt eddig.” (Előszó Járdányi Pál: Magyar népdaltípusok című kötetéhez. Bp. 1961).

Az egész magyar szellemi élet elsősorban a népköltészet sajátos esztétikájából, szépségeszméiből tanulhat. Nyilvánvaló, hogy ez a dolog veleje s belőle inkább a művészi élményen és megérzésen keresztül tanulhatunk.

A népdalban megvalósuló sajátos szépségideál, a művészi törekvések irányának rajza, megfogalmazása már igen nehéz és kényes feladat. Talán még nem eléggé ismerjük a népdalokat, hogy erre már vállalkozhatnánk? De vajon gyarapodhatik-e ilyen irányú tudásunk, ha nem körvonalazzuk, ha csak nagyjából is, mihez kellene az adatok és kutatások? Kísérletező lépésekre szükség van. Ezeket azonban úgy kívánjuk megtenni, hogy inkább adott kisebb részletkérdéseket tisztázunk megalapozottan és elfogadhatóan, mintsem elvontan végső konklúziókra kapdosnánk. Ma már világosan áll előttünk, hogy népzeneink igen gazdagul összetett, egészében nemcsak több százados, honfoglalás előtti időkre visszavezethető stílusrétegeket fedezhetünk fel az összehasonlító módszer segítségével, hanem későbbi századok európai műzenéjének s a szomszéd népek hatásának lecsapódását is. A népzene különböző forrásokból táplálkozik, különböző korokban nem egyforma mértékben olvasztott be és formált át saját világához idegen eredetű kincseket. Nem szabad elfeledkeznünk arról az egyszerű tényről sem, hogyha valamilyen jelenség keletkezését, eredetét kutatjuk, nem kell minduntalan idegen hatásokat feltételeznünk, vagy valami elérhetetlen régi múltból ránkmaradt örökséget keresnünk. Van a formáknak, jelenségeknek egyéni, független, autochton fejlődése is (pl. a magyar nyelv számtalan hangtani jelensége ill. fejlődése, nem más nyelvek hatásának tulajdonítható).

A népzene stílusrétegeinek tisztázásában már nagy eredményekkel dicsekedhetünk, az egyes rétegek elválasztása szigorú tudományos formaelemzés alapján történt meg, melynek során a magyar népzene-kutatás megteremtette és kipróbálta módszerét. Nyilvánvaló azt is, hogy a magyar népi műveltség azért fogadhatott be idegen hatást, azért alakíthatott ki a már meglévőtől eltérő stílusirányzatot, mert a régebbi stílus szépről és tökéletesről alkotott elképzelései elvesztették általános, kizárólagosan kötelező érvényüket s helyet adtak más értékelés számára is. A különböző stílusrétegeknek más a szépségideálja, mást tart értékesnek, követendőnek s mást elvetendőnek vagy elavultnak. A szójhagyományos műveltség bonyolult alkotás pillanatában – a népdal minden újraéneklésével sajátosan mindig újra is alkotódott – az énekes előtt tudatosan, vagy tudattalanul ott áll jól, rosszul körvonalazva az az eszmény, melynek elvei szerint művét széppé, jóvá, elfogadottan művészivé alkotta. Ebből következik, hogy a magyar népzeneben nem egységes a szépségideál, hanem stílusrétegenként részleteiben eltérő s gyakran merőben ellentétes is. Népdalkincsünk egészét

egy olyan régi városhoz hasonlíthatjuk, melyben századokon át minden korban építettek házakat. Most a városban román, gótikus, barokk, reneszansz és modern stílusú házak állnak egymás mellett; – megírható-e a város építkezésének esztétikája anélkül, hogy a stílusokat külön tárgyalnánk? Az egy korban keletkezett házak, az egy stílusirányt követő elgondolások is különböző értékűek. Ha már a különböző stílusokat saját mértékük szerint tárgyaltuk, még felvethetjük azt a kérdést is, hogy vajon a sok stílus ellenére van-e a városnak sajátos karaktere?

A magyar népdal esztétikájának megírása nehéz és sokrétű feladat és az egyes stílusrétegek külön-külön pontos vizsgálatából épülhet csak fel. A különböző stílusokban rejtett, soha tudatosan meg nem fogalmazott törekvéseket azonban éppen egymással szembeállítva tisztázhatjuk, határozhatjuk meg. A magyar népdalok két nagy csoportjának formai elkülönítése is eltérő szerkezetük szembeállításával tisztázódott.

Minden összehasonlítás, szembeállítás gyengéje, hogy az összevető nem elég tárgyilagos. Holott egy-egy stílus értékelése, mint mondtuk, csak belülről lehet teljes, lényegét megfogó, átértő. Az összehasonlításban a pusztá ténymegállapításnál kellene maradnunk. Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy ehhez elég tárgyilagosak vagyunk. Valamint egyikből vagy másikkól jobban magunkénak érezhetünk, vagy azért, mert hasonló a megszokotthoz, vagy pedig éppen azért, mert hiányzik s vágyunk rá. Tehát eleve részrehajlók vagyunk, saját kiinduló pontunk határoz erre el.

* * *

A magyar népdalkincs döntő többsége régi és új stílusba sorolható. Szerkezeti-
leg az elsőt az ereszkedő dallamvonal, az utóbbit a visszatérés, az alul kezdődő, középen felemelkedő, majd újra visszasüllyedő dallamvonal jellemzi. A magyar népzene kutatás megindulásakor a régi stílus dallamait inkább már csak az öregek énekelték. Kodály Zoltán írja: „1910 táján elég éles különbség mutatkozott a három fő életkor dalkészlete közt. Az akkori ifjúság legkedveltebb dalait a középkorúak és öregek nem csak nem énekelték, de jórészt nem is ismerték. Még kevésbé ismerte az ifjúság a középkorúak és öregek dalait, mert hiszen azok ritkán, vagy sohasem szoktak dalolni. A falusi illetlen a házasság ember, férjes nő jogát a daloláshoz már csak lakodalom, búcsú, vagy más kivételes alkalommal ismeri el, akkor is csak zárt helyen. Öreg embert, asszonyt meg feltétlenül részegnek tartanak, ha dalra gyűjt. Utcán, mezőn dalolni az ifjúság kiváltsága. Vidékenként enyhül ez iratlan törvények szigora...”

A népzene gyűjtők azóta hatalmas népdalanyagot gyűjtöttek össze. Bárhová is mennek ma is, elsősorban a régi stílusú dallamokat keresik, örvendenek, ha 60–70 éves adatközlő szájából feljegyezhetnek, vagy hangszalagra rögzíthetnek egy-egy ilyen népdalt. A „zsákmány” zöme úgyis „csak” újstílusú népdal lesz. Olyan ez a népzene gyűjtés, mint a botanikus növénygyűjtése. Kikeresi a legszebb növényfajtákat, gondosan levágja és beteszi két itatóspapír közé. Ezért is a népzenei gyűjtés során felvételre kerülő régi stílusú dallamokat, melyeket már csak az öregek énekelnek el, külön a gyűjtő kérésére, a hasonlatnál maradva, olyan virágokhoz hasonlíthatjuk, melyeket a dalos üveg alatt őrzött évtizedek óta. Ki tudja milyen változásokat jelent az éneken az, hogy már 30–50 éve nem énekelték el. Hangja, hallása, kedve változott azóta. Mégis, ha még így hallunk egy népdalt egy embertől, aki maga is használta valaha a dallamot és nemcsak úgy hallotta, észrevesszük a régi és új népdalok nagy különbözőségét az előadásban. Újra Kodály Zoltánt idézem: „... azt kell mondanunk: a nép énektudása nagyot esett. Az egyszerűsítő izlés ellene fordult a bonyolultabb éneknek, s ezzel az énektudást jóval primitívebb fokra szállította le. A mai szótagoló énekhez kevesebb énektudás is elegendő. Pedig ma tanítják énekelni a népet az iskolában. Régen senki sem tanította, mégis jobban tudott. Még egy különbség: vesztett az előadás érzelmi tartalma, lírai hőfoka is. Egy mai, józan, szótagoló, a közönséges beszédmódtól alig eltérő énekben sokkal kevesebb a lírai hív, mint egy öreg székely melizsmákkal ékesen ömlő „keserves” nótájában. [Az öregek, különösen Erdélyben egészen más gégebeállítással a közönséges beszédtől elütő, megilletődött ünnepi, vagy derűs, egyszóval sokféle hangszínnel énekeltek.” (Magyarság néprajza, IV. köt. 38–39. l.)]

Talán nem felesleges szószaporítás, ha újra tisztázzuk gondolatmenetünket: a formai, szerkezeti egybevetés alapján Bartók és Kodály elkülönítették a régi és új stílust. Mint az elnevezés is mutatja, a két stílus történetileg is elkülöníthető. Az új stílus a múlt század közepén kezd kibontakozni és hódítani. A szerkezeti-formai és történeti különbözőség mellett a stílus előadásmódjában is van különbözőség. Kodály Zoltán ezt nevezi az előadás érzelmi tartalmának, lírai hőfokának, lírai hévnek. De honnan van ez, hogyan kerül ez az éneklésbe? Nyilván ez a belső átélés, élményszerűség eredménye, s nem iratlan előadási utasítás. Valahol a művészet lényegi kérdésénél tapogatónk: a művészetnek szerepe van az ember szellemi életében, a művészi megnyilatkozásnak feladata van, funkciója. Szükségünk van művészi élményre függetlenül attól, hogy az élményt másoktól kapom (hangverseny, színház) vagy magamnak kell megteremtmem a hagyományos művészi eszközök felhasználásával, segítségével. A szájhagyományozó népi műveltségben az alkotó és művelző ember személye gyakran egybeesik, ami azonban nem jelenti azt, hogy e műveltségekben élő társadalmak minden tagja egyformán alkotó-művész. A népdal is művészi megnyilatkozás, megértéséhez a funkció, a szerep vizsgálatával közelíthetünk. Miért, mikor, ki, mit énekel? Derűset, szomorút, táncnótát, keservest? Nyilván a megnyilatkozási, jelen esetben éneklési alkalmak mint külső, s az egyén, az alkotó, énekes személyes indítékai, mint belső meghatározók kölcsönhatásából születik a mű, az adott pillanatban. Az alkotás művészi fokát, az értékelés kérdését most nem feszegetjük, csak egyáltalán az alkotás, a megjelentés összetevőire hívtam fel a figyelmet. A dal esztétikai vizsgálata tehát szorosan kapcsolódik a népdal szerepéhez. Amikor azonban a magyar népzenei anyagot abból a szempontból faggatjuk, hogy a dalokat kik, miért, mikor énekeltek, kitől s hogyan tanulták, nagyon kevés adatot találunk. Hány régi népdalról tudunk többet, mint csupán azt, hogy gyűjtők kitől s mikor jegyezte le azt. Az új stílusú népdal, mely még századunkban sokhelyütt virágjában volt, még ma is sok helyen él, még megfaggatható ebből a szempontból. Nézzük csak sorba, mikor hallhatunk ilyeneket: Csárdásokat multságban, lakodalomban, rádióban, cigánymuzsika kísérettel együtt. Városban a tánctermekekben éjjel után szoktak még csárdást húzni, ilyenkor úgy látszik illő, hogy teljesen kocsmái hangulat legyen úrrá; dobogás, rikoltozás, s legalább is részegnek kell tegye magát az, aki meg akarja mutatni, hogy ő magyarosan kíván mulatni. Úgy tetszik, kötelező ilyenkor a harsány, az izléstelenséget súroló hang és mozgás. A népdal ilyenkor a „magyarnótázással” rokonul jelenik meg. A csárdásnóták mellett a bevonuló, menetelő és leszerelő katonák nótáiként hallunk legtöbbször újstílusú népdalokat. Vonaton, utcán, vidéki vendéglőkben a nagy duhaj hangerő az, amire az énekes, vagy énekesek törekszenek. Ezek a nóták alkalmasint csak csoportosan szólalnak meg, s ha véletlen egy énekes magára maradna, el is hallgat rögtön ijedten. Új stílusú népdalok azok is, melyek kiránduló iskolások, fiatalok ajkán, hangzanak fel. S azok az énekkarok is, melyek komoly klasszikusokat énekelnek, ha együttlétük folyamán feldolgozás nélküli népdalt akarnak énekelni, elsősorban újstílusú népdalra gyűjtanak. Ezek bizonyára ismernek szép régi stílusú népdalokat is, de azokat talán rövidségük miatt közös éneklésre alkalmatlannak ítélik. Az új stílus előadásmódjához tartozik a határozott, feszes csárdás, vagy menetelő ritmus, szótagoló énekszöveg mondás, ebből következik a díszítés hiánya és a közös éneklés. Mintha mindezek szoros okozati összefüggésben lennének. A hangosság, a tömegesség, az együtt éneklés a díszítetlenséggel és feszes ritmussal. Az újstílusú népdalok szövege, gondolati tartalma is általánosíthatóbb, mondhatnám felszínesebb is. Egy bizonyos állapot, pl. a katonasor általános kifejezése lehetővé tette az illető népdal általános elterjedését is. (Minden bevonuló magára vehette.) A régi népdalokat újra csak az előbbi Kodály-idézet kifejezéseivel jellemezhetem jól: A dallamvonal melizmákkal ékesen ömlő, közönséges beszédűtől elütő, megilletődött, ünnepi hangon, sokféle hangszínnel, érzelmi tartalommal, lírai hőfokkal. Nem véletlen az sem, hogy a magnetofon vagy a régebbi fonográf-felvételeken régi stílusú népdalokat csak egy ember énekl. S mint a hosszabb epikus énekeknel, minden egyes alkalommal ugyanaz az ének más

és más változatban és terjedelemben jelenik meg. A döntő különbség azonban a két népdalstílus előadásában, az énekes magatartásában van s ez abból ered, hogy más szerepe volt, más funkciója volt a dalnak, vagy inkább így, egyáltalán nagy szerepe volt a régi stílusú dalnak az ember életében. Szüksége volt rá az embernek. Nem korlátozódott néhány alkalomra (tánc, menetelés, kocsmai mulatás). S nem is azt az igényt elégítette ki, amit az új stílus.

A régi stílusú népdalkincs esztétikai vizsgálatát szerepük, funkciójuk szerint elkülönített népdalcsoportonként tehetjük csak meg. A szájhagyományozó költészetnek is sok műfaja van. Maga a népdal, melybe epikus jellegű, lírai vagy dramatikus szokásokat kísérő dalok is tartoznak – ha műköltészeti kategóriákba erőltetnénk őket – tovább osztható szorosabban vett funkció, szerep szerint. A dalok ilyen funkció, szerep szerinti csoportosítása, mint már említettük, azért roppant nehéz, mert az összegyűjtött népdal-anyaghoz ilyen jegyzetek ritkán készültek. Egyetlen járható út marad számunkra; megkísérelni a régi stílusú népdal műfajok szerepét felderíteni, megfigyelni ott, ahol még azt meg lehet, ahol még ez a régi stílus él, vagy a közelmúltban élt. Az itt nyert tapasztalatok, analógiák és formai egyezések segítségével talán szélesebb népdalkincsünkre is kaphatunk felvilágosítást.

A társadalmi valóság történeti alakulásának eltérő üteme és helyi feltételektől színezett fejlődéséhez szorosan kapcsolódik a műveltség is. Szerencsénkire még vannak magyar népcsoportok, melyek sajátos műveltségében a régi stílus zenéje uralkodik meg, ahol még ez a zenei műveltség él. Az itt vizsgálandó számára pedig a legnagyobb élmény maga ez a zenei műveltség, mely népdalkincsünk egészére új és megdöbbentő fényt vet. Zenei műveltség, vagyis a zenével, a dallal való élés. Hogyan él azzal a lehetőséggel, hogy muzsikát hallgasson, vagy muzsikáljon? A különböző zenei műveltségek értékelő összevetése pedig olyan elhibázott dolog, mint az olyan tört számok összeadása, melyeknél különbözőek a nevezők. Óvakodjunk attól a vulgarizáló szemlélettől is, hogy egy bizonyos műveltség szükségszerűen azért magasabbrendű és tökéletes, mert fejlettebb gazdasági-társadalmi rendszerhez kapcsolódik. Egy mai dráma nem szükségszerűen magasabbrendű művészi teljesítmény, mint egy XVI. századi, vagy egy Shakespeare dráma. A műveltséget, a művészi teljesítményt az adott kor határain belül kell mérlegelni s nem érthetjük meg annak és kornak és társadalomnak az ismerete nélkül, mely ezt létrehozta. A népdalműfajok vizsgálata sem történhet meg végső soron azoknak az embereknek néprajzi kultúrtörténeti vizsgálata nélkül, akik azt létrehozták, illetőleg használták.

Ez alkalommal egyetlen népdalműfajt vizsgálunk meg, a keserveseket. A nagyközönség a népdal-gyűjteményből és Kodály: Székelykeserves című kórusművéből ismeri a „keserves” kifejezését.

Aj, sirass, édesanyám, míg előtted járok.
Mert aztán sirathatsz, ha téled elválok!
A jó Isten tudja, hol történ, halálom,
A jó Isten tudja, hol történ halálom.

Istenem, Istenem, hol leszen halálom,
Erdőn-e vagy mezőn vagy pedig tengeren?
Ha erdőn veszek el, ki temet el engem,
Ha tengeren veszek, ki sirat meg engem?

El is, eltemetnek az erdei vadak,
Meg is, megsiratnak az égi madarak.
Tengernek nagy habja szemfedelem leszen,
Tengernek zúgása harangszóm is leszen.

A szöveg tömör képeiből úgy értjük, hogy ez katona-keserves. A katonasors megéneklése. A székelység területén a keserves éneklés már nem élő megnyilatkozási forma; néhány nagyon szép keserves maradt csak az idősebb generáció emlékezetében. Azok éneklése azonban elvesztette szerepét, mint ahogy az új stílus térhódítása Erdélyben a Székelyföldön viszonylag erősebb, mint a vegyes nemzetiségű Mezőségben. A havasok közt élő gyimesi csángók s a Kárpátokon túl élő moldvai magyarok körében. A keserves, mint sajátos népdal, műfaj és éneklési alkalom, ezeknél maradt fenn. A bukovinai székelyeknél is élt kitelepedésükig. Az utóbbi három népcsoport egyaránt a magyar nyelvterület szélén helyezkedik el. Mindhárom terület viszonylag szegény, a kenyér megszerzése, a birtok elaprózottsága és más gazdasági-társadalmi okok miatt igen nehéz volt. Ezért a bukovinai székelyek és a moldvai csángók a nyári hónapokban több száz kilométerre is elmentek idénymunkát vállalni. Télen hosszú fuvarozásokat vállaltak a férfiak, az asszonyok pedig otthon szőnyegeket, „festékeseket” szöttek eladásra. Híresek voltak még káposzta- és hagymatermelésükről is; ezekre az intenzívebb kertkultúrákra is kevésföldúségük szorította őket.

A gyimesi csángók telepei átlag 1000 m magasságban a Tatros völgyében húzódnak, ott ahol már a búza s kukorica nem terem meg. Ők a XVIII. század körül települnek ide, részben Moldva, részben Csik felől. Bujdosók unokái, akik szinte kizárólag a havasokon folytatott állattenyésztésből élnek. A falu szétszórt, elnyúló házcsoportokból áll, a templomok is magánosan állnak, itt találkoznak a nagy távolságból gyakran lóháton közlekedő lakosok. Ezek a templomok, (mint Csikban) egyben erődítményül is szolgáltak kisebb martalóc csapatok, rablók, zsákmányéhes zsoldosok ellen. A hegyek tetéről adott csóvatüzek értesítették az otthonmaradottakat, hogy meneküljenek ki a hegyekre, vagy a templom védőfalai mögé. A házak hatalmasak. Van bőven építőanyag. Egy-egy házban 30–40 ember is kényelmesen elfér, egy lakodalom, halotti tor, vagy tánc alkalmával. Különben csak a tél hozza össze a családot. Ahogy letakarodik a hó, s megerősödik a hegyekben a fű, kihajtják az állatokat a havasi szállásokra, ahol mindenkinek van saját körülkerített, az erdőtől elhódított legelője és kaszálója. Ősszel a hegyek alsóbb részén várják meg a telet s a hó leestével feletetik az itt összegyűjtött szénát, míg végül a tél derekán szorulnak csak vissza a faluba. Kemény életforma. Óriási távolságokat kell megtenni gyalog, lóháton, hazaszállítani a sajtot, turót, szénát, kivinni az ételmet, mállélszitet, tiszta ruhát. Állandó harc a medvékkel, farkasokkal, régebben a kóborlókkal, rablókkal, idegen katonákkal. Az ilyen küzdelmes, a szülői háztól való hosszú távolléttel, idegenben való éléssel, magánossággal s vándorlással járó egyedüllét érzés, kiszolgáltatottság bizonyára olyan külső körülmények voltak, melyek szintén gazdagították e területeken fennmaradt sajátos keserves műfaj témáját és éneklési alkalmait.

Szép keserves gyűjteményt köszönhetünk Kallós Zoltán egyedülálló fáradozásának. Gyűjteményének még az is nagy értéke, hogy sok adatot közöl a keserves éneklésről s megfigyelései nélkül nem rajzolhatnánk meg e műfaj funkcióját.

Gyimesen és a moldvai csángóknál, szinte mindenkinek van keserversége. A bukovinai keserverségei, úgy tűnik, nem annyira egyénileg, inkább alkalmakra differenciált. Pl. külön keserverest énekeltek akkor, amikor a nyár elején az idénymunkás csapat elindult több hónapos munkájára, messzi idegenbe. Akinek egyáltalán nincs zenei hallása, aki sohasem énekel, annak is lehet egy választott keserves nótája: Nagyobb ünnepeken asztalozásnál ezt huzatja a muzsikásokkal, vagy mást kér rá, hogy énekelje el, (azt, akinek hasonló, vagy ugyanaz a keserves nótája). Igen ritka Gyimesen, aki több keserverest tud. Ha hallott mástól szép szövegeket, kifejező gondolatokat, azt saját keserves dallamába éneklé bele. Az előfordult, hogy a gyűjtő kedvéért próbálja más keserverséget is elénekelni. Mindenkiről tudják, hogy melyik a keserversége. Ezeket úgy is tartják nyilván, mint pl. Antal Zolti keserversége, Énekes Gyurka keserversége, s ha másét éneklé, a gyűjtő kedvéért hozzáteszi, ez az apám keserversége, ez ezé stb. A keserversége változik az énekes sorsának változásával. Fiatal korában szerelemről, csalódásról, árvaságról énekel s ha később férjhez megy, s idegenben kell élnie, erről, vagy rossz férjéről, stb. A szöveg sohasem közvetlen, de mindenki tudja miért ének-

lik, kire vonatkozik, és erre magyarázatot is tudnak adni. Szöveget és dallamot együttesen magukénak vallják, sajátuknak érzik, nemcsak úgy, hogy szeretik, mint választott nótájukat, hanem gyakran maguk alkotásának is tartják. Nem érinti a lényegét az, hogy ugyanezt, vagy hasonló szövegrészeket más keservesében is hallhatunk. Ez csak azt jelenti, hogy a rendszerint szimbolikus szövegeket többen is magukénak érzik, mintegy rátalálnak a maguk szubjektív érzéseinek legszebb, legművészebb kifejezésére. Mi sem jajgatunk és panaszkodunk teljesen egyéni módon, nekünk is csak megszokott formulák, közhelyek tódulnak a szánkba, legszubjektivebb bajainknál is. A keserves énekeise azonban igényt tart a művészi megformáltságra. Szinte felesleges kérdés, hogy melyik fontosabb: a szöveg, vagy a dallam. Gyakran szöveg nélkül éneklük a dallamot, mely zenei eszközökkel ugyanazt a mondanivalót idézi és fejezi ki, mint a szöveg. A na-na-názott, dűnnyögött szövegnélküli énekekhez hirtelen szöveget kapcsolhatnak akár versszak közben is, s ha kifogytak a szöből, tovább dúdolnak szöveg nélkül.

Miért énekelnek keservest? Az egyik éneklő asszony szavát idézem: „Mikor kiénekeltem magam, úgy éreztem, mintha valakinek megpanaszkodtam lenne...” A bánat kifejezése, s e kifejezés által való megkönnyebbülés. A nagy havasokban, hegyoldalokban egyedül őrizgetik a marhákat a leányok, legénykéek naphosszat, hetekig. A magányosság, a roppant völgyek felett a havasok árnyékában nyomasztó, nyomasztóbbá lesz a hordozott bánat. Valamivel mindig foglalkozniuk kell. Énekelgetnek, varrnak, fognak, faragnak, s mikor már a csend és a magány elviselhetetlenül szorítja őket, elkiáltják magukat: Hajaha. Akkor a másik havasból, vagy völgyből visszakiált minden esetben valaki. Bárki, aki meghallja. Ez már vigasztalás, bátorítás. A keserves maga is egy ilyen kiáltás a szó szoros és átvitt értelmében is. Soha sem valakinek szól s nem is arra van, hogy előadják, mint a balladát, a történetes éneket, akkor éneklük, ha egyedül vannak, de azért hallhatják őket. Hiszen azért dal, hogy hallják. A keservesre, mint egy kiáltásra, a válasz egy másik keserves. S az így megosztott bánat könnyít egymáson. Bármennyire fegyelmezett is a keservesek előadása, az énekes szinte megrendül benne, s gyakran kicsordul a könnye is. „Ez ujanóta, hogy evvel lehet sirni...”

Az a tény, hogy otthoni szegénységük miatt kénytelenek voltak messzeföldre járva munkát keresni, sok keservesben kapott művészi tükröződést:

Idegen földre siettem,
Me hazámban nem élhettem
Idegenyek jök, nem rosszak
Me szemedbe szépen szólnak.

Me szemedbe szépen szólnak,
Hátad megé lecsufolnak.
Idegeny vagy, jövevény vagy,
Nincsen bücsüd, me szegény vagy.

Idegen földben jártomba
Jutott nekem a bánatból.
Jut es nekem meddig élek,
Mig a földön fejjel leszek.

Hazám, hazám, csendes hazám,
Bárcsak határid láthatnám!
Látom füstyt, de csak elig,
Az ég alatt zengededzik.

Mind azt mondják, nem a füstje,
Csak az erdő borult ködbe.....

Kallós gyűjteményében bemutat két keservest, két testvér keservesét, mely egymástól való megválásukról szól. Akkor énekelgették, ha ez az elválás eszükbe jutott. Mindkettő maga sorsára igazította és külön dallamra is énekelte azt.

„Mikor eljöttem vót férjez Lészpedre, akkor kezdtük vót énekelni azt, hogy

(: Testvér mikor az uton jársz,
Fáj-e szived ingem nem lácc? :)

(: De ha fáj es, mit tucc tenni?
Eccer ennek így kell lenni. :)

(: Meg kell mi egymástól vájjunk,
Ketten két útra indujjunk. :)

(: Vig szivünket szomorgatni,
Irigyünket vigasztalni. :)

(: Én elmejek közületek,
Me köztetek nem élhetek. :)

(: Isten maradjon veletek,
Met én eccer csak megtérek. :)

Ojan kicsikén elmarattam vót édesanyámtól, hogy majt nem es ismertem. Ingem néném nevelt fel. Tudak én éneket eleget, de mind csak az árvaságról. Met ha mi árván nőttünk fel, apa s anya nélkül. A három árvát es tudom. Vót időnk keseregni. Örökké a más házánál dógoztunk s mégse vót, ami kell. – mondta keserveséhez a fiatalabbik testvér és hozzátette: „Mikor kiénekeltem magam, úgy érzetem, mintha valakinek megpanaszoktam lenne...”

„Mikor húgom eljött Pusztináról, akkor kezdtem én ezt énekelgetni:

Ej nagy dolog a megvállás
Megöl a keserű sirás.

Sir a szemem, hull a könnyem
Keservesen fáj a szüem.

Fáj a szüem, fáj halálig
Met most egy jótól megválík.

S a milyentől most megválík
Olyant nem talál halálig.

Csak elnézem s elgondolom,
Ki lesz végtetre gyámolom.

El kell mi egymástól váljunk
Ketten két utra indujjunk

Vig szivünket szomorgatni
Irigyünket vigasztalni

Fájt a szüem, met nekem senkim se vót. Az emberem elhött a verekedésbe (háború) s, hogy húgom eljött, én csak magacsámra marattam. Sok minden ért. Én bár édesanyámat jól üsmertem, de húgom kicsike vót. Én vótam az annya.” – mondta az idősebbik.

Az egymáshoz közel álló emberek, testvérek, testi-lelki jó barátnék szinte közösen, egymásnak készítenek keservest.

Az említett gyűjteményben erre vonatkozóan ezt találjuk egy keserves kommentálásaként:

„Én nem es tudom, kitől tanultam. Ejsze magamtól. Vót idóm mikor pásztorkotam. De zétt mégescsak valakitől kellett hajjam. Ez a Kapulác Kata árva leánka vót, s hogy mi szomszédok vótunk, ott nőtt fel köztünk. Róla indítottuk vót:

Kesereg egy árva madár,
Aki minden ágra leszáll.
Kesereghet az es szegény,
Ő es ujan árva mind én.

Verje meg az egek ura,
Ki a nagy bánatot írja.
Nekem es van egy bánatom,
Oda viszem, leiratom.

Édesanyám megátkozott
Mikor a világra hozott.
S a lábával elringatott,
S a szájával átkozgatott.

Nem átkozott, csak azt mondta,
Ne legyen szerencsém soha.
Nincs a jóba, van a rosszba,
Van a mindennapi búba.

A marhák mellett egyéb dögünk nem vót, csak énekeltünk. Többire csak mind keserveseket... Ejsze ingem bura csináltak vót, met én vigat soha nem es énekeltem.”

Most Izményben lakó bukovinai asszony egyszer kérésemre összeírta, milyen nótákat tud. Mikor legközelebb nála jártam, kértem, mutassa meg azokat. Iskolásfüzetet vett elő, melynek első lapjára felírta: Keservesek. Egy másikra pedig: Félkeservesek. Kértem, miért keserves ez, és miért félkeserves az. Ezek – mondta a félkeservesekre – szerelemről szólnak s azt nem lehet mérni az élet bajaihoz, az árvasághoz, nyomorúsághoz, (melyről a keservesek szólnak). Ugyancsak ő mondta: „Mikor az árvaságom bántott, énekeltem az árvaságról. Ami eszembe jutott arról énekeltem, vagy egyéb bánat ért, ha vándorolni kellett a kenyérért, ha a szegénység bántott, arról énekeltem. Ha halottam volt és azután búsultam, elénekeltem. S olyanokat sirtam rea, hogy nagyon.”

Láttuk, hogy milyen belső indítékok azok, melyek az éneklést készítetik és milyen körülmények között énekelnek. Láttuk olyan fél egyedülletben, ahol hallhatják mások, de a dal nem szól közvetlenül jelenlévőknek. Néha közvetlen aktualitást, konkrét szerepet is kaphat, de akkor sem közvetlenül éneklük valakinek. Az egyik keserves énekes Gyimesen mondotta el, hogy ezt a keservesét (a bukovinai asszony meghatározása szerint: félkeservesét) leánykorában énekelte legelőször. Itteni szokás szerint meghívott egy legényt vizitába szombat estére. Mivel messze voltak a falutól, édesapja nem akarta leengedni a havasból a faluba, csak azért, hogy legényezzen. Őt estefelé elküldték, hogy behajtsa a marhákat fejni. „Amind mentem az erdőben, úgy énekeltem, hogy még a levelek es sirtak, de még én es. Édesapámék hallgatkoztak. Mikor én a marhákat behajtottam, csak látom, hogy mind a ketten sirnak. Csak azt mondja édesapám, leány haladj bátran, s menj haza. Nekem se kellett egyéb. Úgy repültem mind a madár, hogy mire a vizitások indulnak, benne legyek a faluba. Ha bé nem mentem vóna, megharagudott vóna a szeretőm.”

Ide kívánczik egy másik, hasonló természetű példa. Ugyanez a bukovinai asszony mesélte, hogy öccsét tiltották attól a lánytól, akit szeretett. Erről azonban nem mert szüleivel vitatkozni. Egy alkalommal ülve maradt az asztalnál, s míg a többiek a ház körül dolgoztak, a szobában elénekelte bánatát. Édesanyja bejött és rászólt. Ej nem szégyelled magad? Menj dögodra! Ezt olyan hangon mondta, hogy kitészett, hogy nem bánják, nem ellenzik tovább, megesett a szívük rajta. A keserves tehát olyan dolgok kifejezésére is szolgál, amit közvetlenül nem enged kifejezni egyrészt a szeméremérzet, másrészt az illem. Ez a magyarázata annak is, hogy keservest nappal a falu közt, vagyis a házak közt nem énekelnek, csak kint a hegyoldalban, félig elrejtve. Kallós említi, hogy a faluban az úton járó azonban éjjel énekelhet s az is, aki lovon, vagy szekéren közlekedik. Mikor megkérdeztem az egyiktől, hogy ezt a keservest fonóban is szokták énekelni, megütközve nézett reám, hogyan gondolnám, hogy ott lehetne-e?!

A szimbólumok annál elvontabbak, minél nagyobb a bánat, melyet, ha közvetlenül kimondana, túl keményen, vagy éppen hazugságnak, közhelynek hangzana. Talán ez a magyarázata annak, hogy a férfi keservesek még elvontabbak. Ilyen azé a gyimesi férfié is, melyből kiérezzük azt, hogy az énekes tevékeny, megfeszített munkás élete sem tudja elfeledtetni mély, halált vágyó szomorúságát:

Keres vizen van egy hajó,
Aztat hujza harminchat ló.
Mennél inkább hujza a ló,
Annál inkább ing az hajó.

Bárcsak eccer elmerülne,
S az életem rövidülne.
S az életem csak egy óra,
S ha fél vóna, még jobb vóna.

Még szemérmesebben, személytelenebbül szólal meg a keserves hangszereken. Megszólalhat hegedűn, furulyán, tidón (nyírfakéreg), s megszólalhat hegedűn és énekszóval egyszerre is. Egy kiskorától vak legény énekét idézem, akivel vakságáról beszélni sem szabad, úgy kell kezelnie mindenkinek, mint a látó többi legényt. Ő maga el is jár a havasokra egyedül sziklaösvényeken, keskeny pallóhidakon és kerítéseken is át. Erről a féltve elhallgatott tényről ő csak keservesében beszél, de milyen csodálatos, a lényegét érintő allegóriával idézi világtalanságát, soha el nem múltó bánatát.

„Hozd fel Isten azt a napot,
Hogy süjse fel a harmatot
A harmatot a mezőkről,
A bánatot a szívemről.

Felsütött a napsugára
Minden ember ablakára.
Jaj Istenem mi az oka,
Az enyimre nem süt soha!

Sír a szemem, hull a könnyem,
De igazán fáj a szívem.
Feljött a nap, szépen ragyog,
Búval kapott, s aval hagyott.

Bánat, bánat, csukros bánat
Mért raktál szívemre várat.
Várat raktál s megnyugodtál,
Örökre megszomorítál.

Szöveg nélkül órákon át keserveket játszanak a muzsikások a halottas háznál is. Gyászhangverseny ez, melynek néma hallgatására összesereglenek a szomszédok s leülnek a fal mellé. Nagy hatással van az emberre, nem is tudják végighallgatni az asszonyok megindultság nélkül. Keservest játszanak a zenészek a temetésen is. Külön dallamai vannak a halott kikísérésének, s megint mást játszanak, mikor a temetőből visszajönnek. Mikor a holttestet kiteszik az udvarra a siratáshoz, s kint a temetőben, mikor bebocsátják a sírba, az elhunyt személyes keservesét játsszák. A szövegnélküli dallam mintegy éppen azt idézné, hogy nincs már az, aki ennek a szövegét mondhatná. Közben a hozzátartozók siratnak, tehát egyszerre szól a keserves és a sirató dallama. Az utóbbi kétsoros dallamvázra rögtönzött szöveg. Tudjuk, hogy párhuzamait vogul-osztják hősi énekek dallamszerkezetében kereshetjük.

A szép keservest, a szép éneklést kifinomult ízléssel bírálják. Ha nagyon szép hallanak, nem sajnálják a fáradságot a meghallgatására. A szép énekért éjjel az ágyból is kikelnek, hogy meghallgassák. Éjjel énekelnek az útonjárók, szekerezők s a legény is, mikor a leánytól eregel hazafelé, útközben mindig énekel. Számon is tartják, ki milyent tud, ki tud legszebben játszani keservest hegedűn. Ezeket hívják virrasztóba s más alkalmakra is. A férfiak kocsmában, borközi állapotban, lakodalom éjszakáin is fújnak keservest. Úgy kéri meg rá külön őket. Ezek a borközi állapotok a férfi keservek közvetlen meghallgatásának alkalmai.

*

A keserves népdalműfaj bemutatásánál nem tértem ki a dallamok és a szövegek külön zenei és nyelvi elemzésére. Ez igen túlnyúlna e tanulmány keretein. A keserveket elsősorban szerepük szempontjából mutattuk be, azokat az iratlan esztétikai, megjelenési törvényeket vizsgáltuk, melyek elhangzásukat kísérik. A személyes fájdalom, bánat transzponálását láttuk a művészi kifejezés megenyhítő szépségébe, egy sajátos történetileg meghatározott műveltség esztétikai törvényei szerint. A népdallam és szöveg szoros egysége, de a régies előadásmód finomságait, a kották rajzával a melizmák bonyolult jelzésével sem tudjuk visszaadni, érzékelni, mint ahogy nem tudjuk a sajátos belső hevületet sem a hétköznapi beszédétől eltérő hangképzést, a kottaképen jelezni. A hanghoz azonban hozzátartozik maga az énekes is; viselkedése, arca éneklés közben, s ezt a fénykép sem pótolhatja teljesen, mert az ének időben hangzik el s a fénykép csak egy pillanatot rögzít. Mégis szükséges néhány megjegyzést tenni az előadás külsőségeivel kapcsolatban is. Megkísérelve némiképp pótolni azt, amit csak a film és a hangszalag rögzíthet. Néhány meglepő tapasztalatra tehetünk így is szert.

Talán a legváratlanabb sajátossággal kezdeném. Az énekesek tudatosan kerülnek minden előadói fogást. Ez a keserveknél nemcsak abból következik, hogy amint láttuk, általában nem hallgatóságához szól, ill. csak kivételesen szólalhat meg társaságban. A régi stílus népi éneklésmódjánál egyáltalán, a kifejezetten másoknak előadott epikus énekeknél, a balladáknál sem találunk ilyeneket. Az ének elejétől végig egyforma tempóban és teljesen egyforma hangerővel szól, nincsenek benne, zenei kifejezésekkel élve, ritartandók, accelerandók, crescendók és diminuendók. Csak a szöveg és a dallamsor bővíülhet a több szótagból álló betoldások helyénél. Az énekes, ha történetesen keservest mások szemeláttára énekel, mozdulatlan, feje, arca, szeme, teste, keze nem mozdul többet, mint amennyit az éneklés, a szükséges szájmozgás idéz elő. Az énekes nem is néz senkire, legfeljebb a távolba, vagy maga elé a semmibe. Kezét rendszerint összekapcsolja, vagy ha ül, ölébe ejtve tartja egymáson. Vessük csak melléje kiemelő ellentétpárként a magyarnótázás és újstílusú énekmondás előadásmódját és mozdulatait. Főként a cigányzenével kísért előadások, nagy tempó és ritmus, valamint egy ütemen belül is előforduló hangerő és hangszínváltozásokat különösen olyan előadásnál, mikor a dal nem tánchoz vagy meneteléshez szól, hanem szabad előadásban szólal meg, (pl. rádióban). Ugyancsak idézzük fel a testtartások jellegzetes formáit. A csárdásnál, vagy berukkoló, vagy leszerelő katonák nótázása-

nál, kocsmázásnál, lakodalomnál. A feltartott kéz ujjaiával való ütemes mutogatás, tarkófogás, a legények egymás vállát karoló mozdulatát stb. vagy az énekesek összenézését, vagy valakire nézését, hirtelen fejbágásait, arcmimikáját stb. A keservesek éneklésének ezt a szigorú előadásmódját, monotóniáját csak a dallam kulturált melizmákkal ékes íve és a költői képek meglepő hasonlatai emelik a hallgató számára megdöbbenő élménnyé. (Ez a szigorú tartás, ez a klasszikus mérték más módon, a régi népi műveltség más művészi megnyilatkozásaiban is feltalálható, pl. a táncban.)

Mit mondhatnak ezek a tanúságok a népdalművelés számára?

Ha az előadás bizonyos külsőségekről, előadásbéli fogásokról lemond, – mint az igazi dráma is lemond a figyelmet elvonó díszletezésekről és jelmezekről – a lényegre irányítja a figyelmet. A dal lényege a dallam és a szövegben hangot kapó költői kifejezés egysége. A gondolati és zenei tartalom szép megformálásához a népi énekes feleslegesnek és méltatlannak tartja a tempó és a hangerőváltoztatásokat. A dallam szerves része azonban a díszítés, a melizmáció az alig hallható, ráfutó, kísérő, díszítő hangok és hajlítások, melyeket sajnos a népdalkiadványok ritkán mutatnak és soha sem tudnak teljesen visszaadni. Ahhoz hogy a népdalért lelkesedők eltanulhassák ezt a stílust, nem elég a kotta. A hangfelvétel meghallgatása is szükséges. Ezek azonban nem állnak rendelkezésünkre. Néhány gyűjtő s az Akadémia őrzi féltve az eredeti hangszalagfelvételeket, vagy belső használatra készült lemezeket. Sajnálatos, de így van: A magyar hanglemezzgyártás az elenyésző érdeklődésre hivatkozva nem tartja kifizetőnek s ezért nem is vállalja eredeti népzenei felvételek lemezre vágását és terjesztését. Márpedig a sokhelyt elakadt népdalművelés, oktatás, elmélyítésére, felrészítésére ezek nélkül nem is gondolhatunk. Nemcsak a keserves műfaj megismeréséhez, hanem egyáltalán az egész régi stílusban rejlő esztétikai finomságok, valamint az egész magyar népi hangszeres zenekultúra megismeréséhez elengedhetetlenül és égetően szükség lenne egy népzenei lemezsorozat megindítására. A háború alatt a rádió kiadásában volt egy ehhez hasonló kísérlet, de ez sem került szélesebb érdeklődés látómezejébe. Csak ezek a lemezek tennék lehetővé, hogy a hamis interpretálásokat elkerülve a magyar népzene valóban kifejtthesse Kodály Zoltán által is kívánt és remélt hatását az egész magyar szellemi életre.

A magyar népzene évszázadokon keresztül megőrizte népdalaiban az egyszerűságot. Környezetének többszólamú hatásai ellenére is. Miért? Végleges megnyugtató feleletet erre nem is adhatunk. Nem hiszem, hogy erre az alapját adó ötfokúság predestinálta csak. Nyilván voltak olyan értékei, melyek nem szorultak rá a többszólamúság által történő megszépítésre, s bizonyára igen fontos összetevője volt ez oklángolatnak az egyéni előadás szabad s mégis klasszikus törvények közé szorított dallamdíszítése és variálása, mely népzeneinket távolabbi egyszerűsámu zenével élő keleti népekével köti össze. Vagy talán népzeneinket régebbi stílusrétege is annyira személyes, egyedi előadású volt, mint néptáncaink régebbi rétege?

ANDRÁSFALVY BERTALAN

GONDOLATOK A NÉPZENÉRŐL

Komárom megyei népi zenekarok találkozója, újabb tanulságokkal

1964. október 2-án, este 6 órakor a komáromi Lenfonógyár tágas művelődési otthonában zsúfolt házzal – az OSZK, a népművelés és a rádió szakemberei előtt – második találkozóját tartotta a megye népi zenész társasága, összesen hét zenekar. Három nem jött el a találkozóra.

Sajátos „verseny”-jellege van az efféle találkozóknak, még akkor is, ha a verseny szót ma már senki sem emlegeti. A primások és zenekaraik a szó nemesebb értelmében mérkőznek egymással a dobogón nem az első–második helyért, hanem a közönség jobb szórakoztatásáért, hanqulatteremtésért, művészi és szakmai képességük megcsillogtatásáért. Ilyenkor kiváltképpen kidomborodik, hogy a zenészek, a „szórakoztató ipar” munkásának egyben művésznek is kell lennie. Nem elég, ha eleget tesz a néha-néha még feltűnő régi parancsnak, hogy „Ácsi cigány, ide a fülembel!”, vagy mai szelidebb formájának: „Eltárs, a menyasszonyomnak muzsikálja el, a nótáját!” – A népzeneésznek hangszerrel a kezében ezen felül nevelni és művelni is kell. Havonta, vagy hetente új számokat kell adni, új harmóniakon törni a fejét, mert a régi elavult. Igényes műsortervet kell szerkesztenie, ami kitölti a 4–6 órás „műsoridőt”, szórakoztat, de előbbre is visz: kiáll valami mellett, amit jónak itél akár a hagyományból, akár a napi új termésből. Hogy csak Biharit említsük: ez a cigányfiú szível-lélelkel kiállt az ő korában már-már a feledésbe merült kuruc nóták mellett, és az éppen akkor bimbózó verbunkoszene művelője, tehát egyszerre volt hagyománymentő és merész újító. A verbunkos, ami akkor új volt, éppen az ő vonóján vált „hagyományossá”, és Liszt, Erkel már ebből a „hagyományból” merít, sőt másfél évszázad múltán még Weiner, Kodály, Kenessey is értékeset talál benne, nem is beszélve arról, hogy manapság minden népi zenekar minden este verbunkossal szokott „bekezdeni”.

Míndez ma már hagyomány, de az 1800-as évek elején újítás volt a pest-budai Beleznay Kertben és Paradicsom Fogadóban, az ifjú Bihari vonóján. És merész „műsorpolitika”. Ez a cigányzenész megtanulta a Marseillet is, még pedig egy Párizsból hazatért munkás muzsikáló óráját hallgatva, és játszotta, alig húsz évvel Martinovicsék vérmezői lefejezése után. Kuruckori népi töredékeket „gyűjtött”, és azok nyomán játszotta a Rákóczi indulót, így „készítette elő” 48-as forradalmunk leggyűjtőbb zenéjét.

A népi zenekari találkozókön népzeneészeink versenyezhetnek abban, hogy melyikük miben újít, mit pártol, vajon csak a ma éppen divatos könnyűcske zenét ismételgeti-e, vagy bátran kísérletezik.

Dicséret illeti a találkozó résztvevőit már csak azért is, mert kislétszámú (4–5 tagú) zenekarokkal is tudnak művésztit produkálni. De mit tudnának akkor, ha megvolna a minimális 9 tag, klarinéttal, csellóval, brácsával? Tudunkkal ilyen teljes létszámú magyar népi zenekar jelenleg csak külföldön működik egy-kettő, itthon egy se.

Mit őriznek a hagyományból egy dunántúli megye népi zenekara? Játsszák a verbunkosokat, például Rózsavölgyi: D-dur verbunkosát igen méltóságteljesen adta elő a mocsai községi zenekar, az őszfejű Rigó Rezső primás vezetésével; Rózsavölgyi: Á-dur venburkosát a táti Halász-csárda zenekara, suri Horváth József vezetésével, egyenletes, kellemes tónussal édes mosolyt keltett a hallgatóközönség arcán. Kertész Zsigmond és Kóczé Antal száz évvel későbbi „palotás”-ait, helyesebben verbunkosait muzsikálja a sárisápi Kis Vendéglő ifjú primása, Horváth Géza és a tatai Vár Étterem jókiállítású zenekara Bús József primással, aki különben nevét „meghazudtolva”, a legvidámabb népdalokkal folytatja műsorát. RácZ Béla: Százszorszép keringőjével lepett meg bennünket az esztergomi Kék Duna vendéglő zenekara, pedó Horváth József primás hangulatos előadásában, ugyancsak RácZ Béla: Titánia keringőjét, nagyanyák kedvencét újította fel a tatabányai Postakürt Étterem primása, Duka Sándor. Sem a rádió népzenei adásaiban, sem népzenei találkozókön keringőt eddig nem hallottunk, holott dunatáji néptáncként ismeri a földkerekség, és a bécsi Strauszok mellett a komáromi katonakarmester fia, Lehár is világszerte keringőkirályként ismert. Hát hol van „otthon” a keringő, ha nem a vonósokon, kiváltképp manapság, amikor a katonazenekarok más úton járnak, a jazztánczene mellőzi, a szalonzenekarok pedig eltűnőben vannak. Csak helyeselni lehet, ha a komárom megyei népi zenekarok felkarolják a keringőt is. És milyen szépen muzsikálják! A balatonfüredi Anna-bálok hangulata zsong bennünk keringőzenéjük hallatára; és ez hozta a második

mosolyhullámot nemcsak az idősebb, de az ifjabb korosztály körében is a vendégseregben. Remek klarinétszóolóval lepett meg bennünket Rigó László, az oroszvári Városkapu Étterem zenekara Járóka István vezetésével Fáy Lenci nótáját újították fel, a hagyományt, amit kótában aligha talál fel a kutató. A finom cifrázásokat, átkötéseket, futamokat még maga az előadó sem ismétli ugyanúgy soha többé. Ez az, amit a szólásmondás afféle társszerzőségnek mond: az előadó belekomponál a műbe az előadás pillanatában, ami múló remeklés, megszületik és elenyészik, ismétlődés lehetősége nélkül. Eszembe jut a Kossuth-díjas Weiner Leó professzor, aki a kottát nem ismerő dunaföldvári klarinétosnak, Paramicska Györgynek a klarinét-variációit beleírta a saját partitúrájába, megszorítva a kezét, megköszönte a cigánymuzsikusnak, és társszerzőnek ismerte el.

*

A hét zenekar mindegyike bőven muzsikált magyar nótát, hallgatót és csárdást, főképp Dankó Pista tucatnyi közkedvelt dalát. Dóczy József szerzeményei közül kiűnt a Darumadár, mely köztudomás szerint egy évtized óta a Szovjetunió két világrészére kiterjedő területén a legelterjedtebb népies műdal, sajátos orosz tárgyú balladaszöveggel. Toki Horváth Gyula zenekara és Gyurkovics Mária operaénekesünk a kievi fellépése alkalmával kirobbanó sikert aratott vele, és azután több városban is előadta. A Darumadár felszállt, és két világrészben dalolják azóta. Kiszámíthatatlan a Komárom megyei népi zenekarok hatása például a szomszédos csehszlovák tájakra, vagy az idegenforgalmunk sűrűsödő vendégseregére. A határokat átlépő dalamok erősítik a népek közötti barátkozást, színeznék, ihletnek. A megye a nyugati főútvonalon terül el. Eddig is volt közvetítő szerepe: a polkadallamok ezen a tájon jöttek be északnyugatról. És Lehár és Kálmán világsikeres operettfináléiban éppen ez a hang, a duna-táji keringő és polka arat elsőprő sikereket. Budapestől New Yorkig, Pekingtől Melbourneig.

*

Bepillantottunk egy Komárom megyei komolyzenei hangversenyre is. Nem sok van, pár ezer főnyi hallgatósággal *havonta*. Ugyanakkor a szórakoztató zenés helyeket ennél jóval többen látogatják *naponta*. Amíg ez a helyzet fennáll, számolnunk kell vele, és népművelési alkalmakat kell megragadni a komoly zene népszerűsítésére minden kínálkozó helyen, mindenütt, ahol tömegek forognak.

Népzeneink színvonalát emelni kell. Rá kell szoktatni főképp a primásokat, hogy ismerjék a dalok szerzőit, a szerzők jelentőségét, a művek stílusát, értékét. Tudják, hogy mit és miért játszanak, azon felül, hogy a kedves vendég ezt kívánja, vagy épp parancsolja. Az évi találkozásokon már a műsorösszeállításukból tűnjék ki, hogy mit és miért tűztek műsorukra. Ezidén például egyetlen Bihari szám sem szerepelt műsorukon, holott Bihari születésének 200. évfordulója van, a nagy példakép éppen ezen a tájon nevelkedett primássá, innen vihette Pest-Budára a kuruc nótákat, a verbunkoszenét, amivel népszerűségét kivívta. Cigánymuzsikusaink megigérték, hogy október 21-én, Bihari születésnapján verbunkos muzsikával kezdenek, és megköszönték a figyelmeztetést. A műsorösszeállítóknak sokféle ötlettel kell felfrissíteni, ébresztgetni az alkotókedvet, a fantáziát, hiszen a népzeneink még képesek meglepetésekre. A műfajuk nem eltűnő, sorvadó anyag, hanem frissülő újraéledő valóság, szinte csodálatos szívósságú. Hát nem csoda-e, hogy Bihari egyik dallama immár másfél évszázada él, nélkül, hogy kottáját bárki is keresné, vagy meglelné kottaboltjainkban. Ilyen például: „Mikor a pénze elfogyott” verbunkosa, ami nem is kis művecske, méretében, súlyában vetekedik Strauss Kék Duna keringőjével.

Sokféle népzenei érték van népi zenészeink kezében és nagyszámú a hallgatóságuk. Nem közömbös tehát számunkra a sorsuk, művészetük, évenkénti egy-egy találkozójuk.

VOLLY ISTVÁN

SZÍNHÁZ

AZ ÖRDÖG CIMBORÁJA

Shaw elégedetlen volt kora társadalmával, javítani, alakítani akarta a világot. Oscar Wildenál a paradoxonok és az ironia csak játékos elemei a szórakoztatásnak, de Bernard Shawnál ezek már éles fegyverekké változnak, melyek sértenek, ijesztenek, rossz lelkiismeretet és rossz emésztést okoznak. Maga vallja: *„Lelkiismeretem igazi szószéki kellék; bosszant, ha azt látom, hogy az emberek nyugodtak, amikor pedig nyugtalanoknak kellene lenniök, és gondolkodásra kényszerítem őket, hogy így belássák bűnüket. Aki zokon veszi a prédikálásomat, ám vegye zokon! Mászt nem tehetnek!”*

G. B. Shaw a magyar színházakban „házi szerzőnek” számít, hiszen Mikes Lajos, Mészöly Dezső és Hevesi Sándor jóvoltából a századforduló óta állandóan jelen van a magyar színpadokon. Talán ennek a nemzeti hagyománnyá vált folyamatosságának köszönhetjük, hogy a Pécsi Nemzeti Színház az idén Shaw darabbal nyitotta meg a kapuit.

„Az ördög cimborája”, mint darab nem számítható az izgalmas színházi események közé, legfeljebb az eljátszása. A darab egy kicsit poros, történelmi háttérrel tölünk messze eső, konfliktusaiban nyoma sincs az igazi dráma feszültségének, utalásai sok esetben érthetetlenek és érdektelenek. A György király számlájára elhangzó megjegyzések kétségtelenül szellemesek, de két évszázad messzeségében ezek is súlytalanok, és nem alkalmasak a helyzetek kiélezésére, drámai fokozására. A darab tehát nem esemény, de jó alkalom a színház új értékeinek felvonultatására. Pályakezdők és a színházi pályán alig egy éve elindult művészek állnak a közönség elé, hogy bizonyítsanak.

„Az ördög cimborája”-t fiatal rendező, *Léner Péter* állította színpadra. A darab „porossága” érezhetően Lénernek is gondot okozott, s valószínűleg ennek köszönhető, hogy a melodráma a pécsi előadásban vígjátékká változott. A darab átértékelését bőven lehetne vitatni, mert új formájában egész bizonyossággal sehová sem lehet sorolni. Nem dráma, nem melodráma és nem vígjáték, de mindentől megőrzött egy keveset, így valahol a senkiföldjén lebeg, műfajok, formák és az idő felett. Léner Péter helyzete nem lehetett éppen irigylésre méltó, mert „Az ördög cimborája” már eredetileg sem dráma. Ha a hatásvadász érzélgős melodramát játssza el, Shaw szellemes megjegyzései is belevesznek a szirupos történetbe, s a mai közönség ahelyett, hogy a hősekkel együtt érzelegne, esetleg végigneveti a darabot. Ilyen megfontolásból érthető a közeledés a vígjátékhoz, mert így alkalma nyílik az alkotógárdának arra, hogy egy kicsit elkomédiázza a melodramát, s a helyett, hogy beleélne magát a szituációkba, inkább nevéssen rajtuk, néha egy-egy pillanatra megkomolyodva értelmes kommentárokat fűzzen a történelmelem, és általában az emberi élet eseményeihez. Az a paradoxon, amire Shaw az egész darabot építette, így is nagy gondot jelent a rendezőnek, mert a mai közönség hozzászólt az ábrázoláshoz, a tettek eredetének és okának pontos, lélektani megrajzolásához. Dudgeon Richard és Anderson lelkész mindebből eredően titokzatos idegenként álltak a pécsi közönség előtt, és amikor az előadás végetért, legtöbbször nem hitték el, hogy tényleg vége, várták a harmadik felvonást... Léner Péter rendező az eljátszható darab és élvezhető előadás kedvéért lemondott a műfaj egyértelműségéről, és ezt minden bizonytalansággal helyesen tette. A rendezést dicséri az a tény, hogy a hangsúly az érzélgős meséről a szellemes csevegésre helyeződött, s a legnagyobb sikert Paál László Burgoyne tábornoka aratta.

A közönség nagy érdeklődéssel várta a színház új művészeinek, *Halász Juditnak*, *Izsóf Vilmosnak* és *Várady Szabolcsnak* a bemutatkozását. Izsóf Vilmos főszerepet kapott, és lényegében jól oldotta meg. Az első képben, az első pécsi színpadra lépés okozott egy kevés bizonytalanságot és mesterkéltséget, de ezen tehetségével

hamarosan úrrá lett a fiatal színész, és egyenletes, szellemesen elegáns játékaival a bemutató egyik legjobb alakítását nyújtotta. Sikeresen mutatkozott be Halász Judit és Várady Szabolcs is. Eszter alakja határozott, gondosan megfogalmazott epizód-figura volt, Halász Judit gesztusai érzékletesek, kifejezőek. Valószínűleg azok közé tartozik majd, akiknek nem kell megszólalniuk ahhoz a színpadon, hogy valakit eljátszanak.

Swindon őrnagyról a legtöbb ember csak azt jegyezte meg, hogy kisképességű katona volt, és a butasága már-már nyomasztóvá vált. Swindon őrnagy alakját ilyen kitűnően (eszünkbe sem jutott, hogy az őrnagy nem igazi) Várady Szabolcs jelenítette meg.

Az est legjobb alakítását *Paál Lászlótól* láttuk. Burgoyne tábornok figurája kitűnően sikerült. Érdemes figyelni Paál Lászlóra! Évek óta az élvonalbeli pécsi színművészek közé tartozik, s az utóbbi két évben szinte minden alakítása kiemelkedő. Játéka egyre tudatosabb lesz, félmozdulatokkal, apró gesztusokkal pillanatok alatt atmoszférát tud teremteni.

Egyenletes megbízható alakítást láttunk *Iványi Józseftől* és *Labancz Borbálától*. Labancz kitűnően azonosult Dudgeonnéval, Iványi „átváltozása” volt figyelemre méltó. Jó alakítás volt *Ambrus Edit* Andersonnéja és Paál Lászlóhoz hasonlóan kiemelkedő *Karikás Péter* Kristófja. Az eszelős Kristóf Karikás Péter játékában ragyogóan motíválta a darabot, több volt, mint egy eszelős legény, néha szinte félelmetessé vált.

Lux Adorján díszletei esztétikus, praktikus játékeret biztosítottak a szereplőknek.

Shawval elegáns dolog szezon kezdeni, de Shaw életművéből lehetett volna jobb, és hozzánk közelebb álló darabot is választani. Elképzelhető, hogy „Az orvos dilemmája” nagyobb sikert arat, nem szólva arról, hogy színpadra állítása is izgalmasabb feladat . . .

BERTHA BULCSU

A III. RICHÁRD PÉCSETT

A mai ember beül a nézőtérre, tudja, hogy minden színpadi mozzanatra gondosan, szinte matematikusan ügyelni kell, tudja, hogy a Shakespeare-művek mai bemutatóit csak „rendezői alapon” lehet vizsgálat tárgyává tenni, többre nem vállalkozhatunk, mert egy bemutató kapcsán nem lehet lényegesebbet és újabbat megállapítani, mint amit a kutatók eddig általában megírtak. Az első színházi percek atmoszférája után pedig esetleg már meditatálhatunk is: összehasonlítjuk a kor jelenségeit a konkrét színpaddal, az előadással. A színház évtizedek óta különböző válságokkal küszködik, kezdetben a rádió, később a hangosfilm, mostanában pedig a televízió tömeghatása miatt, s közben a színház – ha időnként kissé görcsösen is, de áll ebben a különös küzdelemben, önmagából és a művek tartalmából, formájából mindig azt akarja kiszűrni, ami a modern ember számára a legfontosabb . . . Gloster jön, egykedvűen és bicegve a matematikai egységekre bontott színpadtér belsejéből, különös, gúnyos és démoni, tulajdonképpen egy zseniális gonosztevő áll a színpad előterében, végigméri a közönséget, egyszerűség, kevés gesztus, Gloster átkozottul zseniális és eszes, véresen gonosz, zsarnoki mivoltjában is lenyűgöző. Az egyik pillanatban cinikus, a másikon szelíd és ájtatos, a harmadikban egyetlen kézmozdulattal dönt rokonai és barátai sorsa fölött, szemrebbenés nélkül ad utasítást a legszörnyűbb bérnyílókosságra, a negyedikben ravasz és szellemes udvarló, a leggroteszkebb szituációkban is azonnal feltalálja magát, házárd lovag, ha kell és elsőrendű katona, véres harcok bizonyítják Gloster hősiességét és harci tudományát. Bonyolult jellem, tragikus magányérzet gyöttri, titkos példaképe tulajdonképpen mindig az apja volt, őt szerette csak, de őt is voltaképpen a lelke mélyén. Richárd király szükségképpen bukik el,

mert tehetségét, energiáját az erőszak, a rombolás és az embertelenség szolgálatába állította, és minden emberséges és tisztességes erő szükségképpen szembe fordul vele.

A Pécsi Nemzeti Színház előadásának – rendezésének és színészi játékának – sajátosságos, a modern színházi dramaturgiákra emlékeztető ritmusa van. A rendező *Dobai Vilmostól* az utóbbi évek színházi tapasztalatai alapján megszoktuk a kiegyensúlyozott koncepciókat, a precíz, kulturált rendezéseket, de ezek a rendezések ugyanakkor sohase lépték át az erősen intellektuális, a szerverdélyekkel szemben mindig egy kissé higgadt magatartás határvonalát. Nagyjából most is ez Dobai Vilmos rendezői alapállása: igyekezett kialakítani egy viszonylag egyenletes atmoszférát, beleépítve mindazt, amit mostanában nagyjából korszerű shakespearei színháznak nevezhetünk. A nagy művek minden korban másképpen tükröződnek, Dobai ebből kiindulva mindenekelőtt a gondolati elemeket igyekezett hangsúlyozni, hiszen a III. Richárd végülis nem grand guignol tragédia, a romantikus rémségek mellett egy zseniális alkat különös, emberileg lényeges vonásokból álló tragédiája bontakozik ki a színpadon. Gloster herceg, a későbbi III. Richárd király szellemileg, logikailag, áttekinthető képességben, nagyvonalúságban és vezetési hajlamban a környezete fölött áll. A rendezés gondolati koncepciója teljes világossággal emeli ki a néző számára ezeket az összefüggéseket, a mű lényegét sűríti össze a közönség számára.

Természetes, hogy a korszerűségnek nemcsak bonyolult belső elemei vannak, a művet konkrét megoldásában is közelebb kell hozni a mai emberhez, tempósabb és tisztább lelkivilágához, és ez már nem egészen egyenletes képet mutat. Az igaz, hogy az egész játék – túlzásfoltossága ellenére is könnyen áttekinthető, de emellett egy teljesen új játékfelfogásra lett volna szükség, legalábbis a Pécsi Nemzeti Színház eddigi Shakespeare-előadásait illetően, ami teljesen különbözik a korábbi évek lassú, nehézkes és többórás produkciók művészi mechanikájától, ugyanakkor nem pusztán utánazata egyik vagy másik korszerű színházi törekvésnek. Ez csak néhány színész alakításában sikerült, emellett viszont néhány egészen gyenge, darabos és jellegtelen színészi kísérletet is láthattunk, és néhány naturalista megoldást. Mindenesetre a III. Richárd pécsi előadása ezekkel a játék- és ritmusbeli zavarokkal együtt is figyelemreméltó művészi munka.

Shakespeare III. Richárdja, különösen a történelmi hátterek ismerete nélkül, első hallásra nem könnyű, nem közérthető darab. Nagy munkát jelent a rendezőnek, a dramaturgnak, de különösképpen a III. Richárdot alakító színésznek, hogy a tulajdonképpen egyszemélyes tragédiát, Gloster gondolatait, jellemének különös és bonyolult vonásait a néző számára világossá és összefüggővé tegye. *Bánffy Györgynek*, a címszerep alakítójának ez szinte maradék nélkül sikerült. Bánffy György már évek óta megpróbál egy olyan játéktípust kialakítani, amelynek a segítségével a néző világosabban és pontosabban követheti a mű gondolati pályáját, és ezt a játéktípust alkalmazza a III. Richárdban is. Gloster, mint erről az előbbieken szó volt: nagy egyéniség, és ami dramaturgiai szempontból még ennél is fontosabb: nagy színész. Bánffy György megfogalmazásában ezt a Richárdot láthatjuk, szinte az előadás minden részében remekül érzékelteti ennek a jellemnek minden reagálását. Kezdeti, inkább csak gondolati machinációit, majd véres nosztalgiáit szinte borotvaélre állítja a király váratlan halála. Cselekedni kell, s a meditáló Gloster hercegből pillanatok alatt konkrét, cselekvő fenevad lesz. Bánffy György „megtanulhatatlan” eszközöket vonultat fel az előadás folyamán, ugyanakkor nem feledkezik meg az olyan döntő színpadi tényezőkről, mint például: a közönség feltétlenül szeretné hallani és megérteni mindazt, ami a színpadon történik, s hogy a színpad bizonyos mozgáskultúrát is kíván a színésztől. Bánffy átérez, biztosan mozog a jellem bonyolult útvesztőiben: gáláns és ravasz férfi, amikor egy tragikusan kihegyezett szituációban megkéri Lady Anna kezét, tulajdonképpen itt próbálja ki először önmaga képességeit, itt lehet először megérezni, hogy mint egyéniség, fölülte áll egész környezetének. Azután másfél órával később elkövetkezik a második leánykérés, Richárd éppen hadba készül, az egész aktus terhes a számára, oda se figyel, már abszolút győztesnek érzi magát, pedig ekkor éri az első vereség. Két magasfokú szituáció egy gondolatilag hangsúlyozott előadásban, és Bánffy mind a kettőt remekül oldja meg. Richárd minél kö-

zelebb kerül a trónhoz, annál jobban eluralkodik rajta a véres játékszenvedély mellett egy furcsa, groteszk bizonyítási vágy: hibái ellenére is mindenre képes. A döntő fordulatban félelmetes: a trón megszerzésének a pillanata, Buckingham mellette áll, az ígért birtokok és kegyek reményében elégedetten mosolyog, s ekkor Richárd egy vad zsarnoki mozdulattal csókra nyújtja a kezét. A trón megszerzése után egyre gyorsuló ritmusban a trón megtartásának ötletekben szegényebb, de vérben gazdagabb munkája következik, majd a befejező szakasz érdekes lélektani mélysége, ez talán az egyetlen pont a tragédiában, amikor Gloster Richárdban egy pillanatra felvillan valami nemesen férfias. Lassan már belefárad a gyilkosságokba és a gyilkoltatásokba, azután elkövetkezik a negyedik felvonás negyedik színe, befutnak a hírnökök a jelentésekkel, s Richárd pillanatok alatt megérti: elkövetkezett a végső leszámolás ideje: „El Salisburybe! Mit okoskodunk itt! Nagy csatát nyerhetünk vagy veszíthetünk . . .” Ez az a pillanat, amikor mindent egy mozdulattal leráz magáról, ami volt, gnóm teste szinte szoborszerűen kiegyenesedik, és boldogan indul Salisburyba, hogy megküzdhessen.

Miként a Pécsi Nemzeti Színháznak nagy művészi dicsérete a III. Richárd előadása, Bánffy Györgynek éppen úgy – ez a szerep alkalmat adott, hogy eddigi művészi pályájának maximumát nyújtsa.

THIERY ÁRPÁD

GONDOLATOK KATYERINA IZMAJLOVÁRÓL

Katyerina Izmajlova, vagy amint korábban nevezték: *A mcenszki járás lady Macbethje Nyikolaj Leszkov* döbbenetes kisregényének köszönheti létezését. A cári Oroszország írója shakespeare-i ihletésű hősnőjét azonban korántsem ruházta fel shakespeare-i jellemmel: Katyerinát nem elvakult és féktelen becsvágya kergeti gyilkosságok sorozatába és végül öngyilkosságba, hanem a durva és zsarnoki apósának, hitvány férjének házában öt körülvevő unalom és szeretetlenség aljasítja le. A XX. század jelentős szovjet zencszerzőjének, *Dimitrij Sosztakovics*nak 1934-ben bemutatott operájában még tovább differenciálódik Katyerina alakja: a négy felvonásba sűrített, tömény drámai szituációk során egy boldogságra, a valakihez tartozás öszinte érzésére vágyakozó asszony járja végig keserves életútját a tragikus beteljesedésig. És mert megtalálni vélt boldogsága elérése, megtartása érdekében nem ismer akadályt, válik szükségszerűen apósának, férjének, majd szerencsésebb vetélytársnőjének, végül önmagának gyilkosává. Ezt a Katyerinát ismerhette meg a közönség a Sosztakovics remekmű magyarországi bemutatójára vállalkozó pécsi operatársulat előadásain.

A Kisvárosi Lady Macbeth nagyszerű élményt, a rendkívüli feladathoz mérten is egyenrangú zenei megvalósítást, a drámai cselekményhez méltó izzó hőfokú előadást nyújtó bemutatója jelentős tett az erőteljesen fejlődő pécsi operatársulat életében. Bár az opera bejárta a világ csaknem valamennyi jelentős színpadát, egységesen kialakult rendezői és előadási hagyományról még aligha beszélhetünk. Ezért *Horváth Zoltán* rendező, valamint *Paulusz Elemér* karmester sajátos elképzeléseiket a csodálatos mesterségbeli tudással megírt partitúrára alapozták. Felismerték a partitúrának, valamint a ragyogó, bár nem egyszer szokatlan hangszerelésnek azt a lényeges vonását, hogy egyszerre két síkon nyilatkozik meg: a külső cselekményekben és a szereplők, a hősök rejtett érzéseiben, szándékaiban. Az éles, gyakran megdöbbentő kontraszthatásokra épülő sosztakovicsi zene helyes értelmezéséből született meg Katyerina Izmajlova itteni alakja, akit a pécsi előadáson *Illés Éva* és *Cseri Timea* személyesített meg a jellemábrázolás hiteles, szuggesztív erejű, zeneileg is pontos tolmácsolásával. Az operairódalom e hallatlanul nehéz, de hálás drámai-szoprán szerepe sok vitára adott alkalmat. Ismerjük a moszkvai bemutató rendezőjének, *Mihajlovnak* rendezői koncepcióját, mely eltér a pécsi elképzelésektől. A pécsi Katyerina ugyanis nem a

leszkovi lealjasult, elvetemült nő, aki még unokaöccsét is kész megfojtani, de nem is az „*egyetlen tényugár egy sötét birodalomban*”, ahogyan *Sosztakovics* az angol libretto előszavában feltűnteti. Rendkívül bonyolult és összetett egyéniség, akiben túlfűtött érzelmevilága és környezetének fojtogató hatásai dominálnak. *Sosztakovics* logikus következetességre törekedve, Borisz Izmajlovval, az apóssal első megjelenésekor azt kérdezteti, hogy lesz-e gomba ebédre? Majd az eredeti orosz szöveg szerint utasítja Katyerinát, hogy készítsen patkánymérget. Ő maga adja tehát Katyerina kezébe azt a mérget, melyet az események alakulása során később az asszony belekever majd apósa gomba-ételébe. A magyar fordítás hibájából ez a rendkívül fontos mozzanat nem kapja meg eredeti értelmezését, így hiányzik az a láncszem, mely Katyerina tettének maradéktalan megértéséhez szükséges. A tette való elhatározás Katyerinában először szeretőjének, Szergejnek brutális megkorbácsolásakor támad fel. Horváth Zoltán rendezői felfogása arra alapul, hogy Katyerinának nincs ideje és lehetőség gondolkodásra, mérlegelésre. Ha gondolkodna, talán másképp cselekedne. Talán feltámadna benne a lelkiismeret, vagy legalábbis a félelem érzése. Ezt a Katyerinát azonban ezekben a pillanatokban nem érdekli más, mint hogy eltávolítsa az útból az öregembert, (aki kezébe adta a patkánymérget) és zavartalanul szerethesse Szergejt, akiről azt hiszi, hogy őt önzetlenül és őszintén viszontszereti. A tette való rádöbbenés csak akkor jelentkezik, amikor víziószerűen látni véli meggyilkolt apósát. Férjének megfojtása után sem reszket: kemény hangon ad parancsot a holttestnek a pincében való elrejtésére. Csak a harmadik felvonásban érződik benne a rettenetesség, amikor szüntelenül a pincejáró felé téved tekintete. *Illés Éva* és *Cser Timea* Katyerina-alakításának értéke épp abban rejlik, hogy nem akar a nézőben kezdettől fogva szánalmat és rokonszenvet kelteni. Mert ha egy líraibbra szelídített Katyerina bontakozna ki a néző előtt az opera első felében, akkor hatástalanná válna a freskószerűen megkomponált negyedik felvonás megdöbbentő dramaturgiai fordulata. Mert ott, a Szibériába vezető gyötrelmes úton válik a néző számára Katyerina bűnösből áldozattá, amikor olyan aljasul intézi el az az ember, akiért gonosztetteit elkövette. Amikor átadja utolsó harisnyáját Szergejnek, csak hogy megtartsa őt, de az jellemetlenül új szeretőjéhez viszi, döbbenünk rá, hogy Katyerina milyen szerencsétlen. kihasználta, szerelméért mindent feláldozó, de végül mégis magára maradt nő. Most valóban sajnáljuk. De már késő: a komp elindult a vizen és Katyerina a hullámok között leli halálát.

E tragédia okozói: Borisz Tyimofejevics Izmajlov, a rideg, könyörtelen após, Zinovij Boriszovics Izmajlov, a hitvány és tehetetlen férj, valamint Szergej, az őszinte emberi érzelme helyett pusztán a kényelmes, gondtalan életre számító szolga. Színpadi megformálóik: *Marczis Demeter*, *Wagner József* és *Csányi János*. Az ő szereppel azonosuló, túlfűtött szenvedélyességű alakításuk tükrében válik Katyerinából, a tragikus hőnőből mindannyiunk szánalmára méltó, szerencsétlen sorsú ember. És valamennyiük művészi törekvéséből mindannyiunk számára élményt jelentő, művészi ízzású színházi előadás.

D. NÁDOR TAMÁS

ÉVADKÖZI MEGJEGYZÉSEK

Korai lenne öt-hat bemutató alapján egyöntetű véleményt alkotni az idei színházi évadról, még kevésbé arról, hogy a színház kollektívája által kitűzött nagy célt, az egyetemes tömegszínház jellegét mennyire sikerült kialakítaniuk, mégis hasznos lehet, ha már most felhívjuk a figyelmet néhány, máris jelentkező problémára.

A műsorterv összeállításakor az a mindenképpen dicsérendő elv vezette a színház vezetőit, hogy népszerű, színes, változatos skálájú darabokkal a közönség minden rétegét kielégítsék, behozzák a színházba, hisz nincs szomorúbb dolog, mint üres vagy félig telt nézőtér előtt játszani. A műsorra tűzött darabok valóban igen széles skálát

tükröznek: a giccsbe torkoló kassza-operettől (Mária főhadnagy) a Shakespeare műveik között is tekintélyes III. Richardig, Shawtól Brechtig, Csehovtól Fejesig ível a program. S az emberben mindjárt fel is támad az aggodalom: nem sok-e mindez a jóból. Nem azt sokaljuk persze, hogy Millert Csehov követi, hogy a múlt század orosz világa után a Rozsdatemető vagy a Bukás után megdőbbsentően mai storija elevezedik majd meg a pécsi színpadon. A korok, szerzők, stílusirányzatok, eszmei mondanivalók e sokoldalúsága valóban alkalmas arra, hogy kielégítse a közönség sokrétű igényét, egyáltalán nem biztos azonban, hogy a többséget jellemző átlagigényt kellően szolgálja-e. Egy szempontból biztosan nem: hiányoznak az időszerű témák, az újabb magyar drámák, és ez elég komoly hiba. A Rozsdatemető önmagában édeskevé. Sokkal több mai magyar drámát kellene Pécssett is játszani: Hubayt, Kállait, Darvast, Németh Lászlót, Mesterházit, Dobozit – és fiatal kezdők műveit is, még akkor is, ha ez kockázattal jár. A színház fő feladata mégiscsak az, hogy sajátos művészi eszközeivel formálja a tömegek szocialista tudatát, már pedig ezt elsősorban a mai társadalmi, politikai, emberi problémák felvetésével valósíthatja meg. A színpad önmagában zárt, sívár és holt világ, mindaddig, amíg fel nem gyúlnak a rivalda fényei, és meg nem kezdődik a játék. A művész vágyak, eszmék, küzdelmek és bukások tükrét tartja a néző elé, hogy belenézve mindenki magára ismerjen, és levonja a szükséges tanulságokat. Nem mindegy tehát, hogy mennyire közeli, mennyire érthető és a mához szóló a téma, mint ahogyan az sem érdektelen, hogy a korszerű tartalom korszerű formában kerül-e a közönség elé, vagy olyan ellentmondásosan, mint a november végén bemutatott két Brecht darab.

Tévedés ne essék, az igazi jó dráma Shakespeare korából is jelentőset, sőt újat is tud mondani a huszadik század közönségének, és az úgynevezett mai téma is tartalmazhat korszerűtlen gondolatokat. A téma időbeli közelsége önmagában még nem biztosítja a korszerűséget, de azért mégiscsak az az általánosabb, hogy az egyes korok emberei, elsősorban a saját koruk, életük problémáit elemző művekre kíváncsiak. Egy tömegszínház nem mondhat le a mai magyar valóságot ábrázoló, hazai, modern drámákról.

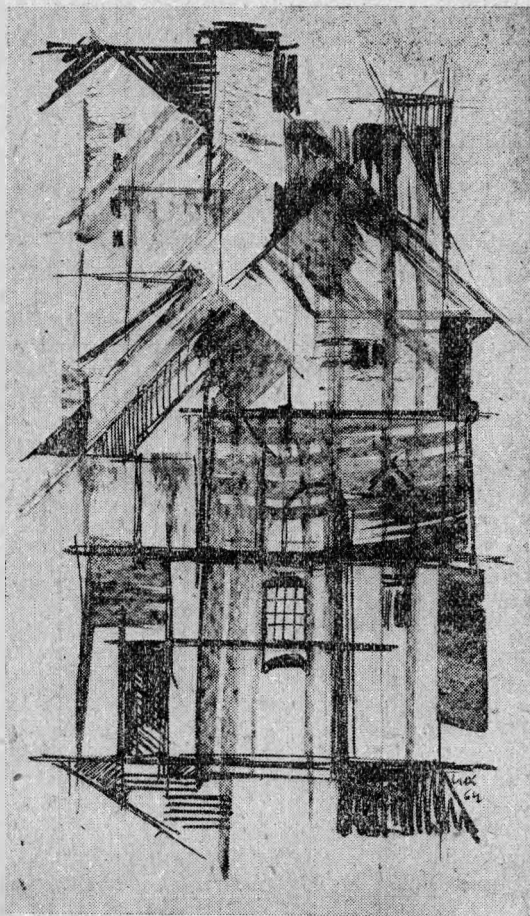
Tudjuk, hogy kevés magyar dráma születik mostanában, és ami van, az se mind remekmű, de hol van az előírva, hogy bizonyos mércén felül csak kipróbált, bevált és remekmű szinten előadható drámát lehet bemutatni akármelyik magyar színpadon is. A kísérletezés, tovább megyünk, a tévedés joga a pécsi színház számára is megengedett, még akkor is, ha nemrég a Tigris-ügy kapcsán eléggé súlyos bírálatok érték a színház vezetőségét. Nem elég csak tárgyálni a fiatal szerzőkkel, várni, amíg beküldik műveiket. Előbük kell menni, dramaturgiai, szakmai tanácsokkal konkrétan segíteni nekik. Egy színháznak nem lehet szebb feladata, mint hogy bábáskodik az új drámák életrehevívásában, kutatja, felfedezi, segíti a fiatal tehetségek kibontakozását. Amennyire dicséretes az Pécssett, hogy bátran adnak igazán nagy szerepeket egészen fiatal, de tehetséges színészeknek, ugyanúgy hiba viszont, hogy alig törődnek a mai magyar drámákkal. Kezdőkével és a már „befutottakéval” sem. Reméljük, hogy azért előbb-utóbb Darvas, Sarkadi és a többiek is műsorra kerülnek. Főleg annak örülnénk, ha eredeti darabbal, mert ugye egy fővárosi szezonban végigjátszott, televízióban közvetített drámát valóban nehéz és kockázatos vidéken megegyeszer műsorra tűzni.

A pécsi színház mindig híres volt arról, hogy sajátos, mondhatni önmagával mérhető stílusa van. Ha az utóbbi években nagy volt is az elvándorlás, ha több komoly művész és rendező el is távozott Pécsről, a megmaradt és céltudatosan kiegészített gárda ma is jelentős erő képvisel. Feltétlenül alkalmas arra, hogy kialakítson egy sajátos pécsi stílust, játékbán, rendezésben egyaránt. Tudjuk, hogy a pécsi Nemzeti Színház négy szekciója szervesen és elválaszthatatlanul összetartozik. A Liliom előadása éppúgy egyetemes sikerük, mint a balettkar nemzetközi elismerést kivívott produkciói, vagy az operatársulat jelentős Sosztakovics-bemutatója, de éppen ezért kockáztatjuk meg azon véleményünket, hogy a színház e négy szekciója között ma még

elég nagy nívóbeli különbség, legalábbis egyenetlenség észlelhető. A következő évek során úgy kellene a szerződtetéseket irányítani, hogy fokozatosan egy színvonalra kerüljön mind a négy részleg. Pontosabban a prózai társulat is rendelkezzen olyan erővel, hogy a másorra tüzött műveket kivétel nélkül minden esetben egy bizonyos, az eddiginél magasabb átlagszinten tudja színpadra állítani. Senki sem tagadhatja, hogy a jelenlegi gárda is képes egészen kiemelkedő teljesítményekre, – de az átlagnívót javítani mindenképpen szükségesnek látszik, különösen a prózai társulatnál.

A műsorpolitika javítása, finomítása, a pécsi színház sajátos stílusának további kimunkálása, a teljesítmények egyenetlensége, a megfelelő embert megfelelő szerepre alapelv következetesebb alkalmazása – mind olyan feladat, amelyet a színház nagy tapasztalattal rendelkező, hozzáértő, szakavatott vezetősége meg tud oldani. Idő és türelem természetesen kell hozzá – a közönség és a kritikusok részéről is.

VASVÁRI FERENC

LUX ADORJÁN rajza

Erről a filmről nagyon ellentmondásos híreket hallhatott az ember. Olyanok is elvetették, akiknek véleménye eddig mindig helytállónak bizonyult. Volt előadás, amelyen 50-100 ember jelent meg, és annak fele nem várta be a végét. Viszont egyetlen kritikus sem akadt, aki elmarasztalta volna.

Örülök, hogy megnéztem. Ha nem megyek el, kétségkívül elmulasztok valami fontosat. Azokat is megértem, akik nem tudtak mit kezdeni vele, mert valójában nálunk még szokatlan eszközökkel dolgozik. A cinema verité szabályait követi: az életből vett, látszólag nem megkomponált képekkel bizonyít. Tehát eleve lemond a kerek cselekmény igényéről, és amit közöl, az alig szolgál egyebet, mint a fantázia felkeltését és a gondolkodás megindítását.

Azt hiszem, különben lelki alapállás kérdése az egész. Hogy erről részletesebben beszélhessek, minden szándékom ellenére, röviden el kell mondanom a film tartalmát. A lehető legközönségesebb történet. Öt közöttünk élő sikeres feltaláló, két lakatos, két mérnök és egy agronómus mondja el egy-egy találmányának történetét, és közben mindazok megszólalnak, akik valamilyen formában előbbre vitték az ügyet, kiálltak érte, – vagy akadályozták. Mérnökök, egyetemi tanárok, különféle felsőbb és alsóbb hatóságok emberei. Nem egymás után mondják el a dolgokat, hanem úgy, ahogy a valóban megtörtént esemény szálai azt megkívánják. Ha kell, ismétlésekbe bocsájtkoznak, tehát ugyanazt a szöveget akár két, három alkalommal is elmondják. Ez azonban soha sem válik öncélúvá, és csak akkor kerül erre sor, ha egy közben történt esemény révén az ismétlés más színezetet kap, vagy ellenkező előjelűvé válik.

Ez a látszólag sablonos és majdnem termelési történet azonban már az első képtől kezdve valósággal döbbenetessé válik. Nem az a döbbenetes, amit mondanak és még az sem, ahogy mondják, hanem ami mögüle gomolyog elő. Ez az öt találmány valójában választóvíz. Embereket tesz próbára, hőssé formálja, vagy elveti őket. Az egyik mérnök szerint nem feltalálni nehéz valamit, hanem elintézni. Feltalálni, bárki feltalálhat olyat, ami benne él már a korban, de azt elintézni, hogy ebből valóban valami hasznos legyen a köznek, elképzelhetetlenül nehéz. Ez a film „konfliktusa”, az előreivő jószándék és a változástól rettegő maradiság küzdelme, s ezért képtelen az ember részvétlen maradni. Képtelen akkor, ha a saját sorsán túl él benne a közösség egésze iránti aggodás. Ha kiégett, vagy közömbös valaki, akkor nem tud mit kezdeni a filmmel. De ha a néző olvasta valaha, s megpróbálta átélni Semmelweis örületbe hajló küzdelmét, Koch, Pasteur, Galilei kálváriáját – akkor ökölbe szorul a keze.

A film öt olyan találmányról beszél, amelyek már kipróbált és sikeres. Ezeket a világ több részén használják is már, nálunk alig. A Heller-féle zárt rendszerű hűtést az angol kapitalisták megvették és fel is használták. Csak Magyarországon nem, ahol szintén rendkívül nagy probléma a víz előteremtése. Itt még nem hisznek benne. A Pál-féle légpárnás csiszológép iránt szerte a világon érdeklődnek, Magyarországon hat darab van belőle. Ezek közül is az egyiket egy dohánygyár igazgatója csak azért vette meg 25 ezer forintért, mert látta működés közben. Fogalma sem volt ugyan róla, hogy mire jó, de azt gondolta, hogy valamire majd csak felhasználhatja.

Ez a feltaláló, Pál József, sikeres ember. Lakatos, aki feltalált valami olyasmit, amit mérnökök sem tudtak. Groteszk, hogy most jár az első technikumba, ahol az alapelemeit tanítják annak, amit ő már feltalált. A filmen megjelenő egyik mérnök szavai szerint az elméletileg képtelen, de gyakorlatilag jó, egyszerű szakemberek sokszor csodálatos dolgokat tudnak elővarázsolni. Gyakorlati tudásuk, gondolkodási készségük révén. Ez az eset is ilyen. Egyébként Pált az állam megbecsüli. Jelentős feltalálói – és Kossuth-díjat kapott. Boldog és kiegyensúlyozott lehetne, de nem az. Anyagi érdekeltsége nincs, hisz a pénzt megkapta már. De munkáját alig használják.

Pedig ő hisz benne, és használni akar a népgazdaságnak. Így, ez a mondat sematikus hangzik, de ennek az embernek el lehet hinni. Aminthogy a többi négynek is. Ez az öt találmány sikeres, már megakadályozhatatlan, de 5–15 év kellett, amíg embertelen küzdelem után célhoz értek, pusztán azért, mert más-más módon, de ugyanazzal a konok megszállottsággal küzdöttek azért, amit megteremtettek. De a film, ha nem is mondja, érezteti, hogy mennyi mindenki más kallódik el, akikben nincs annyi fölös energia. És itt válik a film szenvedélyessé és egyúttal izgalmassá. E nélkül a film nélkül sok jelenség érthetetlen, és ezzel sok minden érthetővé válik. Az emberben felkel az indulat, s nem érti, hogy miért nincs törvény ezek ellen a gonosz-
tettek ellen.

Furcsa módon ez az öt ember nem könnyű ember. Mindnek jö a humora és éles a nyelve. Indulatosak és nehéz velük bánni. De valamennyiben közös a legyőzhetetlenség, az, hogy soha meg nem adják magukat. Vádirat ez a film az ostobaság és a gonoszság ellen és szenvedélyes védőbeszéd a közéleti tisztaság és az értevaló küzdelem mellett.

Mindaz, amit itt elmondtam, úgy derül ki ebből a filmből, hogy ez az öt ember kérdésekre válaszol. Néha-néha megszólal más is, egy-egy szakember és esetenként megjelenik maga a találmány munka közben. Bemutatják azt is, hogy mit helyettesít, mit könnyít meg és mi a haszna. Sokszor csak jelez, a fantáziát kelti fel és hagyja az emberi agyat munkálkodni. Látszólagos komponátlanlanságával, a kerek történet hiányával, de úgy, hogy mégis teljes egészet ad. Minden kerek filmben van valami stilizáltság, valami szintetikus, az a lélek mélyén megbúvó hátsó gondolat, hogy a történet úgymint kitalált. Itt a fordítottja érvényes. Az, hogy az utolsó szóig minden igaz, még külön feszültséggel tölti el a nézőt. Van olyan jelenet a filmben, amikor az egyik mérnök dr. Heller, több, mint 15 percen keresztül kérdésekre válaszol. Ezalatt nem látunk mást, csak az arcát. Mégis a film talán legizgalmasabb része ez. Egy okos, harcos és bölcs ember keresetlen, sokszor óvatos mondatai és gyakran változó arca mögött sokkal több van, mint ami szokványos képekkel kifejezhető lenne. És sokkal több benne az izgalom is. Ez az izgalom elsősorban intellektuális. De nem pusztán az, mert végül is felkelti a szenvedélyt a köz érdekei iránt. A pozitívot elválasztja a negatívától, a harcosságot a langyos megalkuvástól. Ez a film legfőbb érdeme.

Ebben azután egyenként osztoznak: a rendező, aki ezt a látszólag meg nem komponált eseménysorozatot megalkotta, bátran és szenvedéllyel; az operatőr, aki úgy tudott arccokat fényképezni, hogy egy arc 15 perc elmúltával sem vált unalmassá; az öt feltaláló, aki színészeket megszegyenítő természetességgel, mély realizmussal állt a kamera előtt; és maga a néző, aki akarva, akaratlanul szereplője volt a filmnek, mert már az első kockától kezdve benne élt a cselekményekben. Ezért nagy ez a film és ezért sajnáltam volna, ha nem néztem volna meg. Az utóbbi évek egyik legszenvedélyesebb és legbátrabb magyar filmje.

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

KOLTA FERENC

EPILOGUS ÉS PROLOGUS

„Két vita az ifjúsági irodalomról, és néhány tanulságuk

Bár már Platon is sürgette külön az ifjúságunknak szóló művek írását, a gyermekeknek egészen a felvilágosodás koráig kellett várniuk, amíg a nekik szánt irodalom megszületett. Amikor azonban a filantropisták fölfedezték, nevelési és oktatási célkitűzéseik elérésében milyen hatásos segédeszköz lehet a mondanivaló szépirodalmi feldolgozása, egyszeriben szinte felmérhetetlen mennyiségben kezdtek írni, kiadni, terjeszteni és kötelezően is olvastatni a pedagógiai céllal írt ifjúsági műveket. De a fiatalok nem fogadták egyértelmű rajongással a nagy igyekezetet: olvasmányaik jó részét tovább is a felnőttek irodalmából választották. Nem fogadták örömmel az igényesebb írók és kritikusok sem, hiszen a silány, művészietlenül pedagógizáló művek tömegében csak nagy ritkán találhattak igazán jelentős alkotást. *Ambrus Zoltán* nemcsak a saját véleményét szólaltatta meg, amikor így írt: „*Ez a temérdek ifjúsági irat csak arra jó, hogy a szülőkkel pénzt lehet fizettetni értük, de ha a nyomtatvány-nak az a célja, hogy előbb-utóbb valaki elolvassa, csak kevés dolog téveszti el célját annyira, mint ez a bizonyos ifjúsági irodalom, vagy jobban mondva: ez a nem tudom hány torna papíros.*”

Sokan úgy vélték, elsősorban a kapitalista könyvkiadás bűne a sok gyatra mű megjelenése. Természetesen ebben volt igazság: a harmad- és negyedrangú írókkal olcsón iratott és silányan kiállított, de nagy példányszámban terjesztett könyvek jó nyereszkesedési lehetőségeket biztosítottak, különösen ha figyelembe vesszük a kultúrpolitika támogatását is. Hiszen legtöbbször ezek a könyvek is segítették a kor hivatalos ideológiájának népszerűsítését. *Benedek Elek* is parlamenti szűzbeszédében könyvkiadóinkat hibáztatta, akik szerinte évről évre merényletet követnek el a gyermekek ellen, mert bennük „az üzletember földhöz veri a hazafit.”

Voltak azonban, akik mélyebbre ástak, s felismerték, hogy komoly elvi kérdések helytelen magyarázata és általános tisztázatlansága akadályozzák a gyermek- és ifjúsági irodalomnak az ügyszó méltó kibontakozását.

Az orosz forradalmi kritikusok, különösen *Belinszkij* és *Csernisevszkij* úgy látták, a baj végső forrása az, hogy csak pedagógiai segédeszközt látnak a fiataloknak szánt művekben, és mit sem törődnek a művészi megformálással. Közvetlen, újmutogató cskítgatás és erkölcsi nevelés helyett a művészi ábrázolás eszközeivel kell a nevelő szándékot is megvalósítani, olyan igazi műalkotásokkal, amelyek mint irodalmi művek a felnőtteknek is élvezetet jelentenek. A német *Wolgast* a múlt század végén pedig megrázó művet írt az ifjúsági irodalom „nyomorá”-ról, s ebben valóságos keresztahadjáratot hirdetett a különféle „nénik” és „bácsik” oktató céllal írt, gügyögő versikéi, tanmeséi és mesterkéltén naiv, tanítójellegű ifjúsági regényei ellen. Ő is az esztétikai értékek érvényre jutásáért harcolt. Kissé el is vetette a sulykot: közvetlen tanítványai eleinte csak az esztétikai értékek elsődlegességét hirdették, később azonban már a pedagógiai tendenciózusság teljes elhagyását sürgették. Ugyanakkor a vitákban résztvevő pedagógusok általában szenvedélyesen védtek az ifjúsági irodalom pedagógiai követelményeinek elsődlegességét.

Látjuk, a csata lényegében az ifjúsági irodalom funkciójának, feladatának és céljának a kérdései körül zajlott. Eredményeként megdőlt az a hosszú ideig uralkodó nézet, amely szerint ennek az irodalomnak kizárólagosan közvetlen oktató és morali-

záló jellegű funkciója van, s ezzel megszületett az elvi alap az ifjúsági irodalom művészi rangjának az elismertetéséhez, valamint az igényesebb kritikai munkásság kibontakozásához is.

A vita természetesen ezzel nem dőlt el véglegesen. A szélsőséges törekvések mind az etikai, mind az esztétikai szempontok kizárólagos érvényesítéséért azóta is fellángolnak. A különböző etikai és esztétikai részletkérdések is rengeteg tisztázni-valót követelnek még.

Ma tulajdonképpen újból meg kell fogalmaznunk a nézeteket az alapvető elvi kérdésekben. Azt kellene elérnünk, hogy nagyjából azonos elvi alapról foglaljon állást az ifjúsági irodalom végső problémáiban mindenki, aki bárhol is a világon a gyermekeknek és az ifjúságnak könyvet ad a kezébe. Veszedelemes időket élünk, és veszedelemes fegyver van a kezünkben! A könyv lélekformáló hatását ma már jól ismerjük. Generációk gondolatvilága, viszonya a valósághoz, az emberekhez, az élet nagy kérdéseihöz, de izlése, kultúráltsága, kedélyvilága is: egész embersége nagy mértékben olvasmányai hatására alakul. Az atomkorszak, a stronciumkorszak gyermekeinek írunk, adunk ki könyveket! Ahogyan más jelentős kérdésekben keressük azt, ami összeköti az embereket, úgy az ifjúság formálásának nagy kérdéseiben is fontos ez. Ezért lenne szükséges, hogy az eddig is sokat vitatott elvi kérdésekben nagyjából egy nevezőre jussunk, hogy az ifjúsági irodalom funkcióját hasonlóan lássák keleten is, nyugaton is. Ezért szükséges, hogy mi is levonjuk a magunk számára az idevágó következtetéseket, és az eddiginél több gonddal, nagyobb felelősségérzettel, de nagyobb elvi és szakmai felkészültséggel is segítsük ezt az éppenséggel nem jelentéktelen ügyet.

*

A cél érdekében az első lépések már megtörténtek.

Ez év júniusában a csehszlovák írószövetség nemzetközi kongresszust hívott össze ezzel a címmel: *A gyermek az atomkorszak emberei és könyvei között*. A vendéglátókon kívül 13 ország 65 küldötte jelent meg a tanácskozásokon, amelyeknek fő törekvése a régi kérdések helyes mai válaszának lehetőleg mindenki számára elfogadható megtalálása volt. Mi a gyermekirodalom funkciója az ifjú generáció szellemi arculatának, lelkületének kialakításában? Mi az ifjúságnak szánt művészet viszonya a pedagógiához? Mi az ifjúsági irodalom helye a világon folyó ideológiai harcban? Milyen állásfoglalást kellene kialakítanunk a művészet és a giccs problémájában a gyermekeknek szánt irodalomban? Elsősorban ezekre keresett feleletet a tanácskozás.

Nem állíthatjuk, hogy a válasz ezekre a nagyon súlyos kérdésekre világosan és pontosan megfogalmazható, mintegy jegyzőkönyvileg rögzíthető egyértelműséggel megszületett. De ezt nem is remélte senki. Sőt: tudtuk, hogy ilyen nagy plénumon tulajdonképpen igazi vita sem alakulhat ki. A különböző nézetek és törekvések körvonalai azonban kirajzolódtak, és ezek megismerése alapvető feltétele minden további előrelépésnek. A folytatás sem marad el: határozat született, amely szerint minden 3–5 év között lesz hasonló konferencia, s ezeket felváltva szervezik a szocialista országok. A csehszlovák írószövetség ezen kívül vállalta, hogy szűkebb szakmai kör számára minden évben találkozót, vitát szervez Prágában.

Milyen érdekesebb és tanulságos megfigyeléseket tehattünk a három napig tartó, igen szerteágazó megbeszéléseken?

Az egyik kétségtelenül az, hogy kiderült: a problémák nagyjából mindenütt azonosak. A művészi és a pedagógiai követelmények helyes összhangjának, a gyermek- és ifjúsági irodalom művészi színvonalának biztosítása, a giccs burjánzásának, az ifjúsági irodalom megbecsülésének, az irodalmi rang elismertetésének problémája, a megfelelő tudományos vizsgálódások és a kritika fellendítésének ügye mindenütt megoldásra váró feladatok. A japán irodalom képviselője pl. csodálkozva állapította meg, hogy az ő problémáik mennyire azonosak az európaiak problémáival, pedig ifjúsági irodalmuk az európaiktól teljesen függetlenül virágzott ki.

Érdekes volt az is, hogy az ifjúsági irodalom alapvető funkciójának kérdésében nem mutatkoztak lényegbevágó ellentétek a résztvevők között. Kiderült, hogy sokkal több az, ami ebből a szempontból összeköti, mint ami elválasztja őket. A megjelenetek egységesen állást foglaltak amellet, hogy az ifjúsági irodalom emberformáló hatását a nevelés érdekében tudatosan érvényesíteni kell. Igazi megbecsülést azonban csak az a mű érdemel, amelynek mondnyivalói valóban művészi formában jelennek meg, amelynek írója a művészi ábrázolás nemes eszközeivel él. A felszólalók hangütése között természetesen voltak eltérések, s ez néha mélyebb nézetbeli különbségeket is sejtetett, mint amilyeneket felszólalásuk szavai egyébként közvetlenül tartalmaztak.

Amikor pl. *Bamberger* bécsi professzor arról beszélt, hogy az ifjúsági művek legfőbb funkciója a könyvek megszerettetése a fiatalokkal, s ezért legfontosabb követelménynek az érdekes, de egyben művészi megformálást igénylő témát jelölte meg, és egyben tiltakozott a művek bármiféle tendenciózussága ellen, mert szerinte „*a külső szempontok szerint alkotó írók csak rossz könyveket írhatnak*”, ezzel kimondatlanul is kisebbitette a pedagógiai aspektus tudatos érvényesítésének követelményét. A szovjet hozzászólások ezzel szemben elsősorban ennek a fontosságát hangsúlyozták.

Abban minden hozzászóló egyetértett, hogy a művészi színvonal a legfontosabb követelmények közé tartozik. Igen különböző nézetek hangzottak el viszont arról, mi is biztosíthatja egy ifjúsági műben a művészi színvonalat. Voltak, akik ezt elsősorban a nyelvi megformálás kérdésének vélték, és voltak, akik a jellemábrázolás, a motiváció művészi megvalósulását követelték elsődlegesen stb. Nyilvánvalóvá vált, hogy ezekben a kérdésekben még sok tudományos elemzésre és vitára lenne szükség.

A legdöntőbb mindenestre az volt, hogy ez a tekintélyes nemzetközi fórum ismét állást foglalt az ifjúsági művek egyoldalú pedagógiai megítélése, a művészi szempontok elhanyagolása ellen. Ezzel alighanem második nagy hulláma kezdődik annak a mozgalomnak, amelyet az orosz forradalmi demokraták, valamint *Wolgast* és követői, nem minden túlzástól mentesen, de alapjában helyes szándékkal, már a múlt század végén megkezdték.

Volt ennek a tanácskozásnak egy újszerű, szinte forradalminak látszó állásfoglalása is. Már a bevezető előadás, *Vaclav Stejskálnak*, a prágai ifjúsági könyvkiadó irodalmi vezetőjének kitűnő referátuma bátran szembeszállt azzal a klasszikusnak, megtámadhatatlannak látszó régi megállapítással, amely szerint a gyermek tulajdonképpen nem alkalmas művészi élmények befogadására. Amióta *Charlotte Bühler* 1929-ben *Das Seelenleben des Jugendlichen* c. híres művében megállapította, hogy a művészi szép befogadásának készsége csak a 16–17. életévvel bontakozik ki, azóta ennek a megállapításnak a helyességét senki sem vonta kétségbe. A Csehszlovákiában végzett felmérések és kísérletek azonban azt bizonyítják – és ezt a mi pedagógusaink is megerősíthetik –, hogy ez az elmélet nem állja meg a helyét. Legalábbis a mai fiatalokra vonatkoztatva nem. A nemzetközi plénum egyértelműen elfogadta az új tézist: a gyermek igenis alkalmas esztétikai élmények befogadására. És ez nemcsak azért jelentős, mert megerősíti a gyermekirodalom művészi követelményeinek jogosságát, hanem azért is, mert valóban igazabb képet vetít elénk a mai gyerekekről, és helyesebb aspektust ad a nevelő munkájának is. Az természetesen kétségtelen, hogy a különböző életkori szakaszokban ez a készség más és más szinten jelentkezik és különböző módon bontakoztatható ki; ennek részletei azonban még további kimunkálásra várnak.

A referátum és a hozzászólások minden delegáció résztvevőiben sok problémát tudatosítottak, amelyeknek megoldásához a hazaérkezés után érdemes azonnal neki-fogni.

*

Mi immáron hozzá is fogtunk.

Írószövetségünk ezzel a céllal szervezett szeptember 29-én vitát a mi ifjúsági irodalmunk kérdéseiről. Vendégül és vitapartnerként meghívott három kiváló szovjet ifjúsági író is: *Valentín Katajev*, *Prilezsajev* és *Pantyelejev*.

A megbesszélés fő kérdése ezúttal is a már annyiszor megvitatott, de részleteiben még mindig nem eléggé tisztázott probléma volt: *Esztétikai és etikai követelmények a gyermekirodalomban*.

Gergely Márta színesen és a Prágában általánosan vallott nézetek szellemében fejtette ki a helyes álláspontot: egyik követelményt sem szabad a másik elé helyezni, a másik fölé emelni, a kettő dialektikus egysége teszi igazán értékessé a jó ifjúsági művet.

A részleteket illetően sok újabb szempont és probléma merült fel. A bevezető előadás pl. harcot hirdetett a morális közhelyek unosuntalan visszatérő, meghozzá sekélyes és naiv, éppen ezért izlésrontó, színvonaltalanságot eredményező, mesterkéltséggel ábrázolása ellen. Hasonló problémákat többen is felvetettek. *Pantyelejev* pl. a szocialista ponyva veszélyeire hívta fel a figyelmet, *Szinetár György* arra, milyen helytelen, hogy legtöbbször csak a szépet és a jót mutatjuk meg a gyermekeknek, a helytelent és a rosszat nem, pedig az életet ismerő, benne feladatait helyesen látó egyéniséget kell belőlük faragnunk. *Katajev* a világos egyszerűsége hívta fel a figyelmet, mint a modern ifjúsági irodalom egyik alapvető sajátosságára. *Tatay Sándor* azt a problémát fejtegette, hogy valami úr van irodalmi termésünkben és könyvkiadásunkban ott, ahol véget ér a szorosabb értelemben vett ifjúsági irodalom iránt az érdeklődés, de még nem vonz teljes egészében a felnőttek irodalma. *Földes Péter* síkra szállt az ifjúság és a felnőttek irodalmának merev szétválasztása ellen. *Kováts Miklós*, a Móra Könyvkiadó igazgatója néhány a könyvkiadással és az irodalompolitikával kapcsolatos konkrét javaslatot terjesztett elő stb.

Ez a tanácskozás is közelebb vitt tehát bennünket problémáink világos felismeréséhez, és a megoldásokhoz is. De arra is rávilágított, mennyi eszmecserére lenne még szükség, mennyire a kezdő lépéseket tesszük csak meg, nem is jelentéktelen kérdések megoldásában,

*

Et quid nunc? Hogyan tovább?

A két vita után a tennivalók légiója bontakozik ki előttünk. Nem mintha szegyenkezésre lenne okunk. Könyvkiadásunk az ifjúsági irodalom területén is nagyon szép eredményeket könyvelhet el, s nem egy mű külföldön: a Szovjetunióban, Németországban, Franciaországban, Észtországban, Lengyelországban, sőt Kínában és Indiában is szép sikereket ért el. De fogyatékoság is van bőven. Hol keressük ezeknek végső okait?

Az egyik okot kétségtelenül elméleti szakirodalmunk elmaradottságában, sőt: szinte teljes hiányában kell látnunk. A prágai konferencián más népek képviselői is panaszkodtak, hogy kevés ezen a területen a munkás. Nálunk azonban szinte katasztrofális a helyzet.

Panaszkodunk a kritika hiánya miatt, és joggal. De mit tett irodalomtudományunk, hogy elvileg megalapozott ifjúsági irodalmi könyvkritika kibontakozhassék? Úgyszólván semmit.

Nincs pl. egyetlen elfogadható mű sem, amely feltárná az ifjúsági irodalom történetének, fejlődésének tényanyagát, és leszűrné a tanulságokat. Az egyetlen idevágó kísérlet: *Szemák István* 1924-ben készült könyvecskéje ma már teljesen elavult, használhatatlan. De nem készültek tanulmányok az ifjúsági irodalom elméleti, esztétikai kérdéseiről sem. *Gorkijnak* ugyan igaza volt, amikor azt írta, hogy az ifjúságnak ugyanolyan módszerekkel kell írni, mint a felnőtteknek, ami végeredményben azt jelenti, hogy alapvetően ennek az irodalomnak sem lehet más az esztétikája, mint a felnőttek irodalmának, de az sem lehet vitás, hogy a fiatal olvasók életkori sajátosságai miatt az általános esztétika követelményei szükségszerűen másként érvényesülnek a gyermek- és az ifjúsági irodalomban, mint a „nagyoknak” szánt művekben. A gyermek pl. általában romantikus beállítottságú, ugyanakkor könyveiből tájékozódni kíván a valóságról. „*Érdekes, izgalmas legyen, de igaz*” – mondják, ha kérdezzük, milyen legyen a jó könyv. Ez pedig számos problémát vet fel az író számára, amelyeknek megoldásában hiába fordulna segítségért irodalomtudományunkhoz.

Összefügg ezzel a giccs és a ponyva viszonyának kérdése az ifjúsági irodalomban. Sokan talán ma is igazat adnak *Zbinden* professzornak, aki 1955-ben egy bécsi gyermekirodalmi konferencián azt fejtegette, hogy a gyermekeket az igazi műalkotás nem is ragadja meg, csak giccses ábrázolással lehet őket megnyerni a könyv számára. Igaz, ezt megcáfolja az a tény, hogy a klasszikussá vált ifjúsági művek éppen séggel nem giccsesek, de azért *Pantyelejev* nem hiába tette szavá Budapestén a szocialista giccs és ponyva élő problémáját, *Gergely Márta* pedig a „*morális giccs*” divatozását a gyermekkönyvekben. A gyermekek egyes életkori szakaszaiban hogyan érvényesülhetnek a nemes irodalmi ábrázolás eszközei? Hogyan lehet a gyermekeknek a romantika iránti vágyát úgy kielégíteni, hogy ugyanakkor a valóságot tükröző, művészi értékű könyveket kapjanak a kezükbe?

Itt vannak azután az ifjúsági irodalom műfajelméleti problémái: a kalandregények, a leányregények, az ifjúsági történelmi regények problémái stb. Várhatunk-e lényeges előbbrelépést, amíg elméleti vizsgálattal nem tisztázzuk ezeknek a kívánt sajátosságait és leggyakoribb hibáit? Vagy itt van egy egészen mai probléma: a rádió és a televízió ismét egyre gyakoribbá teszi az ifjúsági irodalom alkotásainak szóbeli közvetítési módját. Milyen problémákat vet ez fel, és milyen helyes megoldási lehetőségek lehetségesek?

Folytathatnánk a kérdések sorozatát, amelyeknek a megoldása a magyar ifjúsági irodalom kritikájának kibontakozását is lehetővé tenné. Hogy ifjúsági könyvkritikánk alig van, annak azonban nemcsak irodalomtudományunk elméleti tevékenységének ilyenirányú gyengesége az oka, nem is csak a kritikusok húzódozása és felkészületlensége, hanem folyóirataink szerkesztői politikája is. Sok szerkesztőnk még mindig az irodalmi élet periferiáján buján tenyésző értéktelen haszontalanságot lát benne, amellyel nem érdemes sokat foglalkozni. Pedig egy egész nemzedék erkölcsi arculatának és esztétikai fogékonyságának, érdeklődésének alakulása függ tőle! Pedig a nemzeti vagyon tekintélyes részét áldozzuk rá! Pedig legtekintélyesebb íróink is egyre szívesebben vállalják a nagyon jelentős és tiszteletreméltó, egyáltalában nem könnyű feladatot: az ifjúságnak írni! Bizony, ez az ügy megérdemelne egy külön irodalomtudományi-kritikai folyóiratot is, amilyen pl. a német *Beitragé zur Kinder- und Jugendliteratur*, vagy a csehszlovák *Zlatý Máj*, amilyen számos más országban is van. Ez ösztönzést adna mind az elméleti kutatómunka, mind a gyakorlati kritikái tevékenység kibontakozására. Addig is azonban, amíg ez lehetővé válik, folyóirataink szerkesztői viseljék szívükön az ifjúsági irodalom ügyét, és foglalkozzanak rendszeresen és tervszerűen ennek a problémáival!

Volnának az irodalomtudományon kívül más tudományoknak is sürgős feladataik. Például a pszichológiának.

Gorkij találón fogalmazta meg a nagy igazságot: „Annak a szerzőnek, aki a gyermekirodalomra specializálja magát, figyelembe kell vennie olvasói korának összes sajátosságait. Ellenkező esetben olyan könyvet alkot, amelynek címzettje ismeretlen, s ez nem kell sem a gyermeknek, sem a felnőtteknek.” A prágai konferencia is felhívta rá a figyelmet, hogy alaposan kell ismernünk az atomkorszak gyermekeit, mert csak így férközhetünk közel hozzájuk és nyerhetjük meg őket mondanivalóink számára. Mindezt meg kellene jól szívlelnünk. Bizony, sokáig akadályozta az igazán jó ifjúsági irodalom kibontakozását az, hogy a gyermek általában mint elvont pedagógiai fogalom élt a nevelők és az írók tudatában. Pedig élő gyermekekkel kell számolnunk, nem elvont fogalmakkal. Ezért már nem nyugodhatunk bele abba, hogy a múltban *Charlotte Bühler* úttörő munkálkodása nyomán sokan végeztek elmélyült olvasáslélektani megfigyeléseket. Ma ezt a munkát újból el kell végeznünk. A mai gyermekeket kell elsősorban jól ismernünk. Szerény keretek között nálunk már megindult ez a munka. *Donáth Blanka*, *Harsányi István*, *Lakits Pál*, *Tóth Béla* munkálkodására utalok csak. Kiderült pl., hogy az úgynevezett mesekorszak egyre jobban összehasonlítható, s ezen belül is egyre nő az igény mai témájú mesék, valamint az ún. „*történetek*” iránt. Különösen a nagyvárosi gyermekek érdeklődése a realizisztikusabb olvasmányok iránt elevebb, mint azelőtt volt. Kiderült az is, hogy a leányok

egyre jobban kedvelik az ún. fiús olvasmányokat, s a rajongás a leányregények iránt fokozatosan csökken. Veszítettek népszerűségükből a kalandregények bizonyos fajai, pl. az indiánregények, viszont megnőtt az érdeklődés a tudományos-fantasztikus regények iránt stb. Ezek azonban még csak nagyon általános megállapítások. Az ifjúsági irodalom mai „címzettei” még mindig nem eléggé ismertek.

Különösen a 14 éven felüliek speciális olvasmányigényei még nagyon problematikusak. Sokáig őket nem is számították az ifjúsági irodalom olvasói közé. Igaz, ezek a fiatalok a szokásos értelemben vett „ifjúsági” művektől már elfordulnak, de még nem felnőtt olvasók, még vannak sajátos igényeik. A pszichológia tanításai szerint is átmenti korszak ez a gyermek és a felnőtt kor között. Ezzel tehát számolnunk kell, amikor könyveket adunk a kezükbe. Az ő olvasáslélektani térképük azonban még úgyszólván körvonalakat is alig tartalmaz. Nálunk ugyan megjelent egy érdekes könyvecske a gimnazisták irodalmi érdeklődéséről (*Lakits Pál: Középiskolásaink és az irodalom*), a középiskolába nem járó 14 éven felüliekről azonban sehol egy sort sem olvashatunk. Pedig a fiatal olvasók tekintélyes rétege közülük kerül ki. A Móra Kiadóvállalat megindítja a Kozmosz sorozatot, s egyébként is ad ki könyveket „14 éven felülieknek” jelzéssel. Hogyan tudja azonban az író, milyen könyveket írjon ennek a korosztálynak, a kiadó pedig, milyen könyveket adjon ki, ha a megfelelő tudományos vizsgálatok ezen a téren teljességgel hiányzanak? Ilyesmire gondolhatott *Tatay Sándor* is, amikor a budapesti vitán szavát tette, hogy könyvkiadásunkban törés mutatkozik ott, ahol véget ér a gyermekkor, de még nem következett be a felnőttkor, és *Földes Péter* is, amikor hibáztatta, hogy mereven választjuk szét egymástól az ifjúság és a felnőttek irodalmát.

Persze: ebben és sok más problémában feladatok várnának a pedagógiára is. Prágában pl. nagyon határozottan és ismételtten hangzott el a megállapítás, hogy hibás az a felfogás, amely szinte kizárólagosan klasszikusok művein akarja a gyermekeket olvasni szerető és helyes ízléssel olvasó, helyes életszemlélettel és kedélyvilággal rendelkező emberekké nevelni. A mi tanterveinkben már kaptak helyet igazi ifjúsági művek is. De vajon elég mértékben, avagy nem túlzottan-e? Az egész kérdéskomplexumot meg kellene tudományosan vizsgálni. Ez nemcsak iskolapolitikánkban adhatna jó segítséget, de az ifjúsági irodalom alkotóinak, kritikusainak és kiadóinak is, hiszen hozzájárulhatna annak tisztázásához, általában milyen művek hasznosak az iskolai nevelés szempontjából.

Vannak természetesen nem közvetlenül a tudományos munkába, inkább az irodalompolitikába vágó sürgős feladatok is.

Ilyen pl. az, hogy valóban megvalósuljon *Kováts Miklós* budapesti javaslata: hirdessünk versenypályázatot *Az év legjobb ifjúsági könyve* címért és a vele járó díjért. A díjnyertes mű azután tovább jutna arra a nemzetközi pályázatra, amelynek megvalósítását Prágában 7 ország ifjúsági kiadója elhatározta: a 7 ország legjobb művei közül a lejobbnak minősített könyvet évről évre lefordítják és terjesztik a másik 6 országban is. Bizonyára sokat lendítene íróink alkotókedvén és igényességén ez a kezdeményezés.

Nagyon meg kellene gondolni egy ifjúsági irodalmi folyóirat gondolatát is. Ifjúsági folyóiratainkban az irodalomnak csak igen kis hely jut, s a szerkesztés sem mindig kielégítő ilyen szempontból. A kritikai folyóirat mellett ez az orgánus is nagyban hozzájárulna az ifjúsági irodalom további fejlődéséhez, egyben az ifjúság rendszeres olvasóvá neveléséhez.

S ha már a folyóiratoknál tartunk, szót kell ejtenünk egy veszedelemről, amely egyre jobban fenyegeti fiataljaink helyes ízlésének kialakulását. Nálunk ugyan comics-ok nem jelennek meg, egyre jobban terjed azonban az ún. „képregények”, „képtörténetek” divatja. Napilapokban és folyóiratokban, vidéken és a fővárosban egyaránt kelletik magukat sajtótermékeink folytatásokban közölt, „izgalmas” történetekkel, amelyekben a cselekményt a képek sorozata érzékelteti, alattuk egy-egy odavetett mondattal. A különféle szputnyiktörténetektől Toldi Miklós kalandjaiig szinte számon sem tartható mennyiségben „élvezhetünk” ilyeneket, s ezek nemcsak legtöbbször mű-

vészietlen, sőt otromba képeikkel rontják a közízlést, de egyben le is szoktatják az embereket, különösen a fiatalokat arról, hogy valóban értékes könyveket a kezükbe vegyenek, hogy a művészi szöveg szépségében gyönyörködni tudjanak, hogy mélyebb logikai vagy lélektani indoklást keressenek a műalkotásban. Ha nem is olyan mértékben, mint a nyugati comics-ok, de ezek is veszedelmei a kultúrembernek. Tenni kellene ellenük valamit!

Az Írószövetségnek is vannak további feladatai. Az elmúlt években bizony nem sokat tett az ifjúsági irodalom eszmei és erkölcsi megsegítése érdekében. Annál örvedetesebb, hogy újabban ismételten is szervez vitákat idevágó kérdésekről. Ezeket rendszeressé kell tenni, és pedig jól megfontolt tematikával. Legyenek szűkebb körben lebonyolódó belső, műhelyviták is, de olyanok is, amelyekre irodalomtörténészeket, kritikusokat, pszichológusokat, pedagógusokat, könyvtárosokat és kiadókat is meghívunk, hiszen közös ügyről van szó. Csak összefogással léphetünk előre ezekben a komoly és nem könnyű kérdésekben. Az Írószövetség lehetne gazdája a kritikái és a gyermekfolyóirat gondolatának is.

És ha már a tennivalókról beszélünk, nem hagyhatjuk ki könyvkiadásunkat sem. Igaz, el kell ismernünk, hogy sok szempontból valóban úttörő, alkotó jellegű munkát végzett, és magára hagyva, botladozva is igen jó kísérletei voltak. Több figyelmet kellene azonban szentelni a minőségi kiválasztásra. Az elmúlt években szép számmal jelentek meg gyatra munkák is. Inkább kevesebbet, de jót. Egy-egy rossz könyv többet árt a gyermekek izlése és gondolkodásmódja kialakulásának, mint amennyit 2-3 jó könyv épít.

A rendelkezésemre álló adatok szerint az 1962-ben kiadott ifjúsági művek példányszáma Magyarországon már megközelítette a 6 milliót, s ez az 1938-asnak csaknem a tizenötszöröse, az 1950-ben kiadottnak mintegy a harminchatszorosa. 1950-ben még csak 40,150 kg papírt használtunk fel az ifjúsági könyvek kiadására, 1962-ben már 2,082.518 kg-ot. A kiadványok népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy megjelenésük után rövid időn belül elfogynak, a jelzett hatalmas mennyiség még mindig nem tudja kellőképpen kielégíteni a megnövekedett igényeket. Azelőtt remélni sem mert hatalmas, új olvasótábor nő fel ezeken a könyveken. Hagyhatjuk-e, hogy szabadon burjánozzon jó és rossz ezen a területen? Nem kell-e tervszerűbben és elmélyültebben ennek az irodalomnak a segítségére sietnünk?

Ez a kis írás tulajdonképpen epilógusnak készült a két nemzetközi vitához. De inkább prologusa szeretne lenni egy felpezsdülő munkának, meginduló tudományos kutatásoknak, mozgalmasabb irányító-szervező tevékenységnek és termékeny további vitáknak.

TAKÁTS GYULA

CSANÁDI IMRE VERSEIRŐL

Ha valakit nem érint meg egy líra, írjon-e róla csak azért, mert kritikus? Nem tudom, érdemes-e csak végigpreparálni egy kötetet? Ha elolvassuk néhány ilyen írást, arra lyukad ki az ember, hogy érdemes lenne ezen gondolkodni. Idézeteket írjunk ki? Vagy azt idézzük-e föl, amit egy költői világ bennünk idéz föl? Magam nem mint kritikus, egyszerűen azért írok róla, mert szeretem Csanádi Imre verseit. Egyszerűen azt írom le, mit ébreszt bennem ez a költő. Mi jut eszembe, ha a nevét hallom? Nem egészen új és tán nem is helyes módszer ez. Nem is állítom, de azt igen, hogy jaj annak a költőnek, akinek neve említésekor az olvasóban azonnal nem tárul ki egy határozott világú föld és ég. Ezek közé Csanádi nem tartozik. Írhatja keserű öngúnnyal „fejfájára”, hogy:

Kortársi közönyben verseim nyugosznak –
nem igazán jók
és
nem igazán rosszak.

Bátran írhatja és én is bátran idézhetem. Épp az ilyen hangütésű „reklám” erősíti az ő költői világának határozott rajzát.

Mit vetít és mit visszhangzik felém az Ördögök szekeren című kötete? Kopár, tiszta erdő-oldal! Rajta keresztül kövecses, majdhogy karsztpatak csörgedez. Körül vadkörtefák, alattuk gyümölcsök és kavicsok. Meg egyetlen ember.

Elöttem hazátlanság van,
sikoltoztató magány, –
mit keresek e viágban?
sem napom, sem éjszakám.

Így áll ott, ahonnan elindul. Mögötte világa és szívében szívós ragaszkodás és a forradalmi új hangja. A múlt és a jövő együtt fekszik idegbénító súllyal fizikai és lelki világra. És megszólal, de kinek a hangján? A XIX. század végi szegénylegényén. Róla beszél? Nem. Magáról szól 1940-ben. Idézem, mert alkalmas indítás annak megértéséhez, ami új és jellemző Csanádi lírájában:

Mit akarsz, bolond? Kapj észbe!
Hi a világ parolára:
komázz, kupeckodj, szeretkezz, –
vagy csövet ránts vad szívedhez:
dördülj, vaskó! ki más kára?!

Ilyen az indulás. S jut-e tovább ez az esztetikai és etikai igényesség miatt kemény sorsra „predesztinált” költő?

Élete és műve nem teátrális. Állandó belső fortyogás és feszültség ez a líra, s csak ritkán „Kristály kutak tükrén szüzi remegés”, – ahogy faluja csermelyéről, mint költészete szimbolumáról mondja. Semmi látványosság sehol. Egész kötetén, alkotó módszerén át egy lélekfelé mélyülő dráma nő és tágul. Egy diákkori „fösvényen szabott kacat” nadrág lelki sérülést okozó tényéből indulna Nem. Visszanyúl örökségével évszázadokra. Lelki görcs rángása és az öröm íze kísért soraiban: – „Mélyéről, mint a múltunk amilyen, – mint az elhantolt történelem” –. A történelem csapásaitól mindig a mélybe cövekelt osztály érzésvilága ez. Ezeknek az érzéseknek a költője Csanádi Imre. Szigorú, elégedetlen, zsémbes és sokszor kishitű, de olyan, aki magát és versét is szigorral neveli. Gyötri a maga és a mások sorsa és amit róluk felidézett, abban egyre kínozza a halhatatlanság.

Betemet a szállongó por?
Majd kikapar az Utókor.
(Az se kutya. De mélyik?)

Nem mai költő? Ki mondaná? Hiszen mint egy XX. századi prédikátor egyre szót emel okosan és hasznosan a közönség előrehaladásáért. Úgy van, mint Bornemisza Péterről írja: „– Mi•tévő légyen, nyelvén akinek – szavak dagadoznak? –” És ki is mondja ezeket. Olvassuk csak kötetét végig. Abban is a Hitvalló című fejezetet. Forgassuk végig abban is az Irodalmi dohogások epigrammaszerű verseit. Kemények, ropogósak a versei, mint a vadkörte és szépformájúak, mint a vadalmák. Nemes és nem potyahevű tűz érleli őket és mégse lesznek illatos gyümölcsök a versei. Inkább fanyar és kövecsesek. Kóstolgatni való tiszta versek. És nagyszerűen lehet találni velük. Gyümölcs mind, de ha kell, mint a kavics koppannak, azon, amit célbavettek. És krónikás tolla alól aprólékos, hiteles rajzzal bontakozik ki a szemünk

előtt most átalakuló világ. A kép szívében az áll és ők állanak, amelyből s akiből indul az új. Zámolybelép a költészetbe, Nem azzal, hogy versek alá kerül dátumokkal, de úgy, mint egy lírai monográfia kép- és érzéssora. Egy költő komplex módszerű gyűjtése? Nem! Maga a költészet azokról, akiktől úgy érzi, hogy elszakad; az emberekről és környezetükről, a léckerítéstől a présházlyukig. Csanádi még akkor is előre mutató költő, amikor Eötvös és Mikes ötvözött hangján emeli föl a pusztulót:

Szakadóban szép hazából –
vagyok vétkes fiad, Zámoly;
rád gondolok, orcám lángol,
keserű könnyem aláfol.

S mert kemény, tiszta versekbe fogja őket, tehát az ibolyától körülölelt présház és az üres szérű is tovább él irodalmunkban.

Szűk lenne mindez? – Csak annak, akinek érzélemvilága más folyosóra hangolt. Csak annak, aki úgy véli, hogy csak bezárt ablakon át lehet egész világot ölelni, keszeg keblünkre. Ennek a Pusztavám, Zámoly, Fehérvár és Budapest közötti magányos csellengésnek olyan hangja van, amely felidézi Arany László fővárosi magányát. Nála az elfulladás hozta, Csanádi Imrénél legújabb verseiig egyre tömörebb versek és falusi életképek rajzát.

Pirgálgatja szüle a mákot,
kosárba lők üres gubákat.
Torkukat elnyisszenti késsel, –
úgy tesz velük, mint a csibékkal.

Lepotyognak halálra válva,
fekete vérük dül a tálba;
fekete mák a guba vére,
szétömlik a tál fenekére.

Elég lenne? Nem hagy, ide kell írnom a Hazaballagó sorait:

Viszi a kaszát a vállán.
Hátán a kaszatarisznya.
Koszratva húzza csizmáját.
Húz egy gályát.
Életét. Nem néz rá vissza.

Hogy megírta volna más is ezt? Petőfitől Erdélyi Józsefig, Illyés Gyuláig. Nem hiszem... Népi líra?... Igen, de már hozzákészülésében is máshonnan válogató. A népi-líra Petőfi korszaka elé nyúl. Onnan és abból nyitja meg éltető forrását, ahonnan Vikár-Bartók-Kodály gyűjtése összeállt. Az ismeretlen szerzők kincseiből. A névtelen énekesek, históriás énekek, bujdosó dalok, szerelmi énekek világából. A parasztverselők, betyárballadák, mondókák, vőfélyköszöntők és a ráolvasások szókincseiből. A Vargyas Lajossal összeállított Röpülj páva, röpülj magyar népballadáiból. Olyan népi líra az övé, amelynek hangja elüt a Petőfi-Erdélyi József típusú népi lírától. Nem olyan „polgárosult”. Történelmibb a hangja. Mai módon régibb és ez adja meg egyéni varázsát és hangsúlyos magyar verselésünk gazdag ritmusvariációi, amelyek szinte egyedül viszik és esztergályozzák költőnk anyagát. Ropogós tisztaság jellemzi ezeket a verseket. Van valami köze Ady történelmi veretű lírai szókincséhez is. És amit visznek, az a téma a mából való, amint már mondtam. Aprólékos realitás jellemzi szinte minden darabját. Megannyi pontos részletből állnak össze. Majdhogynem krónikás énekek mondhatnók egyes darabjait, amelyek pontos „történelmi” dátumokkal és váltakozva Győr, Sziget, Berdicsev és Kijev neveivel rögzítik a költő verses életrajzát, környezetét és érzésvilágát. Kimerítő és alapos mű

önmagáról és a világról. Helyenként a régi katonaénekek és még régibb fogolydalok 20. századi folytatása. Olykor még Tinódi neve is tollra kívánczozik. Addig fortyog magában a történelem fullasztotta világával, amíg kinnal „torz vulkánként”, mint a dudvatüzet, égrelelki a verset.

Mint őszi dudvahalmok,
kinnal, de égten égek.
Folytott lángok fogyatnak,
sajgatnak meddő mérgek.

Minden belül kavarog,
egy-életem emészttem.
Nyerset dobtak sokat rám.
Elfulladok egészen.

A paraszti élet, pontosabban a paraszténekek epikájának hangja ez? Olyan költészet és olyan hang, olyan mondat és gondolat, kép és színfűzés, amely a népnek jelölt költőink versében alig-alig üti fel a napra a fejét. Még népdalainkban is alig. Csak ismeretlen szerzőjű népi költészetünk verseiben, nem népdalaiban kísért. Ez az a hang, amely tarkább fényel nemcsak nála, de Nagy László lírájában is ott villog. Ez segíti őt kitűnő bolgár népköltési és Garcia Lorca fordításaiban is. Kísért Sinka István verseiben is, melyek hangütésükkel gyakran Lorca-párhuzamot ébresztenek. Ám olyan távlati színezéssel, amilyent az ősi egyetemekkel átszótt Ibéria kultúrája és a Biharalja közti különbség enged meg. Nem egymás hátrányára, de különbségére és színezésére értem ezt. Ez a Csanádi Imre-féle nyelv öreg néprajzi adatközlők színes beszédében, mesemondók gondolatfűzésében, vőfélyek verseiben és olyan présházlakó hegyi emberek és pásztorok monda-kép-szó világában kísért, melyet mindig a legnagyobb alázattal hallgattam, és megállapítottam gyakorta, hogy magyar irodalmi szinten még alig-alig szerepelt és úgy látszott, már nem is fog szerepelni. Emlékanyagát magas lírai feszültségben napjainkban olvasztotta modern lírává Csanádi. Gondolok a Halottvivők énekére. Egész érzésvilágára és képsorára értem ezt. Abban is az ilyen versszakra:

Nyergetlen toporog, horkan a vasderes,
árnyék száll hegyibe, férfi- vagy asszony-e?
nem hallik dobogás: nesztelenül kocog,
rongyban supog a négy pata.

Szunnyadj, gazda! höhő, messzire jár a ló!
domb, völgy messze marad, – város alatt nyerit:
más ágyán egerész, héj, a menyecske már,
kedvét kedvese töltözi!

Mintha fölserkent volna Csokonai gondja. A „szür bibliopólium”-ról szedett kipusztult szavak ébredése. Megleljük nála a vőfélyversek Csokonai hangját is. Itt Somogyban, a megjövendőlt iskola táján, Curgó körül, egész költői iskolája kerekedett ennek a stílusnak. Népi kéziratokban is gyakran láttam ezeket és most itt a Lagzi-múltán című versében:

– sürgölődtek vőfélyek,
rigmust köpni, kevélyet,
bokrétásan ágálni,
appetitust csinálni,
dajna-menyasszonyt dicsérni.

völegényt ösztökélni,
tálat szedni, –
ablak alatt eb vonít?
tovaühöngetni! –

Utána mindjárt, még ugyanabban a versben, melyet Móricz Zsigmond emlékének ajánl, itt van az újtipusú ballada hangja is:

... Vér bugyborékol?
vörhenyő löre?
árad, bűzlik,
csap szét a földre, –
árad, bűzlik,
karok kaszálnak,
krétafakóra
orcák válnak,
szemek düllednek,
üvegesednek
asztalok körül
borzadály reszket,
fölfalt bárányok
panasza béget,
komorodnak a faliképek,
szürkén dereng az ablak,
sápad a lámpa,
bezuhan a hajnali rét-szag
iszonyú józansága, –

Hogy átváltsak, meg kell emlékezni humoráról is, mely egészséges és tiszta. A finnyás ugyan fintoroghat rajta, mert természetes szókimondása sokaknak új. Versei szókincsében a dolgokat nevének nevezi, ahogy a lélek diktálja, mert úgy érzi, csakis így csilloghat ez a tiszta humor, akárcsak a szüret utáni elhagyott fűrt, melyet már, – csósz ide csósz oda –, bárki leszakíthat kedvére a hegyen. Inkább nyersen nevet, mint mosolyog ez a líra. A nevetés pedig elrezzenti sokszor a meghitt derűt. Épp ennek ragyogása hiányzik verseinek példás emberségéből. Indulata ritkán derül föl az ihlettől, pedig milyen szép szimbóluma a mindenütt kivirágzó lírának e két sora is:

almafa vagyok, gyönyörű fa,
kaszárnya-udvaron.

Lírájának az itt említett vonásait szeretem. Ezeket írtam le és azt kívánom, költőnk lelki görceit és bogait bár föloldaná az a sokfelől és méltán ért elismerés, melyet az Ördögök szekerén című könyvére kapott.

A PÉCS-BARANYAI MÚZEUMI HÓNAP, 1964.

Közismert dolog, hogy a múzeumok tudományos munkát végző intézmények, amelyeknek gazdag, sajátos lehetőségeket tartalmazó népművelési feladataik is vannak. A Múzeumi hónap elsősorban a múzeumok népművelési szerepét emeli ki, azt mutatja be. Így volt ez ebben az évben is. Múzeumi Hónapunk nemcsak 11 kiállítás megrendezésével, 28 előadás megtartásával és egyéb népművelési jellegű rendezvényt hangsúlyozta ezt, hanem több kezdeményezés-számba menő ankétal is. Ilyen volt mindjárt a Múzeumi Hónap megnyitójaként rendezett ankét *A múzeumi népművelés kérdéseiről*. Ez az ankét elvi kérdéseket akart tisztázni és módszertani útmutatást kívánt nyújtani, s a vártnál nagyobb érdeklődést váltott ki. Mind a bevezető előadás, mind pedig a hozzászólások arról tanúskodtak, hogy a tudományos munka és a népművelési munka közötti, régebben olyan élesnek látszó ellentét már a múlté, szó sem esik róla. Világossá vált, hogy a jó, az eredményekre számottartó népművelési munka csak tudományosan megalapozott, korszerű ismereteket nyújtó, magas színvonalú tevékenység lehet. Bebizonyosodott, hogy a tudományos munka és a népművelési tevékenység szorosan összefüggenek, kölcsönösen előfeltételei egymásnak.

Végeredményében ilyenfajta elvi megállapításokhoz vezetett a Termelőszövetkezeti Múzeumi Napon megtartott ankét is, amelynek *Termelőszövetkezet és múzeum* volt a címe. Az ankét során rámutattak arra, hogy a múzeum nemcsak adhat a termelőszövetkezetnek, a dolgozó parasztságnak, hanem nagyon sokat kaphat is tőlük. Szó esett itt a leletbejelentésekről, a néphagyományok megmentéséről, az új életforma kialakulásának vizsgálatáról, és sok egyéb olyan elsődlegesen tudományos kérdésről, amelyre a feleletet termelőszövetkezeteink, a dolgozó parasztság aktív közreműködése, segítsége nélkül megadni nem lehet.

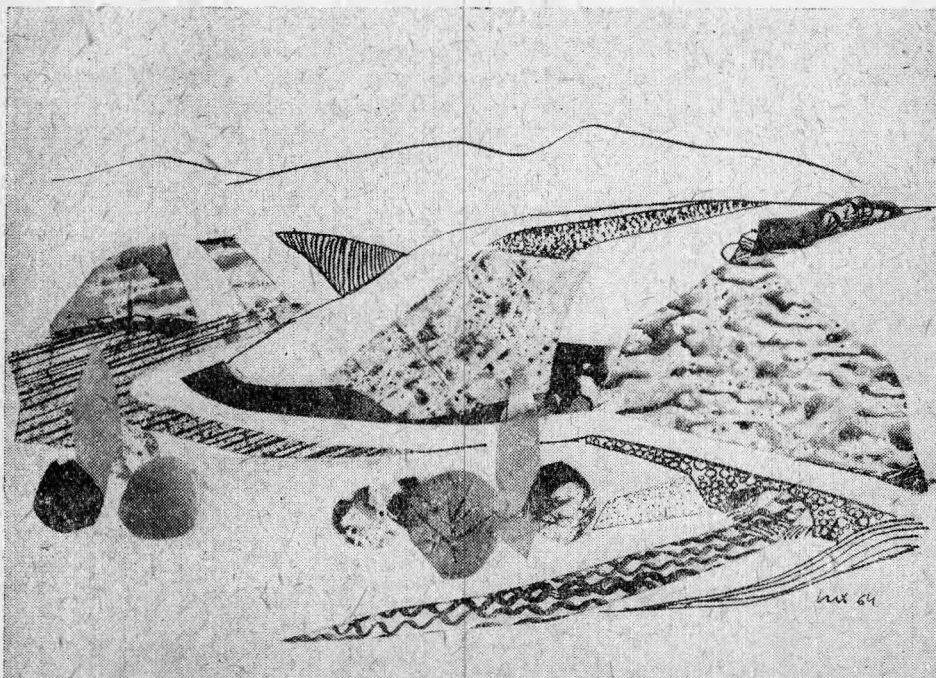
A Múzeumi Hónap különböző rendezvényei közül jelentőségük alapján elsőként kell említenünk a vándorkiállításokat. A Janus Pannonius Múzeum négyféle vándorkiállítást készített: a *Baranya őskora* című régészeti kiállítás megyénk történetét mutatja be a honfoglalásig. A *Baranya népe* néprajzi jellegű, a megye magyar és nemzetiségi lakosságának életmódját, kultúráját ismerteti. A *Nagy magyar festők* című képzőművészeti kiállítás a legnevesebb magyar festők alkotásait mutatja be 20 nagyméretű színes reprodukción, s végül a *Mongol tájak – mongol emberek* Mándoki László múzeológus mongóliai tanulmányútján készített fényképeinek kiállítása. Ezek a vándorkiállítások a bemutatott tárgyi anyagon keresztül elemi ismereteket közöltek, didaktikusságukkal konkrét oktatási célokat igyekeztek elérni, és minden esetben arra akarták nevelni megtekintőiket, hogy a továbbiakban látogassák meg a múzeumok nagy kiállításait Pécsen és az ország más helyein, kultúrálódásuk érdekében.

A vándorkiállítások már a Múzeumi Hónap tartama alatt „forogtak egyet”, azaz cserélődtek és azóta is járják Baranya falvait. Ezeknek a vándorkiállításoknak a létrehozása sok szempontból kezdeményezésnek számít. Elsősorban azért, mert a magyar vidéki múzeumok történetében először készítettek ilyeneket, másrészt mert – és ez a lényegesebb – a kiállítások mind tartalomban, mind megrendezési módszerükben, kiállításukban teljesen azonosak a legnagyobb, a legdrágább kiállításokéval. E kiállítások megrendezésekor azt az elvet követjük, hogy a falukhoz a kor színvonalán álló, legértékesebb anyaggal és rendezéssel kell közelednünk.

Az elhangzott előadások közül kettőt lehet kiemelni. Az egyiket László Gyula professzor tartotta Michelangeloról, a másikat pedig G. Sándor Mária, a márévári ásatások vezetője – ásatásairól. Ez az előadás már tárgyánál fogva is érdekes volt, hiszen Mára vára megyénk egyik legtalányosabb műemléke. A hallgatóság bepillantást nyert egy érdekes ásatás „műhelytitkaiba”, és megismerhette a régészet néhány alapvető tudományos módszerét és eredményét.

A rendezvények további felsorolása helyett végül csak annyit: a Múzeumi Hónap időszakában – nem számítva a múzeumi-műemléki vetélkedő döntőjének publicitását, amelyet a televízió is közvetített – több mint 71 000 emberre terjedt ki népművelési tevékenységünk.

DANKÓ IMRE

LUX ADORJÁN rajza

A MONTMARTRE ÉS A MAGYAROK

„Erről a halomról beszélnek legtöbbit az emberek, mintha ez lenne a gyűjtőlencse, amelyen át Páris szellemének lény a világot besugározza.”

(Orbók Attila)

A „magyartalan” Montmartre

Párizsról könyvtárnyit összeírtak honfitársaink. Se szeri se száma a verseknek, a regényeknek, a novelláknak, a többé-kevésbé irodalmi riportoknak és esszéknek, amelyek a Fény Városáról szólnak – olyannyira, hogy 1938-ban Kovalovszky Miklós, a jeles nyelvész és irodalomtörténész, *Irodalmunk Párizs-szemlélete a háború után* című becses és adatdús dolgozatában (az egyes írók szemléletével egyébként vitába is szálltam annak idején a *SZÉP SZÓ* hasábjain) egész seregét sorakoztatta fel, bár alig tizenöt évre terjedően, a Párizsban játszódó vagy a francia fővárosról szóló szépirodalmi munkáknak.

E nagy gazdagság ellenére egyetlen olyan magyar munkát sem ismerek, amely kizárólag a Montmartre-ról szólna. Sőt, még az általános Párizs-könyvek sem tárgyalják külön fejezetben. Így például az egyik legérdekesebb és legrészletesebb „parizológiai” munkánkban, Orbók 1927-es *Páris életé*-ben is csak egy közös fejezetet szentel a Montmartre-nak és a Montparnasse-nak.

Vajon mi az oka, hogy a Párizsba általában oly nagyon vágyódó, s óhajukat oly sűrűn megvalósító magyar művészek szinte érintetlenül hagyták azt a negyedet, amelyről pedig éppen az imént említett Orbók írta, hogy *„lélszázadon át Montmartre jelentette a nagyvilág szemében Páris”*? Miért hanyagolták el Párizst járó magyarjaink a *„szent Dombot”*, amely pedig – hogy megint a *Páris életé*-t idézzem – *„a halhatatlanság előszobája”* volt: *„Itt forrtak ki az új művészi irányok, hogy aztán egész Páris befolyásuk alá nyűgőzzék. Itt született meg a modern szellem, amely anélkül, hogy a tradíciókkal szakított volna, az újkor igényeihez simul, friss színeket, ötleteket, a köznapi közvetlen nyelvet, a pillanatnyi benyomásokat, a jelen romantikáját, szóval a modern élet elemeit vitte bele a művészetbe.”*?

Többek között talán azért, mert amikor például Paál László Franciaországba kerül, a Montmartre-on még nem alakult ki a művészközpont, s így kiváló hazánkfia inkább Barbizont választotta. Amikor viszont 1911-ben ismét Párizs felé kacsintgat a *Nyolcak* műltromboló csoportja, a Montmartre csillaga már letűnőben volt, s Czöbelék és Tihanyiék felé inkább a Montparnasse ragyogott csábító fényerővel. Munkácsy, aki 1871-ben telepedett le Párizsban, inkább az előkelő és már városiasan beépült Étoile negyedet választotta, Justh Zsigmond pedig, ez *„a sápadt, krisztusfejű tiatalember”* (Halász Gábor), aki talán párizsibb volt kora legpárizsibb Párizs-lakóinál, amikor 1885-ben kilátogat, s aztán évről-évre visszatér a *„világ fővárosába”*; nem a Montmartre-on akkor már javában alkotó Renoirra tekint, hanem inkább Gustave Moreau-ra, *„a legszűkebb kor legrefináltabb s legbetegbb festőjére”*, erre a megejtő művészeti szürrealista-elődre.

Liszt és Berlioz

Hanem azért, ha a Montmartre és a magyarok viszonya nem is volt valamilyen forró és sűrű szerelem, nem volt szenvedélyesen fagyos kapcsolat sem! Annak ellenére, hogy a francia forrásmunkák (pedig tucatszámra vannak) egyetlen igazi magyar nevet sem említenek a Montmartre-ral kapcsolatban, azt hiszem, mégis lehet néhány érdekes adattal, illetve esettel illusztrálni ezt a viszonyt...

Azt mondtam, *„egyetlen igazi magyar nevet sem említenek”*? Helyesbítenem kell. Két, ird és mondd, két magyar nevet mégis találtam. Ezek azonban csak nekünk magyaroknak, sőt az egyik – szerencsére – már nekünk sem az. Viszont a másik – sajnos – csak nekünk az. De nem beszélek tovább rébuszokban:

Az első nem más, mint Liszt Ferenc, akit a franciák csökönyösen Franznak neveznek, s a vezetéknevét is majdnem mindig tévesen írják.

A csodagyerek tizenkét esztendősen, 1823. decemberében érkezett Párizsba. Később kapcsolatba került a francia szellemi élet vezéralakjaival (Lamartine, George Sand, Delacroix), s olyan illusztris bevándorolt társaival, mint Chopin, Heine vagy Paganini. A rue de Provence-on lakott, tehát az Alsó-Montmartre legalsó peremén, amely közel van a nagykörúthoz. De feljárt a Dombra is, meglátogatni a romantika másik nagy mesterét, Hector Berliozt, aki kis montmartre-i remetelakában, a mai rue du Mont-Cenis 24. sz. a. hívta fel a magyar művész figyelmét Goethe *Faust*-jára.

Tudjuk, hogy Liszt édesapja, Ádám, az Esterházy-uradalom gazdatisztje volt. Nos, a második montmartre-i vonatkozású „magyar” név a híres, vagy inkább hirhedt főúri név, és Daniel Halévynek, Nietzsche Michelet, Péguy életírójának, a haladó szellemű esztétának érdekes emlékirataiban fedeztem fel. Az illusztris Halévy-család az Alsó-Montmartre-i Douai utcában lakott, s az egyik szomszéd palotában, a kis Vintimille téren Esterházy őrnagy ütött tanyát. A kellemetlen emlékü katonatiszt magyar csengésű nevével tele volt a XIX. század végén a sajtó. Ő hamisította 1894-ben azt a iratjegyzéket, amelynek alapján a *Deuxième Bureau* letartóztatta Dreyfus vezérkari kapitányt. Aztán kiderült, hogy az igazi német kém maga Esterházy volt. Nos, ez a később nagy nehezen lefokozott őrnagy itt, a Montmartre peremén, a Clichy tér közelében lakott, s minden este a Halévyék házának földszintjén működő olcsó *Buillon* vendéglőben vacsorázott...

Ady és a Pigalle

Ady, aki úgyszólván minden izgalmas politikai, társadalmi, társasági, művészeti csemegére inycnc volt, s híven első útja előtt Lédának írt leveléhez („*Ott akarok lenni . . . minden nevezetes tumultusnál*”), minden hírlapíróilag kihasználható tanulságos pletykára felfigyelt, a párizsi közélet minden hullámverésére érzékenyen reagált, szinte nem is vett tudomást arról, hogy a szomszéd negyedben (hisz a Montmartre-től csak pár száz méternyire délnyugatra fekvő Batignollesban lakott) mi történik. Szinte naponta lelátogatott a Diáknegyedbe, illetve – mikor egy darabig ott lakott – fel-fellátogatott a XVII. kerületbe, de onnan már nem nagyon ment tovább északra.

Éppen ezért alighanem igaza van Rónai Mihály Andrásnak, aki a *Magyar Nemzet* 1956. júl. 15. számában megjelent *Ady Párizsa* című cikkében, vitába szállt azzal az állítólagos Illyés kijelentéssel, amelyet Rudnyánszky István a *Szabad Nép*-ben megjelent *Illyés Gyulával Párizsban* című riportjában idézett: „... ha azt mondom, hogy Ady a Pigalle-ra, egyáltalán a Montmartre-ra jó, ha ötször elvetődött: sok is. Nem, a Montmartre-ra Ady nem járt, nemhogy Párizs-képehez arról vette volna a mintát.”

Csakugyan: végigbongészva Ady sok tucat párizsi tudósítását, tulajdonképpen egyetlen egy igazi montmartre-i vonatkozású passzusra leltem. Ez is zárójelben kuporog a *Színház és Mozi* című, 1908 márciusi írásában:

„A cabaret-knak már régen leáldozott a napjuk, s csak az új kultúrhistoria számára maradt meg magnak néhány. Ezek sem a régi cabaret-k többé, hanem irodalommal zománcozott zengerájok. Nem jobbak, de alacsonyabb szerepűek a budapestiekéinél, melyek legalább ösztökélik egy kis mérsékletre és izlésre a világ leghírhedtebb orfeumait, a budapestieket.”

Ennyi az egész: punktum! Persze, a negatívum nem bizonyíték. S valószínű, hogy a költő többször fel-felruccant a Dombra, legfeljebb nem írt róla, mert nem volt kedve hozzá. Bölöni könyve (*Az igazi Ady*) tanúsítja: „*Jehan Rictus versei, úgy emlékszem, kabaréban hallotta először*”. Ez is a Montmartre-on lehetett, mert a jassznyelven rimelő fél-csavargó ott produkálta magát.

Ami viszont a festőket illeti – szintén Bölöni szavahihető tanúsága szerint – Ady nem szerette a műzeumlátogatást, a Louvre-ba is épp hogy benézett, a modernebb Luxembourg Képtárba inkább el lehetett cipelni, s ismerte Puvis de Chavannes-t, Renoirt, Monet-t, Pissarrót, Manet-t, de – folytatja Bölöni – „*műértő még annyira sem volt, mint egy átlagos tárlatjáró és nem tudott volna megkülönböztetni egy Van Goghot egy Gauguintól, egy Picassót egy Henri*

Matisse-től, s egy fiatal Paál-László-táját egy Munkácsytól. Később persze sokat fejlődött (hála éppen műértő barátjának), de műterméket nem látogatott. A kubizmus forradalma például éppen párizsi élete alatt játszódott le, de mit sem vett észre belőle. A párizsi magyar piktorokat, Czöbel és Fényes Adolf kivételével, nem nagyon ismerte...

Amikor 1904-ben először kiment, a régi *Fekete Macska* már vagy tíz éve bezárt, de nyitva volt az épp akkor feltörő *Fürge Nyúl*, amely egy évvel első párizsi útja előtt nyílt meg. Lehet persze, hogy ott hallotta szavalni Rictust, de elképzelhető-e, hogy nem nyugozta le Frédé torzonborz figurája, s hogy nem írt róla egy sort sem? S vajon a lekicsinylő zengeráj minősítés, legalábbis részben, nem annak tudható be, hogy Ady akkor még alig értett franciául? (Tudása később is vizuális és receptív maradt.)

Egy-két montmartre-i személyiség neve mégis fel-felbukkan cikkeiben, de csak *en passant*, s nem is mint montmartre-i figura. Így például *Az irodalmi köztelek* című híres cikkében 1906-ban említi Maurice Donnay nevét, megjegyezvén, hogy ez a „naiv-íróember” pályázik a „kupolás kriptába”, amint az Akadémiát nevezte. Nos, ez a Donnay, a századforduló egyik legfelkapottabb francia színpadi szerzője, a nálunk is játszott *Újabb veszedelem*, *Visszatérés Jeruzsálemből* meg a *Hercegek iskolája* ügyes írója, a Fekete Macska árnypódiumán kezdte sikeres pályáját egy 1892-ben játszott *Lysistrata* paródiával. A *mai aréna* című, rendkívül keserű szintén 1906-os cikkében ismét említi Donnay-t, s kétszer Antoine-t is, de a *Szabad Színház* megalapítója ekkor már régen elhagyta a Montmartre-ot. (Antoine-t egyébként egy későbbi – 1909-es – cikkében is említi.)

A montmartre-i figurák közül csak Yvette Guilbert-t értékelte. Ezt több célzás bizonyítja. Így például még Párizs előtt így írt 1903-ban a *Nagyváradai Napló*-ban: „*Yvette Guilbert egyik kis dalában több volt az irodalom, artisztika és esztétika, mint az összes magyar színházak némely heti produkcióiban*”. (Minden valószínűség szerint a nagy díszített második pesti vendégszereplésekor látta — 1902. januárjában.)

Pascin Pesten

Az 1911-es év olyan jelentős eseményt hozott a magyar-montmartre-i kapcsolatok történetében, amilyenre addig nem volt példa. A nagy montmartre-i személyiségek közül addig csak Yvette Guilbert látogatott el, éspedig két ízben (1893-ban és 1902-ben), de a festők közül egy sem.

Nos, 1912. január 24-én megtört a jég: megérkezett Budapestre Pascin.

Hogyan került a világcsavargó művész hazánkba? Herman Lipót importálta. A barokkstílusú aktkompozíciók festője 1911-ben utazott a francia fővárosba. A kétlétű Pascinnel, aki szintén megszállott mestere volt a bújócska női testeknek, nem a Montmartre-on, hanem a Montparnasse-on ismerkedett meg. Bár Pascin egyike volt azoknak a hű piktoroknak, akik mindvégig kitartottak a Szent Domb mellett. sűrűn átrándult a Montparnasse-ra, hol természetesen a *Dôme*-ban vert tanyát. De hallgassuk csak Hermant:

„Pascinnel... gyorsan összelekedtünk... Akkoriban a világ legjobb rajzoló művészei közé tartozott, heinei szellem volt. Okos, mulatságos, humort élvező és termelő. Aki, törekény figuráját, erősen keleties jellegű arcvonásait, térdén viselt „melon”-kalapját, sötét ruháját, kikeményített plasztromú tehér ingét, legkisebb számú állógalériját, felső szemhéjától árnyékoztak tekető szemét, vastag alsó ajkát látta – inkább szerény banktisztviselőnek nézhetette, mint csodálatos képességű művésznek...”

Herman annyira jóba lett vele, hogy meghívta, s Pascin „*fejedelmi pontossággal és udvariassággal adta vissza*” a látogatást. A Japán művész asztala is felségesen fogadta. Lakást bérelt neki a Nagymező utcában (így azután a boulevard de Clichy lakója Pesten sem volt távol a Moulin Rouge-tól...). „*A modellek tömege járt hozzá*” meséli tovább Herman. De rajzolt éjjeli mulatóhelyeken is és főleg a Japán művészasztalánál. Egyszer Szinyei is megnézte, mit művel, s így sóhajtott fel:

– Minden festési tudományomat odaadnám, ha így tudnék rajzolni!

A „bolygó zsidó” piktort egy Párizs-szerelmes magyar művész, Rippl-Rónai meg is festette pesti tartózkodása idején.

Herman egyszer elvitte egy magyar orvoshoz, mert a bolgár-francia festőnek valami kis bibije támadt. A doktor szerint komoly kezelésre szorult volna, mert nagyon idegesnek találta. Herman lefordította a magyar orvos véleményét, de a rózsás-barna és perverzen terebélyes női testek piktora így hátrította el a tanácsot:

– Mondja meg a doktor úrnak, hogy ha az idegeim normálisak volnának, nem is tudnék jól festeni...

Pascin két hónapig élt nálunk. Amikor Herman egy év múlva ismét meglátogatta a francia fővárosban, „tömérdek pesti tipust fedezett fel” rajzaiban...

Pascinról szólván egy kis tragikus előreugrást kell tennem az időben: amikor 1930-ban öngyilkos lett, Lázár Béla, a magyar-francia művészkapcsolatok kiváló ismerője, cikkben emlékezett meg róla (*Pascin temetése*, vö.: *Kis írások nagy művészekről*, 1942):

„Íme egy művész, aki a nagy rajzoló utolsója volt, Degas, Toulouse-Lautrec mellett a legelsőké egyike...”

Ezek után most már csak azt nem értem, hogyan lehet, hogy ez a méltán magasztalt nagyszerű festő (mert annak is nagy volt, nemcsak grafikusnak) kimaradt az 1926-os Ébner-féle *Művészeti Lexikon*-ból... amelynek egyik munkatársa egy bizonyos Lázár Béla volt...

Lázárral kapcsolatban, hadd említsem meg, hogy ő volt az egyik első műkritikus, aki említi nálunk Picassót.

Igenám, de hogyan?

Csak egy izes anekdotában, amely a szokásos értetlenséget tükrözi, Szinyei számlájára írva.

Írók és művészek között című 1918-as kötetében előemlíti, hogy Szinyei csak igen későn, a háború előtt egy évvel jutott ki először Párizsba, hogy megnézze a francia mestereket... Így jutott el *Kahnweiler* műkereskedő boltjába, hol először látott Picasso-képet. Többek közt azt a képet, melynek címe: *Nő mandolinnal*.

– Hát tulajdonképpen, hogy vagyunk ezzel a mandolinnal? Hol van a nő, hol a mandolin? – kérdi Szinyei. A fiatal festők találgatják. Végre odafordulnak a segédhez. Az így felel:

– Bocsánat, azt én nem tudom. Ezt csak *Kahnweiler* úr tudja. De most ő nincs itt. Tessék megvárni, míg visszajön, majd ő megmondja.”

Pekár Párizsban

Tábori Kornél Párizs magyarjai című riportkönyvében a századvégi párizsi magyarokra visszapillantva, érdekesen emlékezik meg *Pekár Gyuláról*, aki 1893–97-ig a párizsi főiskolák hallgatója volt. A Kisfaludy Társaság és a Tudományos Akadémia későbbi tagjáról, a Petőfi Társaság, a Filmtanács, az Orsz. Filmipari Alap, a Humanisztikus Gimn. Hívei Egyesület, a Magyar-francia Irodalmi Társaság, a Külföldi Kiállítások Végrehajtó Bizottsága, az Erzsébet-szobor Orsz. Végrehajtó Bizottsága és a Turáni Társaság elnökéről, a Bethlen-kormány örökös kultuszállamtitkáráról olyasmit tudtam meg, ami azt hiszem az olvasót is meglepi: „*Munkácsyék estéin német, francia, spanyol, angol és olasz nyelven kurizált egyre-másra, viszont a Moulin de la Galette-ben, mint vörösvörös makró* jelent meg, s félelmes konkurensnek is nézték a herkulesi trétamestert.*”

S még egy érdekesség *Tábori* könyvecskéjéből: „*Nem sokan tudják, hogy barátságos magyar otthon a Michel Clemenceau-é, akinek felesége galántai magyar asszony, Miúttay András volt táblabíró leánya. A nagy államférfiú, Georges Clemenceau fia elsőrangú mérnök és magyar pályázaton is nyert díjat. A foglalkozása hozta el Galántára, ahol mástól esztendővel tovább maradt, és végre elvitte Párizsba a szőke Idát. Madame Clemenceau boldog családanya, s a volt francia miniszterelnök két ürge lurkó boldog nagypapja. A Clemenceau-gyerekeket magyar nevelőnő oktatja, s az édesanyjuk nyelvén éppúgy beszélnek, mint franciául.*”

* Tábori ilyen közvetlenül ortográfálja a stricit jelentő *maquereau* szót.

Nem tudom, vajon mi lett a lurkókból. Apjukat azonban mint ellenállót, a második világháború alatt a németek elhurcolták...

S most egy nagy hiatus következik: a háború...

Montmartre és a magyarok kapcsolata majdnem tíz évre megszakad.

Egyes magyar utazók már 1910 körül eltemették a Dombot, a kabarét, a montmartre-i szellemet. De a Montmartre nehezen adja meg magát. Az első világháború után ismét talpra állt, s ha változottan is, de tovább élt. „A nagy háború után – írta Orbók – olyan parásitajárvány dühöng az egész világon, hogy kivált tavasszal, az idegenek szezonjában, zsúfolt óceánjáró hajók, különvonatok hozzák Párizsba az utasokat, főként azt a háborús konjunktúrán meggazdagodott elemet, amelynek jó valutájáért a vállalkozószellemű francia versenyre kel. A frank elértéktelenedésének éveiben minden tavasszal egy millió idegen tódult Párizsba és birtokába vette a helyet, amely teljesen átalakult a jövővények szórakozóhelyévé, az éjszaka professzionista hölgyeinek kizárólagos vadászterületévé. A mulatók, színházak, cabaret-k persze nemzetközi műsorra tértek át, hogy a jóllízető vendégek hazai reminiszenciákat éljenek át. Végül már annyira kiszolgálták őket, hogy a jámbor angol és amerikai valójában otthon érezte magát, a Picadilly vagy a Broadway valamelyik mulatójában...”

Yvette Guilbert Pesten

1923-ban Yvette Guilbert, a legendás montmartre-i énekesnő, negyedszer és utoljára látogatott Pestre. Erre a látogatásra emlékezik Bálint Lajos *Művészbejáró* című érdekes emlékirataiban. Az egyik Dunaparti szállodában ebédelt együtt az idős művésznővel, aki magyar népdalok iránt érdeklődött tőle: van-e olyan, amit felhasználhat műsorában.

„Ebéd után nehézkesen föltápáskodott az asztaltól – írja a Nemzeti Színház volt főtiktára –, valaki közülünk belekarolt, a másik kezében botja és arra támaszkodva ment csöppet sem rugalmas léptekkel a lithez. Régi emlékeimmal – mert húsz évvel azelőtt láttam először és azután is jónéhányszor – fájt a szívem érte...” Bálint elmeséli, hogy Bárdos Artur is nagyon aggódott. Félt bemenni színházába: mit szól majd a közönség ehhez az elaggott művésznőhöz... „Este aztán csodát láttunk... Friss volt és mozgékony... az egyik dálnál... még táncolt is. Akik lent ültek a nézőtérén, gazdag művészi élményt kaptak és elhíhették, hogy ez az Yvette Guilbert, aki a maga útján új műfajt teremtett, és akiért a világ minden táján rajongtak új művészetének hívei...”

Őszintén szólva, kissé csodálkozom Bálint Lajos csodálkozásán, hiszen a páratlan előadó-művésznő, akit Zola, Daudet, Mirbeau, Loti és Prévost ünnepelt és akit Lautrec már világhíressé is tett, 1923-ban még csak ötvenhat éves volt. Én Párizsban még tizenöt év múlva is igézetes kifejező eszközeinek teljes pompáját élveztem. Node, minden viszonylagos, s lehet, hogy Bálint, aki már fiatalon is látta, megriadt az öregedés első komoly jeleitől. Mindez azonban nem akadályozta meg a tünceményes dizőzt abban, hogy ne éljen egészen 1944-ig, azaz hetvenhét éves koráig. Mellesleg ez a maga nemében nem is rekord, mert Jeanne Bourgeois, alias Mistinguett (aki szintén járt Budapesten: Zerkovitz fogadta...) csak 1956-ban, azaz nyolcvanegy éves korában hunyt el...

Az utolsó montmartre-i mohikánok

Nemcsak a kaszinók és mulatók talmi csillogásában, hanem sokkal szerényebb környezetben is éltek, dolgoztak, küszködtek párizsi magyarok. Például egy Illyés Gyula nevű cingár fiatalember, aki Szent Lajos-szigetén ágyrajáróként kóstolt bele a világvárosi életbe, mint a francia fővárosba vetődött magyar munkások „tolmácsa, hadi felderítője, ügyvédje és bevásárlója”. Ezek a hányatott életű magyarok elsősorban a Diáknegyedben meg a Montparnasse-on tanyáztak. Találunk azonban Illyés regényében, amely Szomory és Márai után talán a legszebb magyar-párizsi regény, montmartre-i vonatkozásokat is. Oh, nem a *Moulin Rouge*-ról meg a *Casino de Paris*-ról! A *Hunok Párisában* írja csak egy kis könyvkötőműhelyben dolgozott:

„A Germain-Pilon utca, amelyben a műhely volt, meredeken a Montmartre-nak kapaszkodott. Fent a széles Apácák utcájában a járdák hosszában állandó piac volt... A levegőben elszállt egy apró fehér toll; nem is toll, hanem pihe, talán valami galambé, a közeli Szent-Szív Székesegyház hóhéher tornyából... A városrész napközben olyan volt, akár napközben a színház, amikor csak a próba meg a takarítás folyik benne. Az éjszaka sötétjében oly tündöklő homlokzatú mulatók most fakó kulisszák voltak. Nagy kalapdobozokkal lányok siettek. Az éjszaka nagy énekesnői és kéjnői ágyukban aludtak; a kisebbek kifestetlenül, papucsban, karjukon szatyorral bevásárolni mentek. A regényes kozákok és csikósok rongyos szetterben a kapuk rézgombját fényesítették vagy a járdát söpörték...”

Illyés – mint mindig – rézkarcszerűen akkurátus képet fest a Clichy körút 36. számánál nyíló utcáról:

„A műhely ablakai egy közre nyíltak. Nem is köz volt ez, hanem egy hosszú-hosszú belső udvar... nemcsak a házkapuk, hanem a lakásajtók is közvetlenül az utcára nyíltak... az aszszonyok az utcán mostak, egyik-másik ott is főzött, szutykos pongyolában, amely néha egész hosszában kinyílt és látni engedte az inget, ha egyáltalában volt ing alatta. A hajdani montmartre-i élet utolsó mohikánjai éltek itt, abban művészi, illetve bohémi függetlenségben, amely főntebb, a Halom tér a Montmartre-i Szabad Község környékén, a híres hely szívében is emlék vagy már csak az idegenek számára mesterségesen készült látványosság volt. A művésznyomor regényes szabadsága, és züllöttsége itt hiteles volt: az éjszakai élet átmenetileg vagy örökre kivetett hajótöröttjei táplálták, ténylegesen is. A hajdani modellok, akik még az igazi Fúrge Nyúlban Dépaquit-val, Picassóval, Mac Orlannal itták a cseresznyepálinkát, vagy Warnod-val, Carcéval, Deslingières-rel ölelöztek, ágyukat most facér táncosnőkkel osztották meg, akinek nyakán és ujján egyre kevesebb volt az ékszer.”

Az utolsó magyar?...

Míg az első világháború után valóságos divattá lett a párizsi regény, útinapló, notesz és meggyás (Hevesi, Márai, Illyés, Cs. Szabó, Orbók, Nadas S., Marczonny, Vaszary, Jékely, Zolnai, Zsolt, M. Pogány, Sárközi, Acsády, Sándor K., és sokan mások), a második után bizony már elég ernyedten lüktetett irodalmunk párizsi vénája...

A *Regélő Városok* sorozatban megjelent *Párizs* kötet (1960) *Bohémvilág* című fejezetében találunk néhány montmartre-i cikket, képet és verset. 1962-ben pedig végre megjelent az első háború után született párizsi útikönyv: Lindner László tollából, *Szép Párizs!*... címmel. Ennek van egy *Montmartre-on* című fejezetecskéje. Mint minden Párizsjáró, Lindner is felzarándokolt a Dombra:

„Gyorsan nem jut fel az ember. Minduntalan meg kell állnia, olyan érdekesek erretelé is a régi házak, a híres malmok... nos és a festőket is nézegetni kell, akik vásznaikkal, palettáikkal úgy ellepik a Montmartre-ot, hogy az emberben önkéntelenül felmerül a kérdés: vajon hány közöttük – a művész?”

És végül, 1963-ban megjelent, nemcsak a háború után írt, de egész Párizs-irodalmunkban előkelő helyet elfoglaló *Rokonok és idegenek*, amelyben Boldizsár Iván egyszerre alapos és színes tolla két oldalt szentel a Montmartre-nak. Javarészt a Domb téren fuszó festőket figurázza ki, roppant mulattató indulattal. Aztán:

„Meg akartuk keresni a Bateau-Lavoirt, azt az álomvilágbeli faépitményt, amely nevét a folyópartokon kikötött, soha el nem induló mosóhajókról nyerte, és amelyben Picassók tanították a század elején. Nem találtuk meg.”

Kár.

Nem is értem, hogy a máskor olyan szemfüles író és hírlapíró hogyan nem találta meg. Ha fellballagott volna a Szent Vince temető mellé, a Constantin Pecqueur terecskén, a 4. szám alatt, betérhetett volna a LE LIVRE SUR LA BUTTE nevű papír-, festék- és könyvkereskedésbe. Ott remek kis montmartre-i térképeket árulnak.

Egyébként a KÖNYV A DOMBON tulajdonosa Monsieur Novák.

Talán az utolsó montmartre-i magyar?

Fodor József:

EMLEKEK A HŐSKORSZAKBÓL

Minden nemzedéknek megvan a maga hőskorszaka. Az a fiatal írógeneráció, amely az első világháború utolsó éveiben, majd az összeomlást követő forradalmak idején jelentkezett első zsongéival, szintén joggal beszélhet hőskorszakról, ha negyven év távlatából felidézi a pályakezdés emlékezetes napjait. Ezek a fiatalok — vállukon a nagy *Nyugat*-nemzedék lenyűgöző szellemi máhával — első látszatra minden különösebb berzenkedés nélkül, a jó tanítványok alkalmazkodó modorával keresték a kapcsolatot az irodalommal. Egyéni becsvágyukra sok tekintetben hangfogót tett a mesterekkel szemben érzett mély alázat. Fellépésük nem járt spirituális megrázkódtatással, az ország legkülönbözőbb tájairól összeverődve inkább szerényen, mint hangoskodva, jobbra szegényes külsővel, kopott civilruhában vagy elnyűtt mundérban tűntek fel a főváros utcáin. Egvikük-másikuk ott volt *Ady* temetésén 1919 januárjában a Kerepesi temetőben, a többiek valamivel később, a húszas évek elején ismerkedtek egymással irodalmi kávéházakban, híg levest szűrőcsölvé az egyetemi menzán, szerkesztőségek kapualjában, esetleg — akikhez kedves volt a szerencse — Babitsék előszobájában a Reviczky utcában. Az úgynevezett *második nemzedék* indulása volt ez: külső körülményeit tekintve természetes felzárkózás az idősebbek nyomába; kézenfekvő start, amelyet látszólag nem kísért semmiféle disszonáns zenebona. Utólag feltérve — számbavéve az akkori politikai, társadalmi és gazdasági viszonyokat — viszont minden szubjektív részrehajlás nélkül megállapíthatjuk: ilyen nehéz, pretenziókkal útnakeresztett pályakezdésre csak elvéve találunk példát irodalmi múltunkban. *Fodor József* ennek a korszaknak állít maradandó emléket legújabb prózai kötetében, s nem öntetszelgő glorifikálás, ha nemzedékének fiatal éveit felidézve *hőskorszakról* beszél. Mert hogy az volt, azt érzékletesen bizo-

nyítják a részben már befejezett, s részben máig is teljesedő jelentős életművek.

Az *Emlékek a hőskorszakból* élesen beállított pillanatfelvételek formájában rögzíti a húszas és harmincas években kiformalódott hazai irodalom jellegzetes alakjait, tájait, emberi és társadalmi vonatkozásait. Fodor nem értekező prózát ír, s nem irodalomtörténetet. Könyvének olvasása közben számos stílus-elem jelenlétét érzékelhetjük, mégis az a benyomásunk, hogy a költő a maga sajátosan kialakított kifejezési módján inkább csak elbeszél, mesél. Olyan személyes emlékeket vet papírra, amiket csak a szemtanú menthet meg az utókor számára. Azokra emlékezik, akikkel szoros kapcsolatot tartott, írókra, akikkel szétválaszthatatlanul összekötötte a hivatás-ként vállalt irodalom *összös élménye*. A műfaji hovatartozandóságot illetően ezeket mondja a kötet 119-ik oldalán: "Nem vagyok irodalomtörténész, csak sokat megélt író, és irodalmi emlékeket akarok megírni, nem egyebet."

Az ilyen vallomás-jellegű, kultúrtörténeti dokumentumnak számító műnél a közfigyelem elsősorban a közölt mondanivaló *hitelessége* irányul. Nos, Fodor József a koronatanú őszinteségével és felelősségtudatával vall a kortársakról. Arcéleket villant fel, jellemeket, irodalomteremtő emberek köznapi gondjait, küzdelmeit, kényszerű cselekedéseit: eredményeket és erényeket, alkati gyengéket és kudarcokat, — mindig életközéletről szemlélve, sohasem torzítva, elnagyolva, s egy-egy megszépsítő ecsetvonást csak akkor alkalmazva, ha az egyre növekvő távlat magában véve is ösztönözte az eszményítésre. Ítéletei elfogulatlanok, s ezt a ma is élő pályatársak egész sora igazolhatná. Erre azonban aligha van szükség, hiszen Fodor, az általa felvázolt hőskor egyik kiemelkedő költője, az Estlapok egykori „irodalmi titkára”, a későbbi Athenaeum-lector, szerkesztő, publicista, számos művészeti és közéleti vita aktív szereplője, tudatában van annak, *hogy szavának távlata, atmoszférája, súlya van*. Aligha tudnék felsorolni magyar író 1920-tól napjainkig, akit ne ismert volna közelebről. Talán ő

az egyedüli, akiről nemzedéke elmondhatja, hogy majdnem mindent látott, ami körülötte negyven év leforgása alatt történt. Megfürdött a szellemi élet mélyvizében, s ugyanakkor bátran átázott a kor lélekfojtogató ingoványain. Éles szemének, minden mellékkörülményre kiterjedő figyelmének köszönhető, hogy az *Emlékek a hőskorszakból*, amellett, hogy mint olvasmány elejétől végig le tudja kötni érdeklődésünket, jelentős *forrásmunka* is egyúttal, s mint ilyen ösztönzője, hasznos segítője lehet az adott korszak irodalmát mélyebb összefüggéseiben feltáró mindenfajta kutatómunkának.

*

2.

A visszaemlékezés zsiliprendszerén átszorgatott múlt hovatovább feledésbe merülő arcokat vonultat fel előttünk: nagyigényű művészi életpályákat, a történelem útvesztőiben kettétört, tragikus író-sorsokat, és vakvágányra futott álmodókat, akiknek, miért, miért nem, a maguk idejében csak annyi szerep jutott, hogy néhány pillanatra színre lépjenek, s utána végképp eltűnjenek a kulisszák mögött. Önmagáról is számos, eddig alig ismert adatot közöl a költő, finoman adagolt öniróniával eleveníti fel a pályakezdés, a felfedeztetés, a révbeérkezés, majd a későbbi önviaszkodás napjait; többször is hangot adva a költészetről alkotott, máig is változatlan felfogásának. Az irodalomtörténész számára külön csemegét jelentenek a ma már klaszszikusnak számító hatalmas versciklusokkal (*November végén, Az éjszaka dalai, Utóhang*) kapcsolatos vallomások. Ezekben Fodor érzékletesen kommentálja az említett hosszabb-
lélegzetű költemények keletkezését, „pesszimizista” hangvételt, eszmei-érzelmi hátterét. Mindez az egyes fejezetekben csak abban a mértékben kap hangot, ahogy azt a millió teremtés menet közben megkívánja. A kötet tulajdonképpeni főszereplője, az elénktároló forgószinpad reflektorszerűen megvilágított alakja nem más, mint *Mikes Lajos*, a húszas évek legendáshírű szerkesztője. A költő-írói alkotás a szerzők halála után is tovább él, ha értéket képvisel; az élesszemű szerkesztők, tehetségkutatók, önzetlen segítőtársak, a fáradhatatlan szellemi mozgató nem kevésbé fontos szerepe viszont lassanként elhalványul az időben. Erdemeikről kevés szó esik, nevüket jobbra csak a lexikonok tartják számon. Mikes Lajossal szemben is eléggé szűkkeblű volt eleddig az utókor. Fodor József az első, aki méltó emléket állít ennek a rendkívül

sokoldalú, nagyműveltségű literátornak, ki-nangsúlyozva, hogy ösztönző, útbaigazító szerepe, az írói értékeket izgalmasan kereső, létérdekeiket felkaroló atyai-baráti gondoskodása, jelentőség szempontjából a XX. század első évtizedeinek magyar irodalmában sem-mivel sem volt kisebb, mint *Osvát Ernő* vagy az idősebb *Ignotusé*.

Napjainkban szinte anakronizmusként hat az olyan szerkesztő, aki nyomban elolvas minden kezeügyébe kerülő kéziratot, legyen az vers vagy elbeszélés, s ha jónak találja, felnyitja az asztalán fekvő „főkönyvet”, beírja a szerző nevét, és jelentőségteljes *„írja alá keresztemben”* felszólítás mellett — azonnal honoráriumot is fizet. Mikes szerepének megítélésénél természetesen nem ez a lényeg. Köz-tudomású, hogy az Est-lapok hajdani iro-dalmi szerkesztőjének a lapvezér *Miklós An-dor* jóvoltából majdnem korlátlan buvoárja volt: tetszés szerint fizethette, támogathatta az írókat, segíthette az induló fiatalokat. A döntő az ő esetében a *szerkesztő személye mögött jelenlévő emberi többlet volt*: a papir-pérez szennyfoltjain átvilágító humánus, a tehetséget csirájában felfedező éles szem, a megvesztegethetetlen kritikus, aki nem ügy-félnek tekinti az írókat, hanem barátjának; nem fukarkodik a dicsérettel, de korholni is tud, s figyelmeztető intelmeit sosem rejti véka alá. *„Egy-egy elismerő szóval ünnepet terem-tett az emberben, egy másikkal, ellenkezővel, kétségbeesett elhatározást, hogy minél hama-rabb ki kell köszörülni a csorbát...”* — írja róla Fodor. A legkülönbözőbb élmény-elemek-ből mozaikszerűen megkomponált, részletei-ben is finoman kidolgozott Mikes-portré pél-daképet, szerkesztő-eszményt állít az utókor elé, az önzetlen segítő alakját, akire manap-ság is szükség van. Nem a *„zsebből tiszító”* szerkesztőre gondolunk, hanem arra, aki tud-ja, ösztönösen érzi, hogy a kezdő író további kibontakozását, révbeérkezését csak *„a gon-dozás permetével, sóival, tehetsége gondos gyámolításával”* lehet biztosítani. (Kiemelés tőlem.)

*

3.

Fodor ezzel a könyvével megmutatta, hogy prózát is tud írni. Bizonyos, hogy mint el-beszélő is rangot teremthetett volna magá-nak, ha fiatal korában ehhez a műfajhoz sze-gődik. Erről azzal győz meg bennünket, hogy van szíve, alázata, együttérzése. Irodalmunk tragikus alakjait, korán elvesztett mártírjait említve, azokban a fejezetekben, ahol *József*

Attila, Radnóti, Fenyő László, Gelléri Andor Endre, Pap Károly, Bálint György, Szerb Antal, Sárközi György és a többiek emlékét idézi, alkalmasint ő is úgy járt, mint a próza számos mestere: írás közben fátyolos lehetett a szeme. Utolsó találkozása Osvát Ernővel, búcsúlátogatása Ignotusnál a City Szanatóriumban vagy azok a részek, amelyekben Babitsról, Tóth Árpádról, Juhász Cyulárról, Heltáiról és másokról vall, megszütleendő dokumentumai az öregebbekkel szemben érzett tiszteletnek és megbecsülésnek. Szíporakázó humorral, adomázva, a derűsebb emlékeket kutatva beszél Karinthyról, Krúdyról, Somlyó Zoltánról, Tersánszkyról, bohém, természetük, örökké évdőd, vig kedélyük, vagy bánatos ellágyulásuk egy-egy markáns pillanatát rögzítve a pergő film negatívján. A hatalmas tablón ott vannak természetesen a szorosabb értelemben vett nemzedékbeliek is, ha nem is valamennyien, mégis szép számmal, s ha olvasás közben jól odafigyelünk, sok eddig nem-hallottat könyvelhetünk el *Dernői Kocsis Lászlóról, Erdélyiről, Féja Gézáról, Kodolányiról, Szabó Lőrincről, Illés Endréről, Remenyik Zsigmondról*, különböző lapalapításokról vagy a kulisszák mögött lejátszódott *Válasz — Szép Szó* párviadalról. Még a huszas évek nagy öregjei is feltűnnek itt-ott a mélyen tagolt színpad hátterében, mintegy búcsút intve életnek, irodalomnak. Elég ha közülük megemlítem *Telekes Bélát, Csengey Jánost, Vikár Bélát* és a matuzsálemi kort megért *Torkos Lászlót*, aki valamikor *Arany János* kezét szorongatta. Szép emberi vonás Fodortól, hogy róluk is volt néhány szava, s nem fordította el a fejét, ha a hozzászólásuk hasonló veteránokkal találkozott.

Az *Emlékek a hőskorszakból* izgalmas, lebilincselő olvasmány. Ismételten ki kell azonban hangsúlyoznom, s ezt a szerző a kötetben több alkalommal is leszögezi, *Fodor emlékeket rögzített s nem irodalomtörténetet írt*. Aki netalán az irodalomtörténeti művekkel szemben támasztott teljesen mástartalmú kritikai igényvel bírálná ezt a könyvet, messze túllőne a célon; olyasvalamit kérne számon, ami az írónak nem is volt szándékában. Az irodalomtörténeti munka szerkezete feszes, fegyelmezett, stílusa érvelő, értekező, kommentáló; eseményeket, írói életműveket és esztétikai értékeket foglal össze: itélkezik és rangot oszt. *Fodor kortársi élményeket foglal össze, legszemélyesebb tapasztalatait köti csokorba, arcvonásokat villant fel, erényeket,*

gyengéket, néha nagyon is mindennapos, de az írókról alkotandó későbbi összkép szempontjából mindenképpen értékes emberi tulajdonságokat. S mert meomárjait gyűjtötte egybe, alapállása jobbára szubjektív, véleményt mond a pályatársakról, s nem ítéletet. Sajátosan kimunkált prózaí stílusa — ellentétben keményveretű verseivel — könnyed, változatos, sohasem egynemű, inkább mozaik-szerű: a legkülönbözőbb kifejezési módozatok elemeinek, jegyeinek egyéni ötvözete. Hol keresetlenül csevegő, hol kimondottan anekdótás hangszerelésű, mulattató, ironizáló, máskor — hiszen költő írta a kötetet! — bensőséges, meleg lírával átszőtt, s ott, ahol a dolgok természete úgy kívánja — elmélyült, körmondatokba foglalt gondolatoktól terhes. Még aforizmánok beillő magvas mondásokat is találunk a sorok között. Ilyeneket: *„Mert a jónál is nagyobb öröm viszagondolni a rosszra, amelyet legyőztünk...”*

A költő úgy ragadta tarkón emlékeit, ahogy felvillantak benne. Az előadás módja, a gyakori előrenyúlás, majd újbóli visszafordulás az időben lehet, hogy kissé rapszódikus, de ez szorosan összefügg a mese közben váratlanul felbukkanó élmények természetével. Szerintem az a fontos, hogy *Fodor hasznos dolgokat mondott el a kortársakról*. Amit hiányolunk, az talán annyi, hogy a *hőskorszak* néhány jelentős hőse nem kapott helyet ezen a nagymértékű tablón. Reméljük azonban, hogy a továbbiakban ezekre is sor kerül. Jó volna, ha a kiadó maga is erre ösztönözné a költőt. Fodor sokat látott, s még számos kortársi emléket hordoz a tarsolyában. Kár volna hallgatni róluk. *Magvető, 1964.*)

VÁRKONYI NAGY BÉLA

Sobor Antal:

ÉG ALATT KANYARGÓ UTAK

Sobor Antal azok közé a fiatal írók közé tartozik, akik az emberek tudatában beálló forradalmat, a szociálisan humánus közösségi ember kialakulását ábrázolják. Írói szándéka világos: az új életkörülmények és munkaviszonyok között dolgozó „kétkezi” munkás-emberek lelki megváltozásának, morális felemelkedésének bemutatása. A novellák hősei, akik jellemvonásaik nagyrészt még a régi rendből hozták, egy-egy eseménnyel kapcsol-

latban új emberként foglalnak állást. A leg-sikerültebb novelláknak hitelesnek érezzük ezt a változást. A szabadnapjukhoz ragasz-kodó aszfaltozók, megértve a munka befejezé-sének fontosságát, vállalják a szombati mun-kát. A közösségi érzés legyőzi bennük az egyéni érdeket. (*Aszfaltozók.*) Egymásra utalt-ságuk következtében egymásban megbízó ba-ráttá válik az a két család is, amelyik kispol-gári elzárkózást, egymástól tartást hozott a régi házból az új, emeletes, modern bérházba. (*A két házban.*) Sajnos a legtöbb novellá-ban a helyes írói feladatvállalás félresiklását láthatjuk: az egyszerű emberek életének be-mutatása helyett torz, periférikus jelenségeket ábrázol. Ilyen a vidéket járó durva nőcsábász-sofőrnek és fiatal kocskisérőjének összecca-pása, illetve összeverekedése egy brutálisnak ható jelenet után, (*Ég alatt kanyargó utak*), s a múltból ittmaradt, vagy inkább ittfel-jejtett — de az író által érthetetlenül megtalált — vásári maszek-cirkuszos és fiatal segédé-nek összeütközése (*A Saturnus*). De keresetten periférikusnak érezzük a Nincs árnyék az ar-codon című novella fiataljait is. A perifé-rizmus új irodalmunk egyik nagy hibája. Szükségszerű következménye annak, hogy a művek középpontjába kerülő egyszerű ember jellemfejlődése során nem nő fel addig, hogy egész mai nemzetünk, tipikus hőse legyen, nem egyesíti saját konkrét helyzetének ti-pikusságát általános osztály — vagy nem-zettipikussággal. Nélkülöz minden jövőbeve-zető jellemvonást, tehát a szocialista realista ábrázolási módszer szempontjából — nem tipikus hős. Az általános érvényesség hiánya miatt érezzük e hősokeket egyénieknek, kereset-teknek — egyszóval periférikusnak. A kisé-mberek életének periférikus jelenséggé váló süllyedése, torzulása alapvető művészi hiba: lehet, hogy *menyiségileg* gyakoriak ezek a jelenségek, de *minőségileg* nem jellemzők. Így az effajta ábrázolás nemcsak a tipizálásról való teljes lemondást jelenti, hanem a mű egész koncepciójának elhibázottságát s szá-mos formai hibának megjelenését eredménye-zi. Maga után vonja a nyelvi stílus elég gya-kori vulgarizmusát, sőt: drasztikumát, az elő-adásmód durvaságát, modern nyelvhasználat-nak, nyelvi realizmusnak tartott keresett mes-terkéltiséget, vulgarizált jelenetek kiragadá-sát, a nagyon korszerűtlen naturalizmust, amelyre Sobor majdnem minden novellájából idézhetnénk példákat.

De van a kötetben három novella, amely mentes ezektől a hibáktól, s a fiatal író első legjobb értékeit jelentik. Ez a megállapítás elsősorban a két háborús novellára vonatko-zik. Az *éjjel hazamentek a katonák* című novella, Mihalusz zászlósának megőrzése döbbenetes hatású, s kifejezi egy háborúba undorodott, a harc értelmetlenségét belátó embercsoport lelkivilágát. S a külsőleg op-timista befejezésnek az írónál szokatlan hiánya is elősegíti, hogy a novella az olvasó lelkében a háború elleni tiltakozássá alakul. Megrázó képei (pl. a hőmező lövészárkaiból kilátszó emberfejek, melyek úgy feketéllnek a lövészárkok peremén, „mintha fagyott ma-darak kuporognának a sürgönydróton sor-ban”) reálisak, az elutasítás szerepét töltik be. *A fák nem harcolnak* című novella drá-maiságában kiemelkedő. A kötet harmadik ér-téke a *Főnt az erdőben* című novella (külön értéke, hogy a jelenről szól). Hüen ábrázolja az egymásrautalt emberek humanizmusát, s a közösségért végzett munka hősi pátoszát (anélkül, hogy az előadásmódja patétikus len-ne), s két fiatal egymásratalálásának opti-mizmusát.

Ha az író fenti három novellájában meg-csillantott értékeket tovább nemesíti, s áb-rázolási módszerében általánossá teszi, jelen-tős részt vállalhat legújabb irodalmunk fő feladatában: korunk lelki forradalmának áb-rázolásában. S ebben a művészi munkában épp úgy hiba a sterilizált konfliktusnélküli-ség, mint a naturalizmus, s ennek konyha-szagú maradványa: a periférialálás. (*Magvető.*)

NAGY IMRE

Aradi Nóra:

ABSZTRAKT KÉPZŐMŰVÉSZET

Még a képzőművészettel nem foglalkozó embert is szellemi izgalomba hozza az immár félévszázad óta viták pergőtüzében álló téma: az „absztrakt” művészet. Kétségtelen, hogy a „látás-kultúra” alkotásaiban — mint min-dig — ezúttal is a kor, a század érzelem-világa, gondolkodásmódja tárul fel, vagy ta-lán pontosabban szólva: tükröződik, s e tény ezért mindenkit, vagy így, vagy úgy, de ál-lásfoglalásra készítet.

Természetes tehát, hogy Aradi Nóra műve könyvsiker lett. Ezt azonban nem csupán tár-

gyának, de világos, szabatos, szép stílusának is köszönheti. A Kossuth Könyvkiadó rendkívül hasznos szolgálatot tett, amikor Esztétikai Kiskönyvtárában, 28 ragyogó műmelléklettel gazdagítva, megjelentette ezt a munkát. Szükséges volt már e könyvnek a kiadása, hisz a mindennapi életben, a művelődés területén állandóan növekszik a vizuális érzékelés szerepe, s ugyanakkor e kultúrára való nevelés nemcsak hogy nem tart lépést a korrallal, de messze alulmarad más művészeti ágak szervezett, rendszerezett iskolai oktatása mögött.

Több mint ötven éve már, hogy létrejött az első non-figuratív festmény: tehát már túl is haladta a romantika időtartamát, nem is beszélve arról, hogy hányszor haladta túl az impresszionizmus éveit. A ma embere mégis sokszor értetlenül áll a modern képzőművészettel szemben, s még hagyján, ha csak valami tévedésnek, vagy holmi stílusválságnak tartja, s nem tagad meg tőle minden művészi értéket.

Az igazság azonban az, hogy egyetlen művészeti törekvés sem született véletlenül, s nem is tűnt el nyomtalanul, ezért illő, hogy a XX. század embere az úgynevezett „absztrakt” művészetről megbízható képet szeressen.

Aradi Nóra tudós alapossgal végigviszi az olvasót a „látvány felbomlásának kezdetétől” a századforduló szintézis-törekvésein keresztül egészen a mai művészi megismerés időszéri problémáig. Jól összeállított irodalomjegyzéket is ad végül, mellyel azt a célt akarja szolgálni, hogy felhívja a figyelmet olyan magyar és idegen nyelvű irodalomra, amely általános tájékoztatást nyújthat az utolsó 50 év művészetének történetéről, s az egyes részletkérdéssel bővebben foglalkozó irodalomról.

De mi is az az „absztrakt” művészet? — A legáltalánosabban elterjedt értelmezés szerint absztrakt az, ami nem ábrázol, csupán színek, vonalak, síkok viszonylataiból alakít ki pszichológiai összefüggést, vagy logikai rendet. A polgári szakirodalom túlnyomó része szerint az az absztrakt művészet, amely tárgyiatlan, s a meghatározást a non-figuratív irányok gyűjtőfogalmaként használja, az egyes újabb törekvéseiket pedig informálnak, azaz formanélkülinek mondja. Amint láthatjuk: aligha találunk egyértelmű megjelölést, de a tárgyatlanság, tárgynélküliség is erősen

vitatható kifejezések, hisz ismerjük a különbséget a motívum, mint természeti tárgy és a művészet esztétikai értelmű tárgya között. Tény azonban, hogy — miként *Aradi Nóra* is megállapítja — „Absztrahálás nélkül nincs művészet. Az absztrahálás a tükrözés érdekében történik, és a közlési készséget, az alkotás irányulását szolgálja” (71. l.). — Ha kissé homályos ez a megfogalmazás, ez attól van, hogy a kritikusok, esztéták sem látják tisztán a helyzetet, nem értik a művésznek és világnak azt a kapcsolatát, amit műveiben feltár. Nem véletlen az sem, hogy a korszak művészei is mindúntalan az ecset után a tollhoz is nyúltak: írásra szorultak, hogy jobban megmagyarazzák törekvéseiket. Mert mit is tesz a művész? Sohasem azt, hogy egyszerűen lefordítja az ecset nyelvére a valóságot, hanem az adott társadalomban érlelődő szubjektumán átszűrve tárja fel, esztétikailag tükrözi témáját. Ezért van az, hogy másként fogta fel a csendéletet a fauve Matisse és a kubista Braque, másként fejezte ki az egyén kiszolgáltatottságát Van Gogh, vagy a fiatal Picasso. De ez természetes is, hisz maga a korszak is rendkívül összetett, s mélyülő elmentmondásai egyre inkább tudatosodtak, tudatosodnak. Nem véletlen tehát az, hogy ez a bonyodalmakkal teli művészet a mi történeti korszakunkban alakult ki.

Ha megnézzük az utolsó ötven év kiemelkedő képzőművészeti jelenségeit, azt tapasztaljuk, hogy a „művészeti kaosz” a szecesszióval, impresszionizmussal és a pointillizmussal, illetve Van Gogh, Gauguin és Cézanne posztimpresszionizmusával kezdődött: olyan társadalmi válság produktumai és kísérőjelenségei ezek az alkotások, amelyek csupán a polgári életfelfogással helyezkedtek szembe, de a kor felvetett kérdéseire választ adni nem tudtak. A leningrádi Ermitage-ban őrzött Matisse: „Csendélet velencei vörössel” (1908), vagy a New Yorkban, a Museum of Modern Art-ban őrzött Picasso: „Az avignoni kisasszonyok” (1907) című képek a korszak társadalmi-gazdasági strukturális elmentmondásait tükrözik. Vagy nézzük Dali: „A polgárháború megsejtése” (1936) című képét: az anyag, a társadalom bomlásának képzetét fejezi ki. Joan Miro: „Anyja és gyermek” (1924) és a többi művek mind: a kor zaklatott emberének változó válságérzetei, az egyén életiszonyának kifejezései. A „Guernica” (1937) külön fejezet tárgya. (Kár, hogy ma-

gának a műnek elemzése csupán néhány sorba szorul). Köztudomású, hogy a fasiszták bombáitól elpusztult Guernica városka sorsa volt a kép indító élménye. A kubista szerkesztés módszere, a futurizmus dinamika-felfogása, több egyidejű, egymást követő esemény egyetlen képben való rögzítése, a szürrealizmus képzetkeltő önkénye nagyhatású együttessé nő Picassonak ebben az alkotásában.

Aradi Nóra nagyszerű könyvét letéve arra a meggyőződésre jutunk, hogy korunk festészete előtt már csak egyetlen feladat áll: ki kell fejeznie azt, amiért minden gyötrődés, kutatás, küszködés történt: be kell mutatnia a születő új, osztálytalan társadalomnak a világát. Ezt pedig az „absztraktnak” mondott eszközökkel nem lehet ábrázolni. Az új művész lelkén átszűrt élményével emberkapcsolatba kerül, s ez az alkotás már gyönyörűségünkre szolgál.

HARCOS OTTÓ